

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Aile Rahel Ausna

***Põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust kujundavate eluvalikute
(life decisions) mõjutegurid noorukieas Pärnu noorte näitel***

Magistritöö

Juhendaja: PhD Dagmar Kutsar

Tartu 2010

The factors influencing life decisions in adolescence that shape intergenerational social mobility by the example of adolescents of Pärnu

Aile Rahel Ausna

Summary

This master thesis focuses on the factors that influence life decisions of adolescents. Basing on respondents' own experience and assessment, the aim of this research is to define external influencing factors and their effect, as well as the role of agency as an internal influencing factor of life decisions of adolescents within the process of intergenerational social mobility. The theoretical framework of this thesis is life course theory.

Data used for this thesis is gathered from September 19th till October 6th 2006 during the last stage of international research project PROFIT (*Policy Responses Overcoming Factors in the Intergenerational Transmission of Inequalities*), financed by the European Commission under its Sixth Framework Program.

Main findings presented in this thesis:

- The direction of intergenerational social mobility is influenced by educational and career choices made by the individual during his/her life course. Internal influencing factors have played bigger role in shaping these life decisions, than external factors.
- Individual, as an agent and shaper of his own life course, makes choices foremost based on personal (and shared collective) values.
- Sufficient level of social, economical and human capital in the family gives an individual more choices and insufficient level of capital narrows choices down. Thus the level on capital is directing mobility.
- Valuing education in parental home is a supporting factor for adolescents in order to achieve the second or third level of education. This in turn creates favorable conditions for upward mobility, since education is an important assumption of intergenerational social mobility.

- Expansion of education and diversity of possibilities in the '90s created chances for the upward mobility. At the same time the paid education narrows down choices of those adolescents that come from parental homes with limited financial possibilities, which obstructs upward mobility. Thus, educational possibilities have not equalized.
- Friends are the influencing factors for young adolescents mainly through common activities. Later are friends often used as social capital for finding a job.
- National or local social policies have low influence on life decisions of individuals.
- Socio-economical differences create inequality in the choices of adolescents, since the wider range of possibilities in the society compared to previous generation is unequally accessible.

Current thesis offers background information related to influencing factors of life decisions of Estonian adolescents for social workers to help their clients, for organisations working with adolescents to support them more effectively, but also for those shaping social policy to understand this topic better.

Keywords: intergenerational social mobility, life decisions, adolescence, agency, values

SISUKORD

SISSEJUHATUS	6
TEOREETILINE RAAMISTIK.....	8
Põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus	8
Päritoluperekond.....	10
Haridustee.....	13
Sõbrad.....	17
Siire tööturule	18
Väärtused.....	19
Edukuse ja sotsiaalse positsiooni subjektiivne hindamine	22
Elutee teooria ja noorukiiga.....	23
Probleemiseade ja uurimiseesmärk	27
METOODIKA	30
Metodoloogia valik.....	30
Teoreetiline lähtekoht.....	31
Andmekogumismeetod.....	32
Andmete kogumise käik	34
Andmeanalüüsimeetod	37
UURIMISTULEMUSED	39
Päritoluperekonna sotsiaalmajandusliku olukorra tajumine.....	39
Ühiskondlik taust.....	39
Päritoluperekonna sotsiaalmajanduslik olukord.....	40
Vanemate töötus	43
Sotsiaaltoetused päritoluperekonnas	45

Eluvalikute välised mõjutegurid.....	47
Päritoluperekond.....	47
Sõbrad.....	60
Haridusinstituutsioonid.....	65
Tööturuinstituutsioonid	77
Riiklik sotsiaalkaitse.....	83
Muud mõjurid.....	89
Eluvalikute sisemised mõjutegurid ja iseseisvate valikute langetamise võimekus	90
Haridusvalikud	90
Tööle siirdumine ja iseseisvumine	96
Respondentide mõtted edukuse ja sotsiaalse positsiooni mõjuteguritest	99
Edukus	99
Rahulolu oma praeguse sotsiaalmajandusliku positsiooniga	100
Respondentide võrdlev hinnang enda ja oma vanemate üldisele elujärjele	102
Lapsepõlves kogetud vaesuse mõju noorukite edukusele	105
ARUTELU	108
Uurimistulemused seniste teadmiste kontekstis	108
Käesoleva uurimuse paigutumine uurimismaastikul.....	115
KOKKUVÕTE.....	117
KASUTATUD KIRJANDUS	119
LISA 1. Intervjuude läbiviimisel kasutatud vestluskava.....	128
LISA 2. Vanemate ja respondentide sotsiaalmajandusliku olukorra hinnang.....	131
LISA 3. Respondentide praeguse sotsiaalmajandusliku positsiooni kujunemise mõjutegurid kahe uuringuetapi andmete võrdluses	133

SISSEJUHATUS

Tänapäeval peab noor inimene tegema palju hariduse ja elukutsega seotud valikud – kas ja millisesse kooli sisse astuda, millist eriala õppida, kas jätkata haridusteed pärast kohe pärast põhikooli/gümnaasiumiastet või omandada vahepeal kogemusi tööturul, milline erialavalik oleks sobivaim ihaldatud karjääri kujundamiseks, kuidas ühitada õppimisel soovid ja majanduslikud võimalused, kuidas ja millal siseneda tööturule jne. Selliste, noorukite jaoks niigi keeruliste valikute tegemine muutub veelgi raskemaks kiirete ühiskondlike muutuste ajajärgul, nagu oleme kogenud ka Eestis viimastel aastakümnetel.

Seetõttu ongi oluline uurida, millised on olnud need mõjutegurid, mis on kujundanud noorte haridus- ja karjäärialaseid valikuid ning mõjutanud põlvkondlikku sotsiaalset mobiilsust, võrreldes nende päritoluperekonnaga.

Senised sotsiaalse mobiilsuse uuringud on enamikus olnud kvantitatiivsed, haarates valimisse suuri inimgruppe, ning siiani ei ole uuritud noorukite taju ja hinnanguid oma praeguse positsiooni kujunemise kohta ühiskonnas. See ongi käesoleva töö fookuseks.

Uurimuse eesmärgiks on määratleda noorukite eluvalikute välised mõjutegurid ja nende toime ning iseseisvate valikute langetamise võimekuse (*agency*) kui sisemise mõjuteguri roll põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse protsessis.

Käesoleva magistritöö teoreetiliseks raamistikuks on elutee teooria (*life course theory*), mille kaudu on uuritud põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust kujundavate eluvalikute (*life decisions*) mõjutegureid noorukieas. Põlvkondadevaheline mobiilsus on sotsiaalne reaalsus, mis on inimestevahelise suhtlemise ja tegutsemise tulemus. Seetõttu on tegemist sotsiaalselt konstrueeritava nähtusega. Noorukid on selle protsessi osaks, tegutsejaks ehk agendiks ja antud magistritöös ka oma isikliku kogemuse vahendajaks.

Töö empiiriline osa põhineb Euroopa Liidu 6. raamprogrammi poolt rahastatud rahvusvahelise projekti PROFIT – Põlvkondadevahelise päritud ebavõrdsuse leevendamisele suunatud poliitikad (*Policy Responses Overcoming Factors in the Intergenerational*

Transmission of Inequalities) viimase uuringuetapi käigus kogutud andmetel. Andmekogumine intervjuude kaudu viidi läbi 19. septembrist 6. oktoobrini 2006. aastal.

Töö on jagatud neljaks suuremaks peatükiks: Teoreetiline raamistik, Metoodika, Uurimistulemused ja Arutelu.

Olen äärmiselt tänulik oma juhendaja Dagmar Kutsarile julgustuse, abi ja nõuannete eest. Samuti tänan teda, Avo Trummi ja Kairi Kasearu minu kaasamise eest PROFITi uuringuprojekti – ilma selleta ei oleks käesolevat tööd sündinud.

TEOREETILINE RAAMISTIK

Inimeste eluteed on vastastikuses sõltuvuses, põimudes üksteisega erinevatel tasanditel. Sotsiaalsed suhted omavad kõikide inimeste elus olulist rolli. Neist võib olla kasu nii nõuannete kui psühholoogilise toe vajamisel kui ka majandusliku abi mõttes. Samas aitab kaasinimeste poolne suunamine ja mõjutus indiviidil ka valikuid langetada ning otsuseid teha isegi juhul, kui indiviid ise sel hetkel mõjutamist ei taju. Inimestevaheliste suhete ja mitmete sotsiaalsete protsesside tulemusena võib indiviidi sotsiaalmajanduslik olukord tema vanemate olukorrast oluliselt eristuma hakata ehk tekib põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus.

Käesoleva magistritöö näol on tegemist põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust kujundavate noorukite eluvalikute ja neid suunanud mõjutegurite uurimisega elutee teooriale (*life course theory*) tuginedes. Käesolevas peatükis on esmalt esitatud põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse uurimisteoreetiline baas, mis on jagatud mobiilsust kujundavate eluvalikute mõjutegurite kaupa alapeatükkideks. Sellele järgnevalt antakse ülevaade elutee teooria põhipunktidest ja noorukieast kui elutee etapist. Peatüki lõpetab uurimisprobleemi püstitus.

Põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus

Elutee trajektoiril tehtud paljude valikute ja otsuste kaudu kujundavad individid oma sotsiaalset positsiooni. Järeltuleva põlvkonna positsiooni ühiskondlikus struktuuris on andmete olemasolul võimalik võrrelda ka nende eelkäijatega, saamaks teada toimunud sotsiaalse mobiilsuse ulatust.

Põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse all mõistetakse protsessi, kus järgmine põlvkond hõlmab vanematega võrreldes sotsiaalse hierarhia astmetel kõrgema või madalama positsiooni. Sotsiaalne ebavõrdsus tekib kahe protsessi tulemusena: esiteks seatakse teatud hüved (näiteks sissetulek) ja sotsiaalsed positsioonid hierarhiasse ja teiseks toimub inimeste

paigutamine neile positsioonidele (Grusky, 2001). Põlvkondadevahelise mobiilsuse korral uuritakse viimatinimetatud protsessi, analüüsitakse, kas ja kuidas sotsiaalne päritolu mõjutab inimese sotsiaalset seisundit. Breeni ja Jonssoni (2007) sõnul on nii põlvkondadevahelise kui põlvkonnasisese sotsiaalse mobiilsuse (millisele tasemele jõuab indiviid eluea jooksul sotsiaalses hierarhias) ulatust peetud üheks ühiskonna avatuse näitajaks. Kui mobiilsus sõltub pigem indiviidist endast (tema saavutatud haridustasemest, ametialasest karjäärist), võib ühiskonda pidada avatuks, kui aga isiku sotsiaalne seisund on talle omistatud tema päritolust sõltuvalt, ei ole tegemist avatud ühiskonnaga.

Viimaste aastate põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse uuringute tulemused on näidanud, et 30-aastaste põlvkonna võrdluses oma vanematega on mobiilsus vähenenud. Sealjuures on kahanenud just ülenev mobiilsus ning eriti meeste puhul on oluliselt suurenenud päritolu mõju isiku sotsiaalsele seisundile (Saar, 2009). Põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse ulatuse kahanemist 1990. aastatel on näidanud ka uuringud teistes endistes sotsialismimaades, näiteks Ungaris, Venemaal jm (Gerber & Hout, 2004), (Bukodi & Goldthorpe, 2008).

Paas (2005), kes tugineb oma arvamuses Colemanile, tõdeb, et perekonda ei tohiks uurimustes vaadelda ühtse taustana. Tuleks eristada vähemalt kolme komponenti: perekonna majanduslik kapital (jõukus, sissetulek), inimkapital (vanemate haridus) ja sotsiaalset kapitali (suhted ja toetus).

Eelnevad uuringute tulemused (Murd & Saar, 2007) on näidanud, et nii kultuuriline kui majanduslik kapital omandasid siirdeühiskonna-Eestis suurema rolli kui varem. Tsiteerides Bubolzit Paasi (2005, lk 260) vahendusel, on sotsiaalne kapital „vahend, mis avaldub inimestevahelistes suhetes ning mida on võimalik kasutada informatsiooni hankimiseks ja teisteks sotsiaalse või isikliku eesmärgiga tegevusteks“. Sotsiaalne kapital on seotud teiste inimestega, suhetega seoses teiste indiviididega, mille läbi on inimesel ühiskonnas lihtsam toime tulla. Piisaval tasemel sotsiaalne, majanduslik ja inimkapital pakuvad indiviidile eluteel rohkem valikuvõimalusi, ebapiisav kapitalitase aga kitsendab valikuid ning suunab selle kaudu edasisi otsuseid. Indiviidi poolt eluteel tehtud haridus- ja karjäärivaldkonda puudutavatest otsustest sõltub otseselt sotsiaalse mobiilsuse suund. Teisisõnu võib öelda, et majandusliku, sotsiaalse ja inimkapitali omamine suunab mobiilsust.

Põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse kujunemist ja mõjutegureid on oluline mõista, kuna selle kaudu on võimalik uurida sotsiaalse ebavõrdsuse kujunemismehhanisme, põlvkondlikku edasikandumist ja taasteket. Elutee kui mobiilsustrajektoor võib olla nii ebavõrdsuse taastootjaks kui vähendajaks.

Esimesed iseseisvad siirded indiviidi eluteel on mõjutatud eelnevast põlvkonnast ehk indiviidi päritoluperekonnast, millel on teiste põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust suunavate mõjutegurite hulgas oluline roll. Järgnevad alapeatükid põhinevadki peamistel põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust mõjutavatel teguritel, alustades päritoluperekonnast kui enamjuhul nooruki nõ stardipositsioonist ja kasvukeskkonnast.

Päritoluperekond

Perekond on selline mõiste, mis on kõigile igäühe tavaarusaama kohaselt mõistetav. Teaduslikult defineeritakse perekonda enim kui „indiviidide gruppi, kes on omavahel seotud veresuguluse, abielu või adopteerimise kaudu ning elab ühises leibkonnas“ (Giddens, 2002, lk 689).

Arvukad uurimused (nt Saar, 1998; Titma, 1999) on kinnitanud, et sotsiaalne keskkond, kus laps on kasvanud, on üks määravamaid faktoreid tema hilisema elutee kujundajana. Kõige otsesemalt väljendub see noorte haridusplaanides ja nende realiseerimises. Nagu juba öeldud, toetab perekond nooruki arengut kolme erineva kapitaliliigi kaudu: majandusliku, sotsiaalse ning inimkapitali kaudu.

Elutee teooria autori Elderi mitmete uurimuste (nt 1995, 1999, 2001) tulemused näitavad, et lapsed ja noorukid kogevad ühiskondlikku konteksti just oma vanemate kaudu. Näiteks on majanduslikesse raskustesse sattunud perekonnas täheldatud laste vanusest sõltumata laste tööhõive kasvu, kuid ka sotsiaalsel kapitalil perekonnas on kahtlemata väga oluline mõju inimkapitali loomisele järeltulevas põlvkonnas. Mida kõrgem on vanemate haridustase, seda kõrgemale seatakse ka enda haridusambitsioonid, ja mida madalam, seda madalamaga ka ise rahuldutakse. Samas võib vanemate kõrge haridustase osutada laste arengus väheoluliseks, kui seda ei täienda head perekondlikud suhted. Noorte tulevikuvõimaluste seisukohalt on

noorukiiga ja sellel perioodil neile mõju avaldavad tegurid olulise tähtsusega. Tuginedes Ermichi uuringutulemustele Kasearu ja Trummi (2008) tõlgenduses, ei oma vanemate kodu üldine materiaalsete ressursside tase otsest mõju laste staatusele täiskasvanueas, kuid samas seostub selliste raskesti mõõdetavate teguritega nagu vanemate isiksuseomadused, konfliktid perekonnas ja kasvatuspõhimõtted.

Devine (2004) juhib tähelepanu sellele, et perekond on ühiskonnas oluliseks võimaluste soodustajaks, seda eelkõige kihistumist mõjutavate kapitalide loomise kaudu. Mida enam sõltub noore haridustee vanemate jõukusest, seda ebavõrdsem on hariduslik tulem, samas on oluline ka vanemate kultuuriline ja sotsiaalne kapital. Tsiteerides sotsiaalse kapitali mõiste juurutaja Colemani seisukohta Schulzi (2007, lk 223) kaudu: „Kui vanemate inimkapitalile ei lisandu sotsiaalset kapitali peresuhete näol, siis lapse hariduslikuks arenguks pole tähtis, kas vanematel on palju või vähe inimkapitali.“ Perekond mõjutab ka noorukite võimete realiseerimist, kujundab nende püüdlusi ja ambitsioone ning võimalusi teha ratsionaalseid valikuid.

Haridusplaanidel ning vastavalt nendele toimimisel on oluline tähtsus noorukite kujunemisel. Dsiss ja Kenkmann (2005) kinnitavad, et erinevate haridusplaanide taustaks on erinev kultuurikapital, mille alusel kujuneb erisuguse sotsiaalse taustaga noorte väärtusmaailm. Pierre Bourdieu järgi mõjutavad kodus omandatud kultuurikogemused laste akadeemilisi saavutusi. Õpilaste päritolu on väga oluline, kuna sellest tulenevad sotsiaalne hoiak, sotsiaalne tajumine, nende mõtlemisharjumused ja tegevusviisid, formeerub kultuurikapital. Pigem päritoluperekondliku tausta olulisusele kui lõpetatud üldhariduskooli taseme mõjule viitab ka Tarmo Strenze poolt läbiviidud uurimus Eesti koolide kvaliteedist ja selle mõjust õpilaste õpitulemustele (2008). Sellest selgus, et õpilase õppeedukus kooli tasemest otseselt ei sõltu, pigem sõltub õpilase enda karakteristikutest, seega sisemistest teguritest. Samuti selgus taaskord õpilase vanemate materiaalsete ressursside ja koduse keskkonna toetuse olulisus.

Kui arvestada, et inimese käitumist mõjutab see, kuidas ta olukordi tõlgendab, peaksime teismelise käitumise uurimisel püüdma välja selgitada just nende endi tõlgendusi kogetud peresuhetest (Narusk & Pulkinen, 1994). Taltsi ja Malkeni (2007) sõnul on paljud uurijad seisukohal, et nii mõnelgi juhul võib lapse taju oma vanemate kohta olla isegi olulisem kui vanema tegelik käitumine ning peresuhetes tuleks liikuda selles suunas, et laps ja vanem

saaksid arutleda võimalike mõtlemis- ja käitumisviiside üle. Valikuprobleemid moodustavad loomuliku osa tänapäevase lapse arengust.

Lila jt autorite (2006) sõnul ei vähene lapse noorukiikka jõudes perekonna olulisus tema kujunemisel. Vastupidi, selles etapis on perekonnal suurim roll nooruki arengu olulistest aspektides, näiteks identiteedi kujunemine, autonoomia omandamine ja üldine psühhosotsiaalne kohanemine. Tugevad peresuhted on autonoomia edukaks arenguks asendamatud.

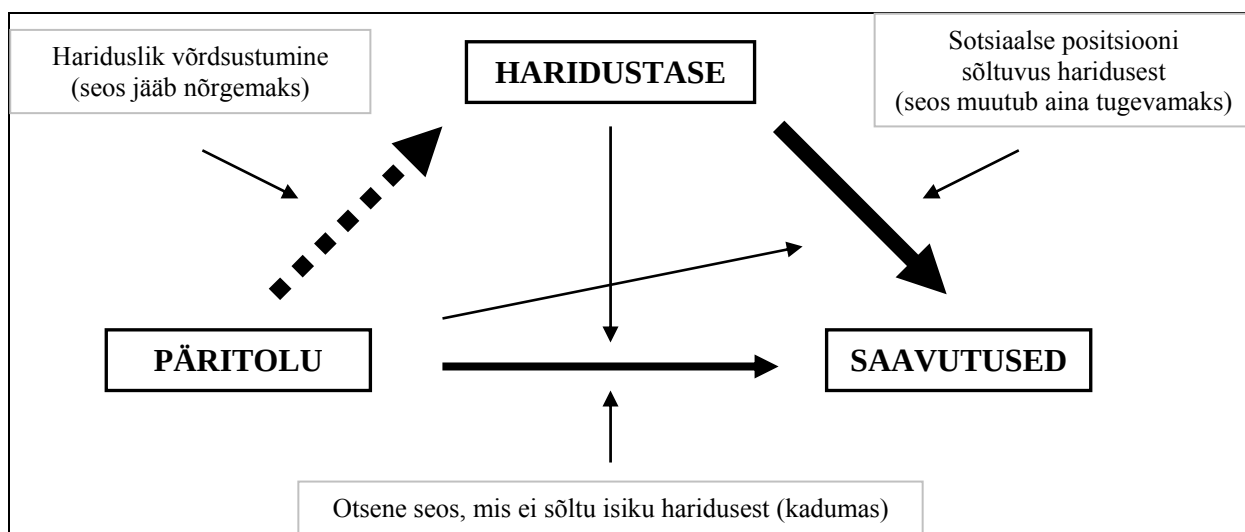
Kui rääkida peamistest vanemlikest mõjuteguritest noorukite sotsialiseerimisele, siis juhivad Talts ja Malken (2007) tähelepanu asjaolule, et vanem-laps teemat käsitlevas kirjanduses on määratletud vähemalt kaks olulisemat vanemliku käitumuse muutujat: vanemlik toetus ja püüd kontrollida lapse tegemisi. Kindlasti ei ole teismeline vaba teiste mõjudest, pigem on käitumuslikult iseseisev inimene võimeline pöörduma teiste poole nõu saamiseks ja kaaluma alternatiivseid tegevusstsenaariume, mis baseeruvad enda arvamustel ja teiste soovitusel, et leida iseseisev otsus, kuidas toimida. Samas selgus uuringutulemustest vanemate rõhuasetus laste edukusele. Ootused lastele on suured, tähtsustatakse hariduslikku edasijõudmist ning mida raskemas majanduslikus olukorras oli perekond, seda enam neid väärtusi rõhutati, lootes, et haridusega saavutatakse tulevikus kindel positsioon tööturul. Väiksema sissetulekuga peredest pärit lapsed tõid esile rahapuudust huvialadega tegelemist piirava faktorina. Samas selgus uuringust, et ka vaesemates peredes püütakse võimaluste piires anda lastele kõik võimalik nende arengu jaoks ja olulisem on see, kui palju mõistmist ja toetust saab laps perekonnalt.

Uuringutulemused (Titma, 1999) näitavad, et siirdeühiskonnas mõjutas vanemate haridus lapse sotsiaalset positsiooni ning kahe generatsiooni vahel toimus märgatav hariduse akumulatsioon. Teisisõnu tõusis laste haridustase vanemate haridustasemega võrreldes. Isadega võrreldes avaldasid suuremat mõju emade sotsiaal-demograafilised tunnused. Helemäe jt (2000, lk 73) sõnul oli ema kõrgema haridustaseme korral seda suurem tõenäosus, et laps valis samuti kõrghariduse. Titma (1999) lisab, et ema kõrge ametialane positsioon oli korrelatsioonis lapse ametialase positsiooniga.

Haridustee

Haridus on osa inimkapitalist. Põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse uurimisel on oluline käsitleda seda mõjutavaid tegureid, mis oma toimega võivad mobiilsust soodustada või takistada. Üheks selliseks on hariduse mõju. Lindemann ja Saar (2010) kinnitavad, et haridust peetakse nüüdisaegsetes ühiskondades olulisimaks sotsiaalse seisundi determinandiks, sotsiaalse mobiilsuse eelduseks, töötuse vältimise tingimuseks jne. Selle mõju ulatus ja eripära (kuivõrd ta soodustab või vähendab ebavõrdsust ühiskonnas) sõltub haridussüsteemi korraldusest. Seega on oluline uurida ka neid mõjureid, mis suunavad noorukite haridusalaseid valikuid.

Hariduslike võimaluste mitmekesisustumine ja nende laiem kättesaadavus kõigile ühiskonnakihtidele ehk nn hariduse ekspansioon peaks kahandama päritolu mõju haridusele ja seega suureneb haridusvõimaluste võrdsus. Eriti oluline on haridussüsteemi panus inimeste valikuvõimalustesse tööturul nii põlvkonnasisese kui ka põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse tegurina. Võrdsete haridusvõimaluste korral sõltub nende võimaluste kasutamine pigem indiviidist endast, mitte tema kasvukeskkonnast ja päritoluperest, mis omakorda loob soodsad tingimused ülenevaks mobiilsuseks. Joonisel 1 on näha indiviidi päritolu, haridustaseme ja sotsiaalse positsiooni vahelised seosed ning nendes seostes ajas toimuvad muutused, mille kohaselt peaks hariduse ekspansioon arenenud riikides kahandama päritolu mõju haridusele ja haridus omakorda omandama suurema mõju indiviidi omandatavale sotsiaalsele positsioonile. Vähenema peaks ka päritoluperekonna otsene mõju järgmise põlvkonna sotsiaalsele positsioonile.

Joonis 1. Indiviidi hariduse, sotsiaalse positsiooni ja sotsiaalse päritolu vahelised seosed: oletused arenenud industriaalriikide kohta – originaaljoonis Goldthorpe 2003, lk 238, käesoleva töö puhul allikana kasutatud tõlget (Saar, 2010, lk 82)

Paraku ei ole see nii lihtne, kui esmapilgul tundub. Nagu märgivad Breen ja Jonsson (2007), on uuringutest selgunud, et erinevused on riigiti suured ja hariduse ekspansiooni mõju hariduslike võimaluste võrdsustumisele ei ole nii ühene.

Dsissi ja Kenkmanni (2005) sõnul suunab noorte elukoha ja kooli paiknemine regiooni sotsiaalses ruumis, kus noored saavad oma põhihariduse, edasise hariduse taotlusi rohkem kui regioonide erinevused. Kui kõrvutada erinevaid noorterühmi nende haridusambitsioonide järgi, siis selgub, et maakondadesiseselt on kohalikus keskuses või sellest eemal asuvat kooli lõpetavate noorte taotluste erinevused suuremad kui samade näitajate erinevused maakondade vahel. Ellu Saar (2000) toob keskhariduse eritasemelise kvaliteedi näitajana välja keskhariduse raames välja kujunenud nn eliitkoolide tekke, mille maine lubab vastuvõetavaid õpilasi selekteerida. Tavakoolid peavad aga tegema suuremaid jõupingutusi hariduse kvaliteedi tagamiseks. Kui näiteks 1998. aastal sai süvaõppega keskkooli lõpetajatest Eestis asuvatesse ülikoolidesse samal aastal sisse 52%, siis tavakoolide lõpetanute vastav näitaja oli 30%.

1990. aastatel toimus Eesti haridusmaastikul palju muutusi. Lähemalt on toimunud käsitlenud Saar (2009), kelle sõnul vähenes kutsehariduse omandajate arv, süvenesid üldhariduskoolide tasemeerinevused, koolide tasemes tekkisid regionaalsed erinevused ning kujunesid eliitkoolid, kes võisid õpilasi valida enda seatud kriteeriumite alusel. Samuti toimus kõrghariduse ekspansioon: kasvas nii kõrgharidusinstituutide kui ka nendes õppijate arv. OECD raporti (2001) andmetel nähtub õpilaste valikutest, et väheneb nende õpilaste osakaal, kes suunduvad kutseharidusse otse pärast põhikooli. Teisisõnu, on olemas väga selge eelistus astuda gümnaasiumisse. Kõige järsem vähenemine leidis aset peatselt pärast taasiseseisvumist. Ajavahemikul 1991-1997 ehk perioodil, mil langetasid oma haridusvalikuid ka käesoleva uurimuse respondendid, langes kutseõppeasutustesse suundunud põhikoolilõpetajate osakaal 43.8%-lt 1991. aastal 26%-ni 1997. aastal. Samas mööndakse raportis, et 1991. aastal eksisteeris veel nõukogude tööstusstruktuur ja kutseharidus võis tunduda paljudele mõistlikuma valikuna kui taasiseseisvunud Eestis. Gümnaasiumi suhteline populaarsus ei tekita kahtlusi, kui vaadata kutsekoolidesse suundujate arvu praegugi.

Saar ja Lindemann (2008) lisavad, et liberaalse kõrghariduspoliitika tagajärjel kasvas kiiresti erakõrgkoolide arv ning 2005/2006. õppeaastal (ehk aastal, mil viidi läbi käesoleva magistritöö andmekogumine), õppis 20% üliõpilastest erakõrgkoolides. Tasulises õppes õppivate üliõpilaste arv on kasvanud 7%-lt 1993. aastal 54%-le 2005. aastal. Samas on proportsionaalselt kasvanud ka põhihariduseta noorukite arv (üle 10% 16-aastastest ei ole lõpetanud põhikooli).

Kool peaks õpetama noorukeid iseseisvalt mõtlema, kuid pakkuma selles ka tuge. Nagu tõdeb oma artiklis ka Kuurme (2007), on passiivne eluviis koolis ja ühiskonnas oodatud algatusvõime, riskivalmidus ja aktiivsus kaks tegelikkust, millega noored kohtuvad. See ei tähenda, et algatusvõime ja aktiivsus noortes puuduksid, vaid nende energia realiseerub mujal ning koolil on nende valikutes väike roll. Õppimisele ja teadmisele antakse kaubanduslik väärtus hinnete ja hiljem töökohtade saamisel, mitte aga teenäitaja roll isiksuse individuaalses elus ja mõtlemises.

Ka OECD riiklike hariduspoliitikate ülevaatest (2001) selgus, et Eesti koolide nõustamis- ja suunamisteenused on puudulikud, kuigi Haridus- ja Sotsiaalministeerium on tunnistanud vajadust karjäärinõustamise järele. Nõustamissüsteemi eest vastutavad koolid ja kohalikud omavalitsused ning teenuse olemasolu sõltub sellest, kas sellel tasandil peetakse seda piisavalt oluliseks, et sinna oma nappe ressursse suunata. Positiivse aspektina täheldati internetis kättesaadavaid võimalusi noortele eneseanalüüsiks ning koolide õppimisvõimalusi tutvustavaid lehekülgi, kuigi viimastest on enim kasu neile, kellel on oma võimetest selge arusaam, kes on juba otsustanud, et soovivad edasi õppida, ning teavad ka, mida nad õppida tahavad. Nõustamise puhul on siiski vaja teistsugust lähenemist. Mørchi ja Bois-Reimondi (2006) sõnul on tänapäeval suurim ja üha rohkem teadvustatud haridusprobleem selles, et kool ei valmista piisavalt ette neid õpilasi, kes soovivad siirduda tööturule.

„Õpetajate roll, õpetamisstiil, klassi ja kooli sisekliima ning koolielu ülesehitus mõjutavad akadeemilist sooritust ning hoiakuid ja käitumist kogu koolisüsteemi suhtes“ (Rubini & Palmonari, 2006), seega mõjutavad need tegurid ka edasisi haridusvalikuid. Ka Veissoni jt poolt läbiviidud Eesti õpilaste akadeemiliste toimetulekumustrite uuring (2007) näitas, et koolikliima karakteristikutel ja eriti õpilase-õpetaja vahelistel suhetel on õpilase toimetulekule tugev mõju, kuid vähenenud on õpetajate pühendumus võtta vastutust hariduslike protsesside eest erinevatel tasemetel. Sellest võib järeldada, et kool, täpsemalt õpilaste ja õpetajate

vahelised suhted võivad osutuda õpilase jaoks mõjuteguriks edasiste haridusvalikute langetamisel.

Uuringud on näidanud, et olukorras, kus koolis valitseb nii õpetajate kui õpilaste poolt tajutud koolireeglite selgus ja seaduslikkus ning õpetajad soovivad õpilastega koostööd teha, on ka õpilaste akadeemilised tulemused paremad kui olukorras, kus õpetajad kasutavad autoritaarsemat stiili. Vastastikuse koostöö kaudu luuakse gruppidentiteet, mis viib ühiste väärtuste jagamiseni (Rubini & Palmonari, 2006).

Saare (2009) sõnul ei ole 1990. aastatel toimunud (kõrg)hariduse ekspansioon kaasa toonud hariduslike võimaluste võrdsustumist. Sotsiaalse päritolu mõju omandatud haridusele on hoopis oluliselt suurenenud. Üks selle põhjustest on ilmselt tasuliste haridusvõimaluste lisandumine, mis jäid vaesematest päritoluperedest laste jaoks kättesaamatuks. Seega tõi just sotsiaalse päritolu mõju suurenemine omandatud haridusele kaasa põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse vähenemise.

Võrdsus ei kuulu Eesti kõrghariduspoliitika prioriteetide hulka ning kõrgharidus on selle omandajate jaoks sageli tasuline. Õppeteenustasud on paljudele avalik-õiguslikele kõrgkoolidelegi oluliseks sissetulekuallikaks, sest lisaks riikliku koolitustellimuse raames õpetatavatele üliõpilastele on lubatud vastu võtta ka riigieelarveväliseid, õppeteenustasu maksvaid üliõpilasi. OECD raportis (2001) ollakse mures selle üle, et Eesti ees seisab tõsine poliitiline küsimus, mis puudutab õiglust üliõpilaste rahastamisel. Kriteeriumid riigieelarvelistele õppekohtadele õppima pääsemiseks põhinevad akadeemilistel saavutustel, kuid ei arvestata üliõpilaste majanduslikke olusid ja maksevõimet. Et riigieelarveliste õppekohtade arv on piiratud, peab kasvav arv kvalifitseeritud üliõpilasi maksma õppemaksu. See tekitab sügava lõhe nende vahel, kes õppemaksu ei maksa, ja nende vahel, kes maksavad seda täisulatuses. See lõhe ei peegelda tõelisi erinevusi akadeemilistes saavutustes või potentsiaalset kasu, mida iga lõpetaja võib tuua riiklike prioriteetide seisukohalt.

Üliõpilaste toetussüsteemi mõningad elemendid küll arvestavad üliõpilase majandusliku olukorraga, näiteks riiklikult tagatud õppelaenusüsteem täisajaga õppivate üliõpilaste jaoks ning põhiliselt üliõpilase taseme alusel riiklikel õppekohtadel õppivatele üliõpilastele eraldatavad põhi- ja lisatoetus. Samas on ju üldteada, et toetusrahade suurus sõltub riikliku koolitustellimuse suuruselt ja praegusel hetkel otseselt ka majandussituatsioonist ning

sellistest summadest (näiteks Tartu Ülikoolis on põhitoetuse suurus hetkel 875 krooni kalendrikuus) ei ole märkimisväärselt abi majandusraskustes üliõpilase jaoks, eriti juhul, kui ta õpib tasulisel õppekohal.

Õppelaengi pole kättesaadav kõigile üliõpilastele. Praegu saavad riiklikult toetatavat õppelaenu võtta ainult täisajaga õppivad üliõpilased ning laenuvõtmise võimalus sõltub tagatiste olemasolust üliõpilasel või tema kahel käendajal. Ka see tingimus on probleemiks vaesematest päritoluperedest üliõpilaste jaoks, kuna neil ja nende käendajail võib puududa kinnisvara ja laenu käendamiseks piisav sissetulek. Eesti kolmanda taseme hariduse temaatilise ülevaate (2007) koostanud grupp ei olnud suuteline arvuliselt määratlema, kui suur osa üliõpilastest sel põhjusel laenu võtta ei saanud, kuid grupi vestlustest üliõpilastega ilmnas, et käendajate puudus takistas mõningaid üliõpilasi laenu võtmast. Samuti võib piiratud vahenditega või vaesemast perest pärit üliõpilane otsustada laenu mitte võtta, tulenevalt hirmust maksevõimetuse ees. Tulemuseks on, et paljud üliõpilased peavad katma nii täieliku õppemaksusumma kui oma elamiskulud ilma igasuguse riikliku toetuseta. Võib eeldada, et ebaoproportsionaalselt suur osa nendest üliõpilastest tuleb vaesemast keskkonnast ning nende jaoks on ainsaks võimaluseks töötada praktiliselt täistööajaga, mis omakorda avaldab suure tõenäosusega negatiivset mõju nende õppeedukusele, pikendab õppeperioodi või viib lausa õpingute katkestamiseni.

Sõbrad

Sõpradel on noore inimese kujunemisel teiste faktorite hulgas väga oluline roll. Seda esiteks põhjusel, et sõpradega veedetakse koos palju aega, sõbrad kuuluvad tavaliselt sarnasesse vanusegruppi, neil on sarnased huvid. Paljusid tegevusi tehakse koos, samuti on väga oluline sõprade kui „oluliste teiste“ (*significant others*) arvamus, neid kasutatakse võrdlusrühmana. Sõprade mõju võib loomulikult olla nii positiivne kui negatiivne, seda ka edasistele haridusplaanidele.

Sõbrasuhetel on oluline roll hoiakute, väärtuste ja identiteedi kujunemisel (Scholte & Van Aken, 2006) ning saavutuskäitumisele. Kuigi see roll võib olla väiksem kui vanemate või õpetajate oma, mõjutavad sõbrad noorukite hariduse ja tööalaseid valikuid kahtlemata

(Steinberg, 1989). Scholte ja Van Akeni (2006, lk 192) sõnul on noorukid „aktiivsed sotsiaalse toetuse tarbijad, kes pöörduvad erinevate toetuseallikate poole, kui teised neid rahuldavat toetust ei paku“. Sellest võib järeldada, et puuduliku perekondliku toetuse korral pöörduvad noorukid haridusvalikute langetamisel toetuse saamisel näiteks oma sõprade kui oluliste teiste poole, mis omakorda võimaldab avaldada sõpradel kui mõjuteguril suuremat toimet.

Sõprade-tuttavate abi ei kasuta noorukid mitte ainult haridusvaldkonnas, vaid ka tööturul. Kazjulja (2002) toob välja sotsiaalsete võrgustike nähtava tähtsuse Eesti tööturul, lisades, et see võib olla märk suletud tööturust. Tööle saamiseks on sugulaste või sõprade-tuttavate abi oluline. Enne majanduse ümberstruktureerimist aitasid isiklikud suhted ja tutvused leida head või kõrgelthinnatud töökohta, kuid tänapäeval on need tutvused olulised, leidmaks üldise tööd.

Siire tööturule

Eestis töötavad paljud noored juba põhikooli ja gümnaasiumi ajal, siis küll enamjuhul vaid koolivaheaegadel (mitte kooliajal) või osalise tööajaga. Töötamine aitab teismelistel saavutada iseseisvustunnet, teisisõnu valmistab ette täiskasvanueluks.

Steinberg (1989, lk 228) on Johnston et al (1982) alusel öelnud, et „enamus töötavatest teismelistest kulutab enamuse oma palgast iseenda vajadustele ja tegevustele. Vähesed töötavad teismelised säästavad suure osa oma sissetulekust oma hariduse tarbeks ja veelgi väiksem hulk kasutab oma teenistust perekonna majapidamiskulude katteks“. Steinberg (ibid) jätkab Mortimeri ja Finchi (1986) tõlgendusega: „Töötavatel gümnaasiuminoortel võivad olla vähem ambitsioonikad plaanid edasise hariduse suhtes ja nad lõpetavad vähem kolledži(kõrgkooli)aastaid.“

Kõrgkoolis käimisega paralleelselt töötamine on muutunud aga pigem reegliks, mitte enam erandiks. Seega ei saa tänapäeval kooliaja lõppu ja tööelu algust enam nii selgelt eristada, kuna paljudel juhtudel on hariduse omandamine muutunud (mõningaid pause sisaldavaks) elukestvaks protsessiks ning töötamine on sellega tihedalt põimunud.

„Ametialased valikud ei ole tänapäeval lõplikud, kuna professionaalne karjäär indiviidide eluteel ei ole sirge. Praegused teismelised võivad olla üsna kindlad, et elukutse, mille nad valivad, ja eriala, mida nad hakkavad õppima, tänasel kujul neid elu lõpuni saatma ei jää,“ (Flammer & Alsaker, 2006, lk 242).

Enne Eesti Vabariigi taasiseseisvumist oli noorukite siire koolist tööle sujuv. Näiteks oli kõrgkooli lõpetamisel esimene töökoht määratud riigiorganite poolt. Töökoht garanteeriti kõigile ja tööpuudust peaaegu ei eksisteerinud. Üleminekuaastatel võis aga noorukite koolist tööle siirdumise mustreid võrrelda kaosega (Roberts, 1998). Täht jt sõnul (2008) on nende noorte hulk, kes on enne koolide lõpetamist ja haridussüsteemist lahkumist töötanud vähemalt kuus kuud, kasvanud viimaste aastate jooksul märkimisväärselt. Eriti tavaliseks on muutunud töötamine kõrghariduse omandamisega üheaegselt. Väline surve kombineerida haridust ja tasustatud tööd on tunduvalt tugevnenud, kuna enam kui pool üliõpilastest omandab kõrgharidust tasulises õppes. Teiseks põhjuseks on üha keerulisem olukord tööturul, kus töö leidmine õppeasutuse lõpetamise järel võib osutuda keeruliseks. Õpingute vältel omandatud töökogemused lühendavad sobiva töökohta otsinguid kooli lõpetamise järgselt ning karjäärivõimaluste suurendamise kaudu lisavad üleneva mobiilsuse tõenäosust.

Eelnevast selgub, et noorte suurenenud tööhõive võib tuleneda ühiskondlikest muutustest ja tööturutsituatsioonist, kuid võib-olla ka muutunud väärtushinnangutest.

Väärtused

Nagu märgib Niit (2002, lk 42-43), on uurijad tänapäeval üldiselt nõus järgmise väärtuste definitsiooniga: „Väärtused on veendumused või mõtted, mis on seotud soovitatavate tagajärgede või käitumisviisidega ning on konkreetsetes situatsioonides püsivad, suunavad käitumise, inimeste ja sündmuste valikut või hinnangut ja on järjestatud oma suhtelise tähtsuse järgi“. Rämmer (2005) lisab, et taoline määratlus eristab väärtusi situatiivsetena defineeritud hoiakutest universaalsuse ja suurema püsivuse kaudu. Mitmeid lähedalt seotud ja sarnastel motivaatoritel põhinevaid väärtushinnanguid võib käsitleda samalaadseid suundumusi kandvate väärtusorientatsioonidena.

Väärtused on oluline põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust kujundav otsene ja kaudne tegur. Kaudse mõjuga on tegemist juhul, kui väärtuste kandjaks on teised mõjutegurid, kes noorukite otsuseid suunavad, näiteks perekond, sõbrad. Otseselt mõjutavad aga väärtused noorukite otsuseid juhul, kui väärtuste kandjaks on nooruk ise. Lühidalt öeldes on väärtused kõik need tõekspidamised, mis on indiviidide arvates hea või halb, mida nende meelest peaks/ei peaks tegema, mis on ihaldusväärne, mis mitte. Väärtused on aluseks käitumisele ning peegeldavad inimeste peamisi vajadusi.

Perekonna ja oluliste teiste kui noorukite otsuseid suunavate väliste mõjutegurite tegevus põhineb samuti nende inimeste sisemistel ja jagatud kollektiivsetel väärtustel. Sewelli ja Hauseri poolt läbiviidud uuringu (Sewell & Hauser, 1993) tulemused näitavad, et vanemate hariduslikud ootused mõjutavad iseseisvalt ja tugevalt noorukite haridustulemusi noorukite intelligentsusest ja perekonna sotsiaalmajanduslikust olukorrast sõltumatult. Samas sõltub sotsiaalmajanduslikust olukorrast tugevalt see, millised on oluliste teiste ootused, ja seega ka, millist mõju olulised teised avaldavad. Sewell ja Hauser märgivad, et ootuste tähtsust on näidatud selle kaudu, et akadeemiliselt võimekad keskkoolilõpetajad, kes on pärit madala sotsiaalmajandusliku taustaga peredest, ei astu ülikooli seetõttu, et puudub just psühholoogiline toetus ja innustamine. Mitte ainult vanemate, vaid ka teiste lähedaste ja kooli poolt. Ootuste aluseks on suure tõenäosusega isiklikud või kollektiivsed väärtused.

Vanemate panus lapse haridushuvide kujundamisel on olulise tähtsusega edaspidises elus hakkama saamise suhtes. Kõik see annab kinnitust perekonnapoolse suunamise ja toetuse vajadusest nooruki kujunemisperioodil, väärtussüsteemide edasikandumisest vanematelt lastele ning muuhulgas ka haridusalaste otsuste toetamise olulisusest. Noorukite sisemisi väärtusi kujundavatest teguritest on kodu kõrval olulised ka noorukit ümbritsevad ühiskondlikud tingimused, mille tagajärjel võivad noorte väärtused kujuneda nende vanemate omadest erinevaks.

Laskumata pikemalt sisemiste motivatsiooniliste väärtuste tüpoloogiasse (vt täisloetelu Niit, 2002), võiks siinkohal siiski esile tuua need, mis antud uurimuse kontekstis ehk eluteel tehtavate haridus- ja karjäärivalikutes noorukite sisemise mõjutegurina oluliseks osutuvad. Need on:

- Enesemääratlemine – selle väärtustüübi konkreetne eesmärk on iseseisev mõtlemine ja tegutsemine, näiteks oma sihtide seadmine, uudishimulikkus, sõltumatus jne;
- Stimulatsioon – eesmärgiks on põnevus, uudsus ja elu väljakutse;
- Saavutus – eesmärgiks on saavutada isiklikku edu, demonstreerides kompetentsust vastavalt sotsiaalsetele standarditele. Konkreetsed väärtused selles tüübis on näiteks auahnus, edukus, võimekus, mõjukus, intelligentsus.

Üksikisikute jaoks esindavad väärtused motivatsioonilisi eesmärke, mis toimivad juhtpõhimõtetenäiteks inimese elus. Nagu näitas ka 1999. aastal Kaisa-Kitri Niidu poolt läbiviidud Eesti üliõpilaste väärtuste uuring (Niit, 2002), on saavutuse valdkonna väärtused – võimekus, edukus, intelligentsus ja auahnus kõrgelt hinnatud. Noorukid teavad juba iseseisvat elu alustades, milliste väärtuste abil oma eesmärke saavutada. Ka stimulatsiooni väärtustati uuringutulemustes kõrgelt. Seda põhjendab Niit elu mitmekesisemaks muutumisega ning eneseteostusvõimaluste avarumisega varasemaga võrreldes, näiteks enesetäiendamise ja maailmas ringireisimise võimaluste lihtsustumisega. Uuringust selgus veel, et enesemääratlemist hinnatakse kõrgelt ning noored peavad hariduse omandamist väga oluliseks.

Indiviidid omandavad väärtuseid erinevatest allikatest, näiteks vanematelt, sõpradelt ja kaaslastelt, koolist, isiklikest kogemustest jne. Kui nooruk nende allikate väärtused internaliseerib ja edaspidi nendele vastavalt käitub, on tegemist sisemise mõjuteguriga tema valikute suunamisel ning iseseisvate valikute langetamise võime avaldumisega.

Iga indiviidi valikute aluseks on tema väärtusorientatsioonid, kuna need peegeldavad tema tõekspidamisi. Kui vanemad väärtustavad haridust, siis suure tõenäosusega püüavad nad ka oma järeltulijaid õpingutes innustada. Kui nooruki sõbrad väärtustavad haridust, avaldavad nad samuti pigem toetavat, mitte takistavat mõju nooruki hariduspüüdlustele. Indiviidi enda väärtushinnangutest kui sisemisest mõjutegurist sõltuvad tema eesmärgid ning kõrgeid eesmärke seades ja nendele vastavalt tegutsedes luuakse soodsad tingimused ülenevaks sotsiaalseks mobiilsuseks.

Edukuse ja sotsiaalse positsiooni subjektiivne hindamine

Inimesed tajuvad ühiskonda, milles nad elavad, väga erinevalt. Ühiskonna põhiolemust iseloomustavat sotsiaalset hierarhiat, aga ka oma sotsiaalset positsiooni tunnetavad inimesed oma subjektiivsest kogemusest ja väärtushinnangutest lähtudes (Lindemann & Saar, 2010). Nagu on rõhutanud Evans ja Kelley (2004), moodustub inimese hinnang oma subjektiivsele sotsiaalsele positsioonile erinevatest faktoritest. Neid hinnanguid mõjutavad kultuuris valitsevad väärtushinnangud ja inimese kogemus ühiskonnas. Samuti on leitud võrdeline seos ühiskonna jõukuse kasvu ja tööpuuduse määra langemise ning sotsiaalses hierarhias enda kõrgemale astmele positsioneerimise vahel. Oluline on ka riigi ja tema institutsioonide tegevus inimese tajutud sotsiaalse positsiooni mõjutamisel.

Kasearu jt (2010, lk 19) sõnul rõhutavad näiteks Böhnke 2001, 2004; Robila 2006; Bude ja Lantermann 2006 subjektiivsete indikaatorite olulisust ning Bude ja Lantermanni sõnul Kasearu jt (2010, lk 20) vahendusel „sõltub tõrjutuse või kaasatuse tajumine toimetulekustrateegiast, tegevusressurssidest ja hinnangutest objektiivsele tõrjutusele. Nende teoreetilises mudelis eristavad autorid tajutud tõrjutuse viit determinanti: objektiivne situatsioon, hinnang objektiivsele situatsioonile, ootus situatsioonile tulevikus, sisemised ja välised ressursid. Välised ressursid on näiteks sissetulek, amet, haridus ja perekonna staatus. Sisemiste ressursside all peetakse silmas näiteks ühtekuuluvustunnet või ebakindlust.“ Subjektiivseid indikaatoreid ehk inimeste poolt tajutud sotsiaalset positsiooni on Eesti kontekstis uuritud näiteks Pettai (2002), Lauristini (2004), Lindemanni (2007) ning Lindemanni ja Saare (2010) poolt.

Inimese tajutud sotsiaalse positsiooni mõõtmiseks kasutatakse sotsioloogilistes uuringutes tavaliselt 10-astmelist skaalat, paludes vastajat määrata oma positsioon sellel skaalal. Lindemanni ja Saare (2010) uuringutulemused näitavad, et Eesti elanikkond on objektiivsete näitajate järgi väga kõrgel tasemel kihistunud. Objektiivne olukord kajastub ka inimeste subjektiivsetes enesehinnangutes. Enamik inimesi paigutab end 10-astmelise skaala keskele, kuid võrreldes arenenud tööstusriikidega peavad Eesti elanikud oma sotsiaalset seisundit madalamaks. Eesti elanikud paigutavad end pigem hierarhia neljandale ja viiendale positsioonile. Kõrgem haridustase ja suurem sissetulek on oma sotsiaalsele positsioonile kõrgema subjektiivse hinnangu andmisel suurimad määravad, kuid olulist mõju avaldab ka tööturusihtuatsioon ja hindaja ametialane positsioon.

Kui 1990. aastate alguses mõjutasid erinevad karakteristikud tajutud positsiooni enam-vähem samavõrra, siis 2004. aastaks oli välja kujunenud selge mõjurite hierarhia: väga olulisteks oli muutunud sissetulek, ametipositsioon ja majanduslik seisund. Ka vanusegrupi mõju oli selgelt kasvanud, samas oli haridustaseme mõju jäänud 1990. aastate alguse tasemele. Seega lähtuvad inimesed oma sotsiaalse positsiooni määratlemisel üha enam sissetulekust ja ka ametipositsioonist (Lindemann & Saar, 2010).

Esimesed iseseisvad siirded indiviidi eluteel on mõjutatud eelneva põlvkonna ehk tema vanemate eluteest ja nende poolt sooritatud siiretest, kuid see ei ole ainus mõjutegur. Põlvkondadevahelise sidususe tõttu on võimalik uurida seoseid indiviidide siirete iseloomus ja järgnevuses nende vanematega võrreldes. Elutee teooria võimaldab noorte täiskasvanute poolt sotsiaalses kontekstis langetatud eluvalikute ja neid mõjutanud tegurite subjektiivsete käsitluste kaudu uurida põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust.

Elutee teooria ja noorukiiga

Paljud teadlased peavad elutee teooriat uueks paradigmaks käitumisteadustes, kuna see kujunes oma praegusel kujul välja alles 1990. aastatel. Selle aastakümne jooksul tõmbasid kiired sotsiaalsed muutused ja rahvastiku vananemine tähelepanu perekonda mõjutavatele ajaloolistele teguritele ja mõjude komplekssele (Mitchell B. A., 2010). Moeni jt (1995) järgi tugineb elutee teooria mitmetele teistele teooriatele ja seondub erinevate valdkondadega: perekonna areng (nt Bengtson ja Allen), inimareng (nt Elder), staatuseuuringud (nt Featherman, Blau ja Duncan), perekonna ajalugu (nt Hareven), eluiga (nt Baltes), stressiteooria (nt Pearlin ja Skaff), demograafia (nt Uhlenberg), gerontoloogia (nt Neugarten) ja Bronfenbrenneri ökoloogiline teooria. Seda on kasutatud perekonnauuringute erinevates valdkondades mitmetes erinevates riikides ja paljude uurijate poolt. Näiteks on uuritud töötamise ja abiellumisaja seoseid (Pittman & Blanchard, 1996), noorukite siiret täiskasvanuikka (Elder, 1999), noorte päritoluperekonnast lahkumist (Mitchell, 2000), sotsiaalset ebavõrdsust (Stoller ja Gibson, 2000), põlvkondadevahelisi suhteid ja toetust (Hareven, 1996), perekonna, hälbiva käitumise ja kuritegevuse seoseid (Sampson ja Laub, 1993) jne (Price, McKenry, & Murphy, 2000).

Mõiste „elutee“ viitab üksteisele järgnevatele eluetappidele (lapsepõlv, noorukiiga, täisiga, keskiga, pensioniiga), mida mõjutavad sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid (Hunt, 2005). Elutee teooria võtabki arvesse indiviidi keskkonna ning püüab selle mõjusid kaasata indiviidi arengu uurimisse. Selle teooria peamiseks väljaarendajaks on Glen H. Elder Jr (Goossens, 2006b).

Elutee teooria sisaldab nelja keskset põhimõistet: ühiskondlik kontekst (*sociohistorical time and place*), iseseisvate valikute langetamise võimekus (*human agency and personal control*), sündmuste/tegevuse aeg (*timing in/of lives*) ning seotud elud ja sotsiaalsed suhted (*linked lives and social ties*). Niisiis on teoriasse koondatud nii ühiskondlik kontekst, indiviidi isiklikud valikud, sotsiaalsed rollid ja elusündmused kui kõik omavahel seotud indiviidi elutee aspektid.

Indiviidi arengut kujundavad tingimused ja sündmused, mis toimuvad ajal ja kohas, kus ta elab. Näiteks võivad geopoliitilised sündmused (näiteks sõda), majandustsüklid (näiteks majanduslangus) ning sotsiaalsed ja kultuurilised ideoloogiad mõjutada inimeste taju ja valikuid ning muuta arengu kulgu. Seega ei toimu käitumine ja otsused vaakumis, kuna individid ja perekonnad suhestuvad sotsiaal-ajaloolise kontekstiga (Mitchell, 2010b). Antud uurimuse puhul on selleks ühiskondlikuks kontekstiks taasiseseisvunud Eesti 1990. aastatel, selle perioodi alguses toimunud kiired ühiskondlikud muutused ning hilisem stabiliseerumine.

Elutee teooria kohaselt sõltub elus toimuvate siirete või sündmuste järgnevuse mõju arengule sellest, millal need sündmused indiviidi elus toimuvad. Olulised otsused inimese edasise elutee määrajana on näiteks, millisel eluhetkel ta asub tööle, millal loob oma pere jne. Tsiteerides Elderit, ütleb Mitchell (2010b), et „aega võib jagada siirete järgnevuseks. Siire on eraldiseisev elumuutus või sündmus mingil trajektooriga (näiteks vallalise staatusest abiellu astumine). Trajektoor on omavahel seotud olekute või seisundite järgnevus kontseptuaalselt defineeritud käitumise või kogemuse ulatuses (näiteks haridus ja ametialane karjäär). Siirdeid saadavad sageli sotsiaalselt jagatud tseremooniad ja rituaalid, näiteks lõpuaktused ja pulmatseremooniad, trajektoor on pikaajaline teekond koos ealiste arengumustritega. Siirded tipnevad tavaliselt muutustega staatuses, sotsiaalses identiteedis ja rollides. Trajektooriga aga on stabiilsuse ja muutuse pikaajalised mustrid ning sisaldavad paljusid siirdeid.“ Noorukite siirded eluteel kui trajektooriga annavad aluse põlvkondadevahelise mobiilsuse uurimiseks.

Kuna käesolev töö keskendub noorukite valikute uurimisele, on vajalik defineerida ka käesoleva töö raames kasutatav mõiste „noorukiiga“. Arengupsühholoogilisest aspektist on noorukiiga „üleminekuiga lapsepõlve ja täiskasvanuea vahel, mille algust märgivad murdeea bioloogilised muutused, kuid ülemist piiri defineerib täiskasvanustaatusesse liikumine. Vanuse poolest on need piirid mõnevõrra paindlikud.“ (Goossens, 2006a, lk 1) Noorukeid uurivad sotsiaalteadlased eristavad noorukieas tavaliselt kolme etappi: varane noorukiiga (umbes 10-14-aastased), keskmine noorukiiga (umbes 15-18-aastased) ning hiline noorukiiga ehk noored täiskasvanud (18-22-aastased) (ibid). Selline jaotus kajastub ka meie ühiskonna haridusasutuste kolmetasandilises õppeastmete jaotuses – põhikool, gümnaasium, kõrgkool.

Noorukieal on kalduvus tänapäevases Lääne ühiskonnas pikeneda, kuna paljud noored on oma vanematest majanduslikult sõltuvad veel ka 20. eluaastates ning on lükanud täiskasvanuikka liikumise edasi. Sellise sotsiaalkultuurilise trendi tõttu on uurijate poolt kasutusele võetud ka uus termin „tärkav täiskasvanuiga“ (*emerging adulthood*), mis viitab hilistele teismeaastatele ja varastele 20. eluaastatele kui eristuvale arenguetapile. See uus eluetapp võib hõlmata 18.-30. eluaastat, kuid pigem keskendutakse siiski 18.-25. eluaastale (Goossens, 2006a, lk 2). Mõnevõrra ettevaatlik peaks olema mitte ainult lapsepõlve ja noorukiea ning noorukiea ja täiskasvanuea vahele paindumatute ealiste piiride tõmbamisel, vaid ka noorukiea erinevate etappide sellisel rangel jaotusel. Seetõttu on käesolevas uurimuses kasutatud mõisteid „nooruk“ ja „noorukiiga“ paindlikult ning on lähtutud noorukiea laiendatud käsitlusest, mis võimaldab noorukieana vaadelda respondentide eluteed alates nende neljateistkümnendast eluaastast ehk vanusest, mil langetati esimesed põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust suunanud valikud, kuni uurimishetkeni, mil vanim respondent oli 29-aastane.

Noorukieas toimuvad noore inimesega bioloogilised, kognitiivsed ja sotsiaalsed muutused, areneb mõtlemine ning omandatakse uusi rolle, sõltumata ühiskondlikust kontekstist. Muuhulgas areneb oskus mõelda hüpoteetiliselt, seega ka planeerida oma tulevikku. Ametlikult (seaduse silmis) täiskasvanustaatusesse jõudmine avardeb noore inimese eluvalikute, sealhulgas karjäärivõimalusi veelgi, kõik see aga kujundab tema minapilti ja suhteid ümbritsevate inimestega. Ealise arenguga kaasneb iseseisvuse, vabaduste ja õiguste, aga ka kohustuste ja vastutuse lisandumine, nooruk peab langetama üha rohkem valikuid, millel võivad olla ka pikaajalisemad tagajärjed.

Inimesed mõjutavad üksteist tahes või tahtmata ning ühiskondlikud ja isiklikud kogemused on seotud perekonna ja jagatud suhevõrgustike kaudu. Siinkohal on oluline pereliikme kui üksikindiviidi enda tahe ning iseseisvate valikute langetamise võimekus. Noorukite puhul on peamiseks perekonnaväliseks suhevõrgustikuks sõpruskond. Nagu märgib Bronfenbrenner Steinbergi käsitluses (1989, lk 10), „kujundab murdeea bioloogiliste, kognitiivsete ja sotsiaalsete muutuste psühholoogilist mõju keskkond, milles need muutused aset leiavad.“ Siinkohal osutuvadki väga oluliseks ühelt poolt need mõjurid, mis noore inimese valikuid suunavad, teiselt poolt aga inimese enda otsustavus ning iseseisvate valikute langetamise võimekus.

Clausen (1991) toob välja elutee teooriale iseloomuliku joone, mille kohaselt on iniviidid aktiivsed tegutsejad, kes mitte ainult ei vahenda sotsiaalse struktuuri efekte, vaid langetavad otsuseid ja seavad eesmäärke, mis kujundavad sotsiaalset struktuuri. Eelduslikult on iniviididel võimekus tegutseda plaanide kohaselt, mis viitab kaalutletud, proaktiivsetele ja kontrollitud protsessidele. Need protsessid on institutsionaalse kaasatuse ja sotsiaalsete suhete taustal iniviidi valikute aluseks. Iniviidid loovad oma elutee ise läbi valikute ja tegevuse, mida nad teevad ajalooliste ja sotsiaalsete tingimuste poolt antud võimaluste ja piirangute raamides.

Probleemiseade ja uurimiseesmärk

Käesoleva magistritöö näol on tegemist uurimusega, mis keskendub põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust kujundavate eluvalikute mõjuteguritele noorukieas.

Ebavõrdsuse uurimine ühiskonnas ei ole loomulikult uus nähtus ning seda ei ole kaugeltki ka sotsiaalse mobiilsuse uurimine. Viimastel aastakümnetelgi on rahvusvaheliste kvantitatiivsete uuringute arv olnud märkimisväärne. Näiteks Ganzeboom jt (1989), DiPrete ja Grusky (1990), Jonsson ja Mills (1993), Heath ja Payne (2000), Breen (2004), Müller ja Pollak (2004), Breen ja Jonsson (2007), Mayer ja Aisenbrey (2007). Eestis on põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust ja koos sellega ebavõrdsuse edasikandumist vanematelt lastele uuritud üsna vähe, sest senini puudusid andmed, mille alusel oleks olnud võimalik võrrelda erinevaid kohorte. Eesti andmetel põhinevaid uuringuid on läbi viinud näiteks Titma (1999), Helemäe jt (2000), Roosma ja Täht (2001), Titma jt (2003), (2007), Täht (2004), Kogan ja Unt (2005), Trumm jt (2005), Unt (2007), Täht jt (2008) ning Saar (2009).

Uuringud on näidanud, et sotsiaalne mobiilsus suureneb eelkõige perioodidel, kui ühiskonnas toimuvad suured struktuursed muutused, mistõttu võib eeldada mobiilsuse kasvu ka Eestis viimastel aastakümnetel. Samas on lähiaastatel Eestis läbi viidud põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse uuringute tulemused näidanud, et 30-aastaste põlvkonna võrdluses oma vanematega on mobiilsus hoopis vähenenud. Sealjuures on kahanenud just tõusev mobiilsus ning eriti meeste puhul on oluliselt suurenenud päritolu mõju isiku sotsiaalsele seisundile (Saar, 2009). Tuginedes seni läbiviidud uuringute tulemustele (Saar, 1998; Titma, 1999; Helemäe jt 2000), võib väita, et perekond, sõbrad ja kool avaldavad noorte elukäigule väga mitmekesisest mõju.

Senised sotsiaalse mobiilsuse uuringud on enamikus olnud kvantitatiivsed, haaramaks valimisse suuri inimgruppe, ning enamik põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse analüüsides on keskendunud riikidevahelistele, mitte ajalistele võrdlustele. Piisavalt ei ole tähelepanu pööranud üksikindiviidide eluvalikute uurimisele personaalsete kogemuste ja lugude kaudu. Siiani ei ole uuritud noorukite käitlusi oma praeguse positsiooni kujunemise

kohta ühiskonnas ning see ongi käesoleva töö fookuseks, mille alusel on formuleeritud järgnevad uurimisküsimused:

- Kuidas kirjeldavad noorukid oma sotsiaalset mobiilsust – millisena nad tajuvad oma päritoluperekonna sotsiaalset olukorda tagasivaatavalt ja iseenda sotsiaalset olukorda praegu, võrreldes oma vanematega samas vanuses?
- Mida tajuvad noorukid sotsiaalmajanduslikku mobiilsust kujundavate eluvalikute väliste mõjuteguritena? Kuidas need tegurid noorukite eluvalikuid nende hinnangul mõjutavad?
- Kuidas kirjeldavad noorukid sotsiaalmajanduslikku mobiilsust kujundavate eluvalikute sisemisi mõjutegureid? Kuidas need tegurid noorukite eluvalikuid nende hinnangul mõjutavad?

Püüdes leida vastust püstitatud uurimisküsimustele, on uurimuse eesmärgiks määratleda noorukite eluvalikute välised mõjutegurid ja nende toime ning iseseisvate valikute langetamise võimekuse (*agency*) kui sisemise mõjuteguri roll põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse protsessis.

Uurimuse seisukohalt on oluline jälgida nii mobiilsuse ülenevaid, alanevaid kui ka päritoluperega võrreldes samale positsioonile jäävaid mustreid, lähtudes uuritavate endi kogemustest ja hinnangutest.

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks ning uurimiseesmärgi saavutamiseks on püstitatud järgmised uurimisülesanded:

- välja selgitada erinevate välimiste ja sisemiste tegurite mõju indiviidide valikute kujundajana suurte ühiskondlike muutuste järgsel ajajärgul indiviidide subjektiivsetest hinnangutest lähtuvalt;
- analüüsida noorte täiskasvanute senise mobiilsuskogemuse subjektiivset poolt ehk respondentide nägemust nende poolt tehtud otsuste ja valikute tulemist nende sotsiaalsele positsioonile ühiskonnas päritoluperega võrreldes.

METOODIKA

Metodoloogia valik

Metodoloogiliselt sobib uurimiseks paljutahulise valdkonna käsitlemiseks sotsiaalkonstruksionistlik paradigma, kuna sotsiaalkonstruksionistlik lähtepunkt võimaldab hästi inimeste kui sotsiaalsete tegutsejate – nende maailma tõlgendamise, kogemuste ja hoiakute ning samuti ka sotsiaalsete suhete uurimist, jätmata seejuures arvestamata kultuuriruumilist tausta, mis on antud uurimisteema juures samuti oluline.

Kasutades Rauste – von Wrighti ja Von Wrighti sõnastust Laheranna (2008, lk 38) vahendusel, võib öelda, et inimene „valib, tõlgendab ja liigendab informatsiooni, ehitades oma kogemuste vahendusel üles pildi maailmast, kus ta elab, ja iseendast selle maailma osana. See protsess on alati seotud selle olukorra ja kultuurikontekstiga, kus see toimub, samuti sotsiaalse interaktsiooni ja selles tekkinud tähendussüsteemidega“.

Nagu märgib Strömpl (2001, lk 16), „eitab sotsiaalkonstruksionism „objektiivse“ reaalsuse olemasolu ja lähtub sellest, et on olemas üksnes sotsiaalsed interaktsioonid, mille käigus konstrueeritakse sotsiaalne maailm. See tähendab, et sotsiaalne reaalsus on inimeste vahelise suhtlemise ja tegutsemise tulemus ja eksisteerib vaid inimeste vahelises suhtlemises ja tegutsemises. Inimene kui sotsiaalne olend on selle protsessi tulemus“.

Sotsiaalkonstruksionismil on erinevaid lähtealuseid (Burr, 1995); (Payne, 1995); (Gergen, 1997); (Gill, 2000), muuhulgas sümbolilise interaktsionismi kui inimestevahelise suhtlemise protsessi teooria, fenomenoloogia ja Foucault' võimuteooria. Tsiteerides Gergenit (1999, lk 24-29), „on sotsiaalkonstruksionistlik lähenemine olnud viimaste aegade kõige olulisem areng meie inimloomuse olemuse uurimisel. Indiviidide peades peidus toimuva asemel on see meid suunanud keskenduma välises maailmas inimestevahelistes suhetes toimuvale; keskenduma pigem keelele kui mõtetele; pigem teistele kui endile; pigem erinevustele kui sarnasustele; pigem võimalustele kui tegelikkusele, ning mis ehk kõige olulisem –

keskenduma puudumise kohalolule või kõigi meie vastastikuste tegevuste märkamata taustale”.

Taasiseseisvunud Eestis on ülenev mobiilsus vähenenud ja päritolu mõju isiku sotsiaalsele seisundile suurenenud, mis tekitab küsimuse erinevate väliste ja sisemiste mõjutegurite rollist indiviidide seniste otsuste langetamisel. Selle uurimine nõuab kvalitatiivset lähenemist, et mõista noorukite eneste vaateid probleemile ning eluteede konstrueerimist indiviidide poolt.

Kvalitatiivsed uurimismeetodid on eelistatud, „kui uurimise eesmärgiks on teadmiste hankimine sotsiaalsete nähtuste kujunemise kohta. Nende teadmiste saamiseks pööratakse nähtusega seotud subjektide poole, st inimeste poole, kes aktiivselt osalevad uuritava objekti kujunemises. Uurija eesmärk on aru saada, kuidas inimesed ümbritsevat maailma tajuvad, mõistavad, seletavad. Kuna sotsiaalsete nähtuste näol on tegemist tähendustega, siis pole võimalik neid nähtusi uurida ilma tähendust omistavate subjektideta. Sotsiaalteaduste uurimise objektiks on reflekteeriv subjekt“ (Strömpl J. , 2004, lk 30).

Kvalitatiivse uurimismeetodi kasutamine antud juhul on mitmeti põhjendatav. Selle abil on „võimalik koguda teadmisi sotsiaalsetes protsessides osalejatelt ning uurida, kuidas nemad maailma nähtusi mõistavad ja tõlgendavad“ (Bryman, 2004, lk 266).

Teoreetiline lähtekoht

Creswelli sõnul (2003) on teooriat võimalik kvalitatiivse uuringu puhul kasutada nii laia seletusliku raamistikuna kui ka läätse või vaatenurgana, mis aitab uuringut suunata. Käesoleva magistritöö puhul on sellise läätse kasutatud elutee teooriat (*life course theory*).

Vastavalt elutee teooriale võib eeldada, et noorukite eluteed kujundavad ka üleminekuühiskonnas sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid. Ühiskondlikule kontekstile lisaks mõjutavad noorukeid veel elusündmuste toimumise aeg, sotsiaalsed suhted ning nooruki enese iseseisvate valikute langetamise võimekus.

Elutee teooria kohaselt on indiviidid aktiivsed tegutsejad, kes mitte ainult ei vahenda sotsiaalse struktuuri efekte, vaid langetavad otsuseid ja seavad eesmärke, mis kujundavad

sotsiaalset struktuuri. Indiviidid loovad oma elutee ise läbi valikute ja tegevuse, tehes seda ajalooliste ja sotsiaalsete tingimuste poolt antud võimaluste ja piirangute raamides (Clausen, 1991).

Elutee teooria võimaldab analüüsi teostada kolmel erineval tasandil: indiviidi tasandil, mille määrab indiviidi vanus ja arengustaadium; sotsiaalsel tasandil, mille määravad indiviidi rollid ja ühiskonna poolt nendele antud tähendused; ning ajaloolisel tasandil, mille määrab aeg ja indiviidi poolt läbielatud sündmused (Horrocks, 2002, lk 326-327). Nendel kolmel tasandil on põlvkondadevahelise mobiilsuse mõjutegureid ka käesolevas magistritöös uuritud. Indiviidi tasandiks on noorukid koos oma ealiste/arenguliste iseärasustega ning sisemiste teguritega, mis on valikute tegemisel määravaks osutunud. Sotsiaalsele tasandile paigutuvad välised mõjutegurid – perekond, sõbrad, haridus ja teised mõjutegurid, mis on uuringusse kaasatud noorukeid valikutes rohkem või vähem suunanud, ning ajaloolise tasandi moodustab ajaloolis-ühiskondlik mõõde – Eesti 1990. aastate keskpaigast ehk uuritava perioodi algusest kuni intervjuude toimumishetkeni.

Andmekogumismeetod

Käesoleva magistritöö empiiriline osa põhineb 2006. aastal Euroopa Liidu 6. raamprogrammi poolt rahastatud rahvusvahelise projekti PROFIT – Põlvkondadevahelise päritud ebavõrdsuse leevendamisele suunatud poliitikad (*Policy Responses Overcoming Factors in the Intergenerational Transmission of Inequalities*) (Profit Project Summary, 2004) viimase uuringuetapi käigus kogutud andmetel. Arusaadavalt tulenes sellest asjaolust ka mitmeid eeldusi ja (metodoloogilisi) piiranguid.¹

¹ 1. maist 2004. a kuni 1. maini 2007. a kestnud PROFIT projekt hõlmas kaheksat Euroopa Liidu riiki – Bulgaariat, Eestit, Itaaliat, Leedut, Poolat, Saksamaad, Soomet ja Suurbritanniat. Nagu projekti täisnimigi ütleb, keskenduti selle raames põlvkondadevahelise ebavõrdsuse edasikandumise uurimisele. PROFIT projekt koosnes erinevatest uuringutest, näiteks eliidi-intervjuud, kohaliku poliitstruktuuri kaardistamine, fookusgruupiintervjuud kohalike võtmeisikutega, ankeetküsitlus ja projekti viimase etapina ka süvaintervjuud noorte täiskasvanutega. Erinevate etappide käigus on kasutatud mitmeid erinevaid uurimismeetodeid. Kõikide uuringuetappide eesmärgiks oli mõista põlvkondadevahelise ebavõrdsuse kujunemist ning hinnata riiklikke ja kohalikke poliitilisi meetmeid päriliku ebavõrdsuse efektide vähendamiseks (Profit Project Summary, 2004).

Andmekogumismeetodi valik tulenes autori jaoks asjaolust, et tegemist oli mitte ainuüksi käesoleva magistritöö jaoks teostatava andmekogumisega, vaid ka rahvusvahelise projekti ühe osaga, mille raames oli ette nähtud, et andmete kogumine toimub poolstruktureeritud süvaintervjuude läbiviimise teel.

Intervjuu võimaldab respondentide subjektiivsete arvamuste väljaselgitamist ning see oligi käesoleva uurimisteema puhul oluline. Üheks eelistest on asjaolu, et uurimuse läbiviija on intervjuu käigus ilmnevale uuele teadmisele avatud, kuna tegemist ei ole rangemalt piiritletud ankeetküsitlusega. Süvaintervjuu kavandamine, läbiviimine, transkribeerimine, kodeerimine ja muud vajalikud toimingud muudavad kogu protsessi küll väga aeganõudvaks, kuid siiski äärmiselt oluliseks, kuna kvalitatiivanalüüsi käigus võivad avalduda uurimisvaldkonna mitmed tahud, mis eelmises uuringuetapis – ankeetküsitluses veel ei selgunud.

Tulenevalt uurimiseesmärgist ja püstitatud uurimisküsimustest on poolstruktureeritud süvaintervjuu sobiv viis indiviidide isiklike vaadete ja mõjutegurite väljaselgitamiseks ning senise elutee konstrueerimise mõistmiseks.

„Intervjuu on eelistatuim meetod kvalitatiivse uurimuse puhul“ (Fontana & Frey, 1998) ning „salvestatud süvaintervjuu on võimeline pakkuma vastuseid küsimustele, mida ükski teine metodoloogia ei suuda lahendada“ (Yow, 1994, lk 10). Kuigi osaliselt meenutustel põhinev info võib olla oma olemuselt äärmiselt subjektiivne (ununenud detailid, hilisemate kogemuste kuhjumisel muutunud hinnangud vms), on see antud teema uurimisel kohati isegi eeliseks, sest praeguseks hetkeks on võimalik raske majanduslik olukord päritolukodus, noorukina tehtud õpivalikud ja tööelu alustamine jõudnud juba minevikku jääda ning respondentidel on sellest tagasisivaatavalt ehk lihtsam rääkida. Tehtud valikud on „settida“ jõudnud, esile kerkivad just respondendi kogemusele omased ja olulised nüansid.

Avatud küsimused, sundimatus õhkkonnas vestlus uurimuse läbiviija ja respondendi vahel annab teavet intervjuueeritava tunnete, teadmiste ja kogemuste kohta. Respondendi sõnastus, keelekasutus, jutus esinevate mõistete valik ning kõneviis võimaldab avada teemat mitmes mõttes tegelikkusele palju lähedasemalt, kui see avaneks üksnes alternatiivsetes

ankeetvastustes, kus uurimuse läbiviija kitsendab probleemi paratamatult vastavalt oma teadmistele etteantud valikute kaudu.

Poolstruktureeritud intervjuude läbiviimisel käsitleti järgmisi keskseid teemasid: päritoluperekonna sotsiaalmajanduslik toimetulek respondendi hinnangul, põhikoolile järgnevad siirded gümnaasiumisse/kutsekooli/kõrgkooli/tööturule ning selle käigus tehtud valikud, respondendi hinnang oma praegusele sotsiaalmajanduslikule positsioonile.

Kasutatud on erinevaid küsimuste tüüpe: faktiküsimusi, kirjeldavaid, hinnangutehoiakutekeskseid ning ka taustaküsimusi. Intervjuudes kasutatud täpsema vestluskavaga on võimalik tutvuda käesoleva töö Lisas 1.

Intervjuuküsimuste plokid tulenesid PROFITi projekti eelnevas etapis esile kerkinust, kuid nende esitamise järjestus ning vajadusel ka täpsustamine sõltus iga respondendi narratiivist, seega formuleerusid täpsemad küsimused iga intervjuu käigus. Intervjuu algus ehk nõ soojendusküsimus oli kõikide intervjuude puhul siiski ühesugune – „Palun kirjeldage veidi oma lapsepõlve: Milline see oli? Kes kuulusid Teie perekonda? jne“.

Andmete kogumise käik

Tulenevalt PROFITi uuringuetappide omavahelisest sidususest, viidi poolstruktureeritud süvaintervjuud läbi noorte täiskasvanutega, kes olid osalenud eelmises PROFITi uuringuetapis – 24-29-aastaste Pärnu elanike seas läbi viidud ankeetküsitluses. Ankeetküsitluses osalenud noored, kes olid nõustunud osalema ka järgmises – süvaintervjuu etapis, jätsid uuringu läbiviijaile oma kontaktandmed, mille kaudu uuringus osalejatega enne intervjuude algust kontakteeruti.

Pärnu linn valiti uuringu läbiviimiseks oma suuruse (elanike arvu) tõttu Eesti kontekstis, kuna projektis osalenud riikide uuringutulemuste omavahelise võrdluse lihtsustamiseks toimus uuring kõigis projektiga seotud riikides lähedase elanike arvuga linnades, mille suuruseks on orienteeruvalt 50 000 – 80 000 elanikku. „Näitajad, mis iseloomustavad keskmise suurusega linnu, on väärtuslikud antud projekti jaoks, kuna nad pakuvad head võimalust vaadelda rolli, mida omab sotsiaalne kapital, toetades sotsiaalset praktikat“ (Pungar, 2006, lk 18).

Süvaintervjuude valim koostati vastavalt projekti eemärgile – määratleda poliitikate suhteline tähtsus teiste faktorite hulgas, mis mõjutavad indiviidide sotsiaalset mobiilsust (Profit Project Summary, 2004). Seetõttu moodustasid valimi peamiselt madala staatusega päritoluperedest pärit noored, kes ankeetküsitluse toimumise ajaks olid kogenud ülenevat sotsiaalset mobiilsust. Päritoluperekonna madal staatus defineeriti respondendi vanemate madala haridustaseme, päritoluperekonnas kogetud töötuse ja sotsiaaltoetuste saamise ühisteguri kaudu. Üleneva sotsiaalse mobiilsuse näitajaks loeti:

- Saavutatud kõrgem haridustase (kõrgem kui vanematel);
- Tööga hõivatus ja staatus tööturul;
- Tajutud sotsiaalne staatus, võrreldes vanematega.

Valimisse lisati ka mõned madala staatusega päritoluperekonlast pärit respondendid, kelle sotsiaalse mobiilsuse tase oli ankeetküsitluse tulemuste alusel jäänud nende vanematega võrreldes samaks.

Palve intervjuuks said ühtekokku 27 inimest – 15 naist ja 12 meest. Nende kõigiga kontakteerus uuringu läbiviija esmalt 2006. aasta septembrikuu jooksul: ühega e-kirja teel, ülejäänutega telefoni teel. Esimese kontakti käigus tutvustati igale respondendile põgusalt intervjuu teemat, eesmärki, orienteeruvat ajakulu ning lepiti kokku intervjuu toimumise aeg ja koht, kui respondent nõustus intervjuuga. Enamus esialgsesse valimisse kuulunud inimestest nõustus koheselt, kuid 12 juhul intervjuu siiski ei toimunud. Põhjused olid järgmised:

- Kaks võimalikku respondenti ei olnud kättesaadavad nende poolt eelneva uuringuetapi käigus antud kontaktandmetel (üks ei vastanud telefonile, teine e-kirjale);
- Seitse võimalikku respondenti keeldus intervjuust erinevatel põhjustel, näiteks
 - o olid kolinud Pärnust (Eestist) ära;
 - o olid parajasti pikaajalises välislähetuses;
 - o tulenevalt ajapuudusest ei leidnud lähinädalatel ühtegi sobivat aega intervjuu jaoks.
- Kolm võimalikku respondenti esmalt küll nõustus intervjuuga, kuid kokkulepitud ajal kokkulepitud kohta ei ilmunud ning ka telefonikõnesid enam vastu ei võtnud.

Selle tulemusena toimus 15 intervjuud – üheksa neist mees-, kuus naisrespondendiga. Kõik respondendid kuulusid intervjuu toimumise hetkel vanusegruppi 24-29 aastat ning on

rahvuselt eestlased. Valimisse kuulunud respondentide täpsemad tunnused ning hinnangud enda ja oma vanemate sotsiaalmajanduslikule olukorrale ehk toimunud põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse suuna näitajad on näha käesoleva töö Lisas 2 asuvas tabelis.

Tabelist nähtub, et ankeetküsitluse haridusandmete alusel on respondentidest kaheksa kogenud ülenevat mobiilsust ning kuue sotsiaalne positsioon ei ole haridusnäitajate alusel nende vanematega võrreldes muutunud. Majanduslik olukord, mida respondendid hindasid ankeetküsitluses subjektiivsete näitajate alusel, oli vanematega võrreldes parem kaheksa respondendi hinnangul, võrdne viiel juhul ning halvem kahe respondendi meelest. Seega võib respondentide subjektiivsete hinnangute alusel iseenda ja oma vanemate majandusliku olukorra kohta öelda, et pool valimisse kuulunud respondentidest oli kogenud ülenevat mobiilsust. Oma vanemate ja enda elujärje hinnangulises võrdluses arvas 15 respondendist kümme, et neil läheb paremini kui nende vanematel samas vanuses, st on toimunud ülenev mobiilsus.

Kõik intervjuud viidi läbi 19. septembrist 6. oktoobrini 2006. aastal ainusikuliselt käesoleva magistritöö autori poolt. Nagu öeldud, viidi läbi 15 intervjuud, millest üks toimus respondendi poolt valitud kohas ehk tema töökohas, kõik ülejäänud intervjuueerija ettepanekul ja respondentide nõusolekul Tartu Ülikooli Pärnu Kolledži ruumides. Kõik intervjuud viidi läbi eesti keeles.

Esmalt tutvustas intervjuueerija veelkord põgusalt intervjuu teemat, eesmärgi ja orienteeruvat ajakulu ning selgitas poolstruktureeritud intervjuu olemust. Loomulikult kinnitati ka kogutavate andmete kasutamist ainuüksi teaduslikul eesmärgil, rõhutati respondendi anonüümsuse tagatust uurimistulemuste avaldamisel ning uurimuse läbiviija poolset konfidentsiaalsust.

Intervjuud alustati vestlust avava küsimusega, milles respondentidel paluti oma lapsepõlve kirjeldada, lastes neil endal määratleda oma päritoluperekonda kuuluvad inimesed ning mingeid piiranguid perekonna definitsiooni alusel ei seatud. Intervjuude käigus küsiti erinevaid abistavaid ning võimalusel avatud küsimusi, saamaks paremat ülevaadet respondentide senisest eluteest ja tehtud eluvalikutest. Respondente julgustati rääkima kõigest, mida nad pidasid sellise ülevaate andmisel oluliseks ja/või huvitavaks.

Intervjuu keskmiseks pikkuseks kujunes umbes 40 minutit, lühim neist kestis 25 minutit ning pikim 1 tund ja 10 minutit. Intervjuud salvestati digitaalse diktofoniga respondentide nõusolekul.

Enamik respondente rääkis meelsasti, nad olid uurimisteema ja intervjuueerija suhtes avatud ja sõbralikult meelestatud ning koostööaltid. Tegemist oli meeldiva kogemusega nii respondentide kui intervjuueerija jaoks, mida saab väita respondentide hea tuju ja positiivsete kommentaaride alusel. Viieteistkümnest intervjuust kaks kujunesid siiski intervjuueerija pingutustest hoolimata loodetust pinnapealsemaks, kuid selle põhjused jäid selgusetuks. Tegemist oli noorte meesrespondentidega ning kogu intervjuu vältel oli tunda nende kerget resistentsust teema avamisel.

Andmeanalüüsimeetod

Andmeanalüüsimeetodina on kasutatud kvalitatiivset sisuanalüüsi, täpsemalt suunatud sisuanalüüsi. Tsiteerides Hsieh'i ja Shannonit Laheranna kaudu, on tegemist uurimismeetodiga, mida „rakendatakse tekstiandmete sisu subjektiivseks tõlgendamiseks süstemaatilise liigendamise- ja kodeerimisprotsessi ning teemade või mustrite kindlakstegemise abil.“ (2008, lk 290)

Suunatud sisuanalüüsi eesmärk on kinnitada või edasi arendada mingit teoreetilist raamistikku või teooriat. Olemasolevad teooriad aitavad teha oletusi huvipakkuvate muutujate ja nende vaheliste suhete kohta, mis omakorda võimaldab määrata esialgse kodeerimisskeemi. (Laherand, 2008)

Kõik salvestatud intervjuud transkribeeriti täielikult ning saadud andmed kodeeriti põhjalikult. Küsitluskava oli planeeritud teemade ja võtmeküsimuste kaupa, kuid küsimuste järgnevus ühe intervjuu piires oli jäetud vabaks, sõltudes respondendi vastustest. Seetõttu erinevaid intervjuusid üks-üheselt võrrelda ei saa, küll aga on nende põhjal võimalik leida erinevaid teemasiseseid seoseid. Kodeerimine võimaldas andmed esmalt jagada paljudeks väikesteks infokildudeks, millest kodeerimise järgmises etapis tekkis koodide omavahelisi seoseid arvestades juba suurem koodisüsteem. Koodisüsteemi moodustavad koodikategooriad

koos alakategooriatega. Analüüsi esimesel tasandil kodeeriti intervjuud transkriptsioonide alusel. Tuginedes uurimisteedega haakuvatele teooriatele, olid osad koodid suunatud sisuanalüüsile kohaselt eelnevalt määratud. Sellisteks koodideks olid Perekond, Sõbrad ja Haridusinstituutsioonid kui peamised mõjutegurid noorukieas ja Iseseisvate valikute langetamise võimekus kui sisemine mõjutegur. Ülejäänud koodid tekkisid intervjuude kodeerimise käigus. Tekkinud hierarhilise koodisüsteemi analüüsiks on rakendatud vertikaalset (*cross-case*) analüüsimeetodit, mis tähendab, et andmed on vaatluse all koodikategooriate kaupa kõikides intervjuudes üheaegselt, mitte üksikute intervjuude kaupa.

Järgnevas analüüsis on kasutatud intervjuude väljavõtete tekst edastatud üldjoontes muutmata kujul, eemaldatud on vaid respondendi parasiitsõnad, mis ei muuda teksti sisu (näiteks „nagu“, „on ju“, „eks ju“, „tähendab“ jms). Teemasse mittepuutuvad väljajätmised on tähistatud järgmiselt: /.../ Respondentide tsitaadid on kaldkirjas ning tsitaadi lõpus on ka intervjuu number, mis koosneb kahekohalisest ja ühekohalisest arvust, näiteks 69-1. Kahekohaline arv märgib respondendi numbrit ankeetküsitluses ning ühekohaline sama inimese numbrit intervjuude etapis, et oleks vajadusel võimalik uuringu kahe etapi andmeid hiljem omavahel võrrelda.

UURIMISTULEMUSED

Käesolevas peatükis on uurimistulemuste esitlusele lähtunud püstitatud uurimisküsimustest ning järgnev osa ongi jaotatud vastavalt uurimistulemustele sotsiaalset mobiilsust kujundavate eluvalikute mõjutegurite kaupa. Uurimistulemuste esitluse esimene osa annab ülevaate respondentide poolt tajutud olukorrast nende päritoluperekonnas.

Päritoluperekonna sotsiaalmajandusliku olukorra tajut

Päritoluperekond on nooruki jaoks stardipositsiooniks ning sealt saadav kapital mõjutab kahtlemata tema edasist eluteed. Päritoluperekonna sotsiaalmajandusliku olukorra määramine on analüüsi seisukohalt esmatähtis, kuna see on nooruki edasiste valikute ja tegevusega kõrvutamise teel põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse suuna ja ulatuse tuvastamise aluseks.

Ühiskondlik taust

Respondentidel paluti kirjeldada oma päritoluperekonna sotsiaalmajanduslikku olukorda perioodil, kui nad olid umbes 14-aastased. Kuna respondendid kuulusid intervjuerimise hetkel kõik vanusegruppi 24-29 eluaastat, kirjeldati peamiselt aastaid 1991-1996. Need aastad aga olid äsja taasiseseisvunud Eesti ühiskonna jaoks paljude uuenduste, esmalt elatustaseme languse ja hiljem ka majandusliku ja sotsiaalse stabiliseerumise aeg, kus majanduslikke ressursse oli ühiskonnas ebapiisavalt. Seda kinnitavad ka mitmed respondendid.

See aeg, kui mina koolis käisin, siis enamusel olid suhteliselt võrdsed võimalused. Oli see periood, kui oli rahavahetus, ja olid vähesed, kellel oli parem see olukord. (143-2)

Siis ei olnud sellist olukorda nagu nüüd, et päris vaesed ja kodutud. Kõik elasid ära ja... (54-12)

Seetõttu tajub enamik respondentidest ka oma päritoluperekonna majanduslikke võimalusi ilmselt just tollast ühiskondlikku konteksti arvestades normaalsete või keskmistena.

Kõik oli, mida vaja oli. Tollal ei olnud midagi saada ka eriti. (70-3)

Too aeg oligi see, et oli mingi raha, sa ei osanud tahtagi midagi. /.../ Pesumasinale pidi järjekorras olema. Kõik, mida vaja oli, see saadi. (69-1)

Päritoluperekonna sotsiaalmajanduslik olukord

Kui aga süüvida pikemalt perekondade tollasesse sotsiaalmajanduslikku olukorda noorukite silme läbi, võib esialgne vastus „normaalne“ tähendada tõepoolest nii respondendi meelest piisavaid rahalisi ressursse,...

(Vanemate) sissetulek oli hea, selles mõttes, et vinguda küll ei saa. Vähemalt mulle väiksena tundus, et ega nad ka ei nurisenud selle üle. Piisas. No siis oli nagunii niimoodi, et olid kuu aega mingi auto järjekorras või asja.. Noh, üldiselt, kui midagi vaja oli, siis ikka sai. (69-1)

Ma arvan, et eduliselt selles mõttes, et... Ei priisatud millegagi, aga samas kõik oli olemas, mis vaja. (59-9)

Põhimõtteliselt ju võib-olla isegi ka autoga pere oli siis siuke võib-olla keskmisest natuke paremal järjel. Ma ei tea. Mingeid selliseid sotsiaalseid või olmelisi probleeme nagu ei olnud. (54-12)

... aga ka nõ ots-otsaga kokku tulemist. Mitmed respondendid kasutasid olukorra kirjeldamisel omaalgatuslikult sõnu „toimetulek“ ja „toime tulema“, mis võib viidata kohatistele majanduslikele raskustele.

Tulime toime selles suhtes, et söök oli kogu aeg laual ja riided olid seljas. Asjad olid olemas, mis vaja oli. Kusil reisil ei käinud ja mingeid selliseid asju, sest et üksikema kasvatas kahte last, aga millestki oluliselt puudust ei olnud. (107-11)

Suhteliselt vaesest perest, aga toime me tulime. (116-6)

Rahaliselt tulime peres toime, aga ei olnud midagi erilist. (57-5)

Samuti selgub, et esialgu „normaalseks“ hinnatud tase tähendas mitme respondendi päritolupere puhul tegelikult nõ ots-otsaga kokku tulemist ning mõnes peres piisas sissetulekust vaevalt igapäevasteks kulutusteks.

Lihtsalt kogu aeg ots-otsaga. Ega siukest asja ei olnud, et süüa ei olnud, alati oli toit olemas. Aga see oli igakuine asi, et kogu aeg räägiti, et raha ei ole. Kuu lõpus niiöelda. (143-2)

Põhimõtteliselt pidime ikka planeerima kulutusi ja kõiki selliseid asju. Ei saanud midagi eriti nii väga palju, mida tahtsid, ikka pidi kokku hoidma. (80-8)

Ma ei saa öelda, et mul oli kodus nüüd nii, et... Ma tundsin küll, et ma ei saanud kõike, mis ma tahtsin. Mitte selles suhtes, et mul oleks mingid utoopilised tahtmised olnud, aga suhteliselt igapäevased asjad. Näiteks kas või riiete puhul või jalanõude puhul. Oli ikkagi niimoodi, et jalanõusid vahetati siis, kui nad olid üsna läbi. (143-2)

Pigem ma usun ikkagi, et tuldi ikka ots-otsaga kokku. Üle ei olnud ja puudu vist... Ma ei tea. Ema näost ma väga aru ei saanud, et puudu on. (70-3)

Nagu on näha ka viimasest väljavõttest, on vanemate käitumine, nende hea planeerimisoskus ja pere eelarve edukas tasakaalus hoidmine perekonna majanduslikul toimetulekul olulise tähtsusega. Respondentide toonases vanuses võis esineda ka olukordi, kus vanematel õnnestus oma laste eest majanduslikke raskusi edukalt varjata, kui neid oli, ning lastele jäi mulje, et mingeid probleeme ei ole.

Selles suhtes nad on kuidagi väga osavad inimesed minu meelest olnud, et ma ei ole kunagi millestki puudust tundnud või siis lihtsalt ei ole enam osanud tahta, aga samas nad on oma sissetuleku pärast pidanud küll vaeva nägema. (153-14)

Muusikakoolimaksud ja niimoodi... Need said tasutud ja mul ei olnud muresid nendega. (153-14)

Tagantjärele oskavad respondendid oma vanemate sellist majanduslikke muresid varjavat käitumist muidugi paremini lahti mõtestada ja ka hinnata, isegi, kui nad sellega ei nõustu või ise samamoodi ei teeks.

Ilmselt ka selline asi, et ema mul mõjutab juba sellega, et ta elas hästi kokkuhoidlikult kogu aeg. /.../ Ja samas ma tean, et tegelikult ta oleks võinud elada natuke teistmoodi ja me oleksime olnud täpselt samas seisus, aga ta oleks vähemalt midagi enda elus näinud või ta oleks võinud vähemalt öelda, et ta ei ole päris virelenud, et ta on ikkagi saanud endale lubada, mida ta tahab, või umbes nii. Selles suhtes ma nüüd ei ole päris kooner, aga ma elan natuke teistmoodi. Ma ei ela nagu unistustes, vaid ma elan üks päev korraga, reaalsuses. See, mis mul on, see mul on, ja ma ei mõtle, et võiks olla see, võiks olla teine. (107-11)

Respondentide vastuste põhjal võib öelda, et pere majanduslik toimetulek sõltub mitte ainult pere kogusissetuleku suurusest, vaid ka vanemate mõtteviisist ja koduse eelarve tasakaalus hoidmise oskustest. Mõnel juhul tunnetasid respondendid, et vanemad ei jälginud kulutusi piisavalt.

Temal (emal) oli ka tõenäoliselt selline kerge mustlasementaaliteet /.../ Temal oli see, et see, mis on vaimne, on tähtsam kui see, mis on käegakatsutav. /.../ Rahakott oli sisuliselt kogu aeg ema käes ja ema väga majandusliku mõtlemisega selle koha pealt ei olnud, et ta oleks teinud mingi kindla kava, kuidas ilusamini välja tulla. (143-2)

Pidime väga hoolega kalkuleerima, kuidas rahadega toime tulla. Ema ei ole mul kunagi hea planeerija olnud, mina olin ikka palju vastutustundlikum. Temal mis oli, see läks, sellepärast mina olingi päris varakult see planeerija. (116-6)

Kui vanemate mõtteviis ei olnud majanduslikus mõttes tulevikku suunatud ning pere eelarve tasakaal seetõttu kannatama kippus, esines ka olukordi, kus toonane umbes 14-aastane laps omaalgatuslikult osa vastutusest enda kanda võttis, näiteks tasus elektrikulud oma suvisest sissetulekust.

Kui käiakse ikka kogu aeg küsimas, siis on nagu piinlik öelda, et ei ole raha. Tuli endal see raha leida. (116-6)

Osad respondendid määratlesid olukorda lapsepõlvkodus ka mõne igatsetud, kuid enda sõnul majanduslikul põhjusel saamata jäänud eseme (näiteks mänguasja) kaudu. On siiski võimalik, et soovi täitumisel oli lisaks perekondlikele majanduslikele teguritele oma osa veel muudelgi teguritel (vanemate väärtused ja hoiakud vms), need aga respondentide jutust antud teema puhul ei selgunud.

Puudust nagu ei olnud, sai ära elada. Kindlasti oleks äkki parem võinud olla. Ma tean, et mopeedi tahtsin ma saada, aga seda ma ei saanud, seega omamoodi ikka. (70-3)

Paar mänguasja tuleb meelde küll, mida ma ei saanud ja mida taheti. Aga jõuluvana külas käis ja siis ikka üht-teist saadi. Selles suhtes ma ei kurda. (79-4)

Mitte, et ma oleks ise tundnud puudust millestki. Noh, võib-olla tõesti mul ei olnud nii palju mänguasju kui mõnel, iga laps tahab rohkem saada mingeid asju. (107-11)

Mainiti ka vanemate töötamist lisatöökoormusega või mitmel töökohal vajaliku sissetuleku tagamiseks või mõne suurema ostu võimaldamiseks.

Noh, loomulikult see autoostmisraha, see tuli ikkagi nii, et ema käis kahe koha peal tööl mingid ajad ja... Aga toime me tulime. (54-12)

Ma tean, et mingi aeg oli, kui ema töötas ka kahe koha peal. (143-2)

Mitmel juhul kerkis intervjuudes üles ka teismeliseeas toimunud elukohavahetus(t)e teema. Kahjuks ei selgunud täpselt, kas ja millised võisid olla kolimise sotsiaalmajanduslikud põhjused, kuna mitmel juhul on elukohavahetuse täpsed põhjused jäänud selgusetuks ka respondendile endale.

Suhteliselt palju kolisime linnast linna. Mul on need põhjused suht segaseks jäänud, ega laste käest ei küsitud millegipärast, kas kolida. Ma ei ole uurinud seda kunagi, ma ei ole huvi tundnud. Kolisime korda neli, kindlasti kohe. Nii palju, kui mina mäletan. (55-7)

See oli periood, kui me kolisime ühest kohast teise ja siis oli selline olukord, et elasime ema ämma juures, minu vanaema juures. (143-2)

Ühe respondendi lapsepõlveaegset mälestust elukohavahetuse kohta võib aga pidada tolleaegsele ühiskonnale iseloomulikuks, kui pidada silmas 1990. aastatel alguse saanud natsionaliseeritud majade tagastamist õigusjärgsetele omanikele.

Vahetasime elukohti palju, kogu aeg sattusime tagastatavatesse majadesse elama, aga mingil hetkel saime siis lõpuks ühiselamusse. See oli siis nagu oma, aga naabritega olid suhted väga halvad, ühisköök oli, pidime jagama seda naabritega. Seal oli palju tülisid, aga ikka oli hea aeg. (116-6)

Vanemate töötus

Vanemate töötus või muul põhjusel pikaajaline tööturult eemalviibimine võib olla oluliseks determinandiks perekonna sotsiaalmajandusliku olukorra hindamisel, mistõttu ei saanud tähelepanuta jätta ka sellekohast infot intervjuudes. Enamik vastanutest ei olnud oma lapsepõlvekodus töötuseprobleemiga kokku pidanud puutuma. Ühel juhul oli lapsevanema tööalane staatus respondendile veidi selgusetu, sest tegemist ei olnud ametliku tööhõivega. Võib oletada, et tavapärasest erinev raha teenimise viis pigem lisab pere majanduslikule olukorrale ebakindlust.

Isa kohta ma ei oska öelda. Ta on kogu aeg mingit ettevõtet kõrvalt üritanud arendada vähemalt, selles suhtes, kuidas võtta, kas ta nüüd oli töötu või mitte. Ametlikult ta ei töötanud kuskil, aga ta tegi midagi, eks ole. Ta sai selle eest raha. (107-11)

Mainiti ka töötuse probleemi üldist puudumist ühiskonnas, kuigi tõenäoliselt saab seda käsitleda respondentide hetkelise unustamisena, et lapsepõlve meenutusel paluti lähtuda

iseenda vanusest umbes 14-aastaselt ehk siis 1990. aastate Eestist, mitte varasemast lapsepõlvest.

Siis oli vene aeg ja vene aeg oli see, kus oli kõigil tööd, ei olnud töötuid. (70-3)

Isa vene ajal ei olnud (töötu), siis oli kõigil tööd, aga Eesti Vabariigi alguses, siis oli küll raske. (116-6)

Mitmed oma päritoluperekonnas töötust kogenud respondendid põhjendasid seda töötust põhjustanud välistest teguritest senisest töökohast koondamisega, mida peeti 1990. aastate esimeses pooles Eestile iseloomulikuks.

Töötuseperioodi oli, isal oli. See oli peale seda, kui see Eesti Vabariik tuli mõned aastad tagasi või õigemini need koondamised toimusid, siis isal oli. Mingi aeg oli küll, kus ta ei töötanud. Mitte väga pikalt, umbes kuu, võib-olla ei olnud isegi seda. Siis leidis uue töö. (80-8)

Maratis põhimõtteliselt kõik inimesed mingi aeg koondati ära. Ema töötas... Sametitsehh oli Maratil. /.../ See likvideeriti täiesti ära, nii et sealtmaalt oli isegi... Saab öelda, et pikaajaline töötus oli emal. /.../ Enamasti need probleemid ongi... 90-ndate esimesel poolel tekkisid väga paljudes Eesti peredes. Noh, suhtarvult. Just koondamiste tõttu. (54-12)

Aga ema... Ma tean, et ta mingi hetk koondati, kui siin see hirmus koondamislaine hakkas vist kunagi 90-ndate alguses, aga... Samas tal vist oli teine töökoht kõrvalt samal ajal või sai ta kohe järgmise. Mingit sellist pikemat faasi, et ta ei oleks tööl olnud – seda ma ei mäleta. Minu teada ei ole olnud. (107-11)

Kahel juhul oli vanemate pikemaajaline tööturult eemalviibimine tingitud haigusest.

Ma arvan, et esimene (ema töötuseperiood) oli siis, kui ma olin 14-15-16-17 ja siis oli haigusest tingitud. Hiljem on veel paar korda olnud. Töökohavahetused lihtsalt, kahe vahel lihtsalt olnud mingil hetkel. (77-13)

Ainult ema on haige olnud, aga seda ei saa töötuseks nimetada. /.../ Aga see oli ka täpselt selle perioodi jooksul, kui ma väga palju ei mõelnud selle peale. Ma olin väiksem. Ma tean lihtsalt, et oli mingi aeg haiglas, pisteliselt mäletan seda. Aga et mingi majanduslik langus sellest oleks olnud, minule tuntav, seda ma ei tea. (143-2)

Majanduslikke raskusi, ka mitte ajutisi, respondendid otsesõnu oma vanemate töötusega ei seostanud. Tõenäoliselt võib põhjuseks pidada asjaolu, et enamikku neist töötuseprobleem oma lapsepõlvkodus ei puudutanudki, või kui siiski, siis oli kahe vanemaga perekonnast töötu olnud vaid üks vanem ning enamasti lühiajaliselt, mis ei jätnud püsivat jälge perekonna

majanduslikule toimetulekule. Töötuse negatiivset mõju sellele mainis vaid üks respondentidest.

See (töötuseperiood) oli, ma arvan, et isegi kuni kolm aastat, võib öelda. /.../ Siis oli päris raske, sest igal... Praktiliselt kõik suuremad asutused olid selle koondamise probleemi käes. Paljud asutused vähendasid või üldse kaotasid, asutused likvideeriti ära ja... Ema küll otsis, aga hiljem juba mitte enam nii aktiivselt või oli kergelt ikkagi siuke... Frustratsioon ikkagi tekkis ka sellelt pinnalt täiesti. Päris rasked ajad olid siis. (54-12)

Sotsiaaltoetused päritoluperekonnas

Tahtmata respondentide mõttekäiku päritoluperekonnas saadud erinevaid sotsiaaltoetusi puudutavate küsimustega kuidagi suunata või kallutada, ei esitatud neile ka vajadusel abistavat loetelu võimalikest sotsiaaltoetustest. Tõenäoliselt kujunesid käesoleva alateema vastused ehk seetõttu oodatust veidi pealiskaudsemateks ja napimateks, kuid seda huvitavam oli märgata tõsiasi – kui küsida sotsiaaltoetuste kohta, viisid respondendid esimese mõtte ajal jutu kohe toimetulekutoetusele, millest võib järeldada, et sotsiaaltoetus on inimeste argiteadvuses toimetulekutoetuse sünonüümiks.

Tol perioodil oli, 90-ndate keskel oli (perekond toimetulekutoetuse saajaks). Ilma oleks väga raske olnud hakkama saada. Jah, oli. (54-12)

Mitmed respondendid olid intervjuu toimumise ajal juba ise lapsevanemad ja seetõttu eelduslikult tuttavad ka peretoetuste kui sotsiaaltoetuste ühe liigiga, isegi, kui nad neist lapsepõlves teadlikud ei olnud. Siiski ei osatud/teatud peretoetusi vastamisel sotsiaaltoetuste hulka liigitada. Loomulikult ei saa 1990. aastate alguse sotsiaalkaitstesüsteemi praegusega üks-ühele võrrelda, kuid üllatuslikult väitsid mitmed respondendid, et nende päritolupere ei ole kunagi mingeid sotsiaaltoetusi saanud. See panebki arvama, et sõna „sotsiaaltoetus“ võrdsustatakse pikemalt mõtlemata toimetulekutoetusega.

Ei ole (sotsiaal)toetusi saanud. (69-1)

Toetusi küll ei olnud. (10-10)

Ei olnud sellist asja üldse. Minu perele see on hästi võõras teema. (154-15)

Kohati põhjendati sotsiaaltoetuste mittesaamist ka vanemate põhimõtetega, mis olid sotsiaaltoetuste vastased.

Mingeid toetusi me ei ole vist küll kunagi saanud, neil oli mingi põhimõte, et ei võta vastu. (116-6)

Viimasest näitest siiski ei selgu, kas respondent kaldub tõmbama võrdusmärki sotsiaaltoetuse ja toimetulekutoetuse vahele või oli sellel perekonnal tõepoolest põhimõte mitte ühtegi liiki sotsiaaltoetusi vastu võtta. Järgmistest näidetest nähtub, et peretoetused võivad olla teiste sotsiaaltoetuseliikidega võrreldes aktsepteeritavaks ja peaaegu iseenesestmõistetavaks toetuseliigiks.

Emal oli põhimõte, et ta ei taha mitte ühtegi sotsiaaltoetust. Ainult olid need, mis olid riiklikult määratud, nagu lasterahad, aga et ta oleks mingit spetsiaalset sotsiaalset toetust küsinud, seda mitte. (143-2)

Kui mingit lapsetoetust saadakse, siis see on nagu loogiline, eks ju? (153-14)

Mingisugused koolirahad ja asjad, mis seal tulevad kooli alguses – need on vist kõigil. Ma tean, et mingeid siukseid asju ta (ema) sai, aga rohkem ma ei tea. Minu teada mingit sotsiaalabi kui sellist vist ei ole taotlenud ja ei ole saanud. (107-11)

Toetustest ja teenustest mainitigi peamiselt just laste ja hariduse omandamisega seotuid, kuid kohati ei olnud ka respondendid ise teadlikud nende toetuste-teenuste pakkujatest – kas oli tegemist riikliku, kohaliku omavalitsuse, kooli või kellegi teise algatusega. Peamiselt mainiti tasuta koolilõunaid ja koolitransporti.

Lõunad olid tasuta meil, koolilõunad. Muid ma ei mäleta, võib-olla oli, seda ma nagu ei ole isegi küsinud ema käest. /.../ Kasuks on tulnud kindlasti see, et tasuta lõunad olid ja tasuta kuukaardid ja sellised asjad. (70-3)

Mina küll ei mäleta, et sellepärast mingeid soodustusi või toetusi oleks saanud, et meil kolm last oli. Koolitoitu võib-olla kunagi midagi sai alguses, mina ei mäleta. (57-5)

Tasuta koolilõunad olid. See vist ei olnud isegi sellega (ema töötusega) seoses. Kas kaks samas koolis käivat last või midagi... Neid oli ka võib-olla kaks aastat. (54-12)

Kuna me olime neljakesi, neli last peres, siis meil oli bussisõit oli meil kogu aeg tasuta. See oli küll. Ja koolisõit. Aga sel ajal vist oli enamusel see nii. (79-4)

Hoolimata sellest, et töötust olid päritoluperekonnas kogenud mitmed respondendid, leidsid tööturutoetused mainimist vaid ühel korral. See võib tuleneda taaskord asjaolust, et tööturutoetusi ei nähta sotsiaaltoetuste alaliigina, kuid võib ju ka olla, et töö kaotanud vanem

end tookord töötuna arvele ei võtnudki. Võimalik, et toonased töötusehetked jäid nii lühiajaliseks, et sellega seonduva tööturutoetuse saamine hetkel lihtsalt enam ei meenu.

Oli töötu abiraha ja siis sealt võis tekkida see, et olid mingid korteri maksutoetused, midagi taolist. Mina nii täpselt ei teadnudki, aga olid. (54-12)

Kokkuvõttes võib öelda, et enamik respondentidest tajub oma päritoluperekonna majanduslikke võimalusi ilmselt just tollast ühiskondlikku konteksti arvestades piisavana või keskmisena isegi juhul, kui sissetulekust jätkus vaid igapäevasteks kulutusteks. Töötuseprobleemiga lapsepõlvkodus tuli kokku puutuda vaid üksikutel ning pere poolt saadud sotsiaaltoetustest mainiti peamiselt just laste ja hariduse omandamisega seonduvaid.

Eluvalikute välised mõjutegurid

Paljud teadlased on noorukite eluvalikute peamiste väliste mõjuteguritena maininud päritoluperekonda (vanemaid), sõpru ja kaaslast ning kooli. Need tegurid avaldusid selgelt ka käesoleva magistr töö aluseks olevates intervjuudes ning järgnev uurimistulemuste esitluse alajaotus nendel ja teistel intervjuude alusel avaldunud välistel mõjuteguritel põhinebki.

Päritoluperekond

Hariduse väärtustamine

Sõltumata oma vanemate omandatud haridustasemest ja toimunud põlvkondadevahelise mobiilsuse suunast, väitis enamik respondentidest intervjuude käigus, et nende päritoluperekonnas väärtustati haridust ja haritust kõrgelt.

Oo jaa, haridust väärtustatakse meie peres. Tugevalt. Esialgu oli see vanemate poolne suunamine, hiljem hakkasin ise mõistma, et see on tõesti oluline. (55-7)

Aga haridust väärtustati. Ja seda nagu mitte sunniviisiliselt, aga vanemate eesmärk oligi, et nemad peavad nii palju suutma, et lapsed saavad kõik hariduse lõpuni kätte, et siis on nende jaoks nagu väga oluline etapp elus ära lõpetatud. (154-15)

Hoolimata vanemate eneste hariduslikust taustast, oli paljudes kodudes märkimisväärselt suur raamatukogu ning lugemine oli respondentide sõnul kodus sagedane ja vanemate poolt igati

soositud tegevus. Ka vanemad ise lugesid sageli, raamatuid oli kodus palju ning lapsi innustati samuti kirjandusega tutvuma.

Nii isa kui ema hästi palju lugesid. /.../ Lugema suunati, seda harjumust küll. Emal oli endal... või on suhteliselt hea kogu olnud ja siis ta on nagu suunanud ja... Jah, seda küll. (143-2)

Suunati pigem vist ikka raamatuid lugema, siukest nagu üldist tausta, et oleks üldist midagi kahe kõrva vahel. Raamatuid oli meil palju, ema ostis raamatuid kogu aeg. (59-9)

Meil on kodus väga suur raamatukogu. Põhimõtteliselt iga päev ikka mõni raamat oli näpu vahel. Ütleme nii, et kohustuslik kirjandus jäi lugemata enamuses, aga need, mis olid enda tahtmised, need said kõik läbi loetud. (77-13)

Sageli loodi lastele võimalused kodusoleva kirjanduse näol, kuid jäeti neile endale otsustamiseks vabad käed, kas sellega tutvuda või mitte.

Raamatute juurde üldiselt ei ole suunatud. Kuigi meil on maakodus suur raamaturiikläärest ääreni täidetud ja pool sellest on läbi loetud, aga otseselt suunamist ei ole küll olnud. (79-4)

Ei utsitatud eriti taga, et mingeid raamatuid lugeda. (69-1)

Jah, seda küll väärtustati. Raamatu lugemist küll. Palju ma neid seal lugesin, see oli omaette asi. (10-10)

Loomulikult ei saanud kõikidest lastest raamatusõpru...

Ma ei ole suur raamatute lugeja olnud, mul on... Ma ei tea, raamatute puhul... Meil peres väga palju ei loeta, õde võib-olla loeb, aga mina ei ole suur raamatute lugeja kunagi olnud. (154-15)

... kuid mitmel juhul said respondendid tänu vanematekodus valitsenud raamaturikkale ja lugemist soosinud keskkonnale tänini kestva lugemisharjumuse.

Ja raamatuid oli meil väga palju. Ema kogu aeg ostis ja tahtis ka, et me loeks. Ja see on siia maani küljes. See on küll täiesti kodune mõju. (80-8)

Meil oli kodus... Ma ei jõudnudki neid raamatuid ära lugeda. /.../ Meil ei olnud tuhat, meil oli, ma arvan, mitte alla 2000 köite oli kodus raamatuid. Selles suhtes lugema ma hakkasin väga vara ja siis erinevaid. /.../ Üldiselt soosiv oli see vaimsuse asi. Raamatutega ma olen alati hästi sinasõber olnud, tollal arvuteid ega internetti ei olnud. Jah, hästi positiivne kodu poolt. (54-12)

Kodukeskkonnas valitsenud lugemishuvi ja vaimsuse olulisust nooruki kujunemisel näitab ka asjaolu, et respondentide hulgas leidis inimene, kelle puhul osutus just see üheks erialavalikut mõjutanud teguriks. Nimelt valis ta ülikoolis eesti keele ja kirjanduse eriala.

Keel-kirjandus... võib-olla kodu osa, see lugemuse baas oli ikka päris suur. See valik nagu sündis iseenesest suht lihtsalt tegelikult. Eesti keelt ja kirjandust proovima, sisseastumiskatsetele minema kui selline. (54-12)

Hariduse väärtustamine vanematekodus annab noorele väärtushinnangud, mis toetavad teise (kesk-) ja kolmanda (kõrg-) taseme hariduse omandamist. See omakorda loob soodsad tingimused ülenevaks mobiilsuseks.

Koolitee algus

Kui vaadata, kes ja mille alusel valis kõige esimese kooli, siis selgus, et vastanutest peaaegu kõik on oma kooliteed alustanud piirkondlikus koolis. Põhjendused sellele faktile veidi varieeruvad. Näiteks käisid vanemad õed-vennad juba samas koolis, kool asus lähedal või siis viidati respondentide poolt peamiselt asjaolule, et valikut ei saanudki olla, kuna tol ajal pidi minema piirkonnakooli. Enda otsest soovi kuhugi kooli sisseastumiseks ei mainitud, pigem kasutati umbisikulisi väljendeid „pandi“ kooli või kool „valiti“, viidates sellega ilmselt vanemate otsusele.

Seal, kus vanem õde õppis, siis pandi ka meid sinna õega. Ma usun, et mugavuse mõttes. Kui ema läks tööle, siis tal oli kergem ka, kui meie läheme 20 meetrit kohe kõrvale sinna kooli. (70-3)

Kool valiti see, kus elupiirkond oli. Tollel ajal oli kombeks, et sinna kooli pidid minema. Selle järgi. (80-8)

Kooli läksin ma sinna lihtsalt sellepärast, et see oli piirkonnakool, hea lähedal. Ja kui linna kolisime, kesklinna, siis läksin teise kooli, oli jälle lähemal. (116-6)

Kuna valimi hulka kuulunud noored ei ole kõik Pärnus sündinud ja kasvanud, on ka nende koolitee alanud erinevates asulates. Sellest hoolimata mingeid paikkondlikke erisusi esimestes koolivalikutes ei ilmnenud. Esimesse klassi läksid need noored inimesed umbes aastatel 1984-1989. Neil aastatel ei olnud Eestis loodud veel ühtegi eragümnaasiumi ning vähe oli koole, kus juba esimesse klassi astumiseks rakendati sisseastumiskatseid. Siiski ühel respondendil oli ka sellealane kogemus.

Põhiline, oluline määraja oli see, et me läksime muusika eriklassi mõlemad esimesest klassist ja see oli IV Keskkoolis ja sellepärast. Tegelt oleksime me pidanud minema Rääma Põhikooli, aga läksime siis IV Keskkooli esimesse klassi. Läksime muusika eriklassi koos õega, see oligi see määrav faktor. Seal olid ka katsed. Katsed me tegime mõlemad läbi ja saime sinna siis vastu võetud. Üheksa aastat oli süvendatult muusikaõpe – esimesest kuni üheksanda klassini. /.../ Võib-olla see muusika või see klaveriõpe oli siuke emapoolne. Võib-olla tema tahtis hästi musikaalseid lapsi. (54-12)

Viimase näite alusel on võimalik öelda, et hoolimata lapse sissekirjutuse alusel talle määratud piirkonnakoolide süsteemist, oli ka 1980. aastatel võimalik vanemate soovi korral alustada oma kooliteed hoopis mõnes teises koolis. Lapse võimete varajane avastamine, perekonna toetus nende arendamisel ja vastavalt valitud süvendatud kooliharidus lisavad noorukile hiljem valikuvõimalusi oma haridustee jätkamiseks.

Kõrgem haridustase

Kuna valimist tulenevalt ei olnud antud uuringu kontekstis oluline toimunud mobiilsuse ulatus (valimisse kuulusid peamiselt üleneva mobiilsuskogemusega respondendid), on uurimistulemuste paremaks interpreteerimiseks koondatud sõnapaari „kõrgem haridustase“ alla kõik õppeastmed pärast põhikooli, hoolimata sellest, kas tegemist on gümnaasiumi-, kutse- või kõrgharidusega, kuna valikuprotsess ja mõjutegurid on nende puhul sarnased.

Respondentide sõnul oli põhikoolist järgmisesse haridusastmesse siirdumisel oluliseks mõjuteguriks nende päritoluperekond, seda nii otseste positiivsete või negatiivsete eeskujude näol kui ka suunamise, maailmapildi avardamise ja võimaluste loomise kaudu. Intervjuudest selgus, et vanemate ja õdede-vendade haridustase ja amet on noorukite eluvalikute kujundajana oluliseks positiivseks eeskujuks eriti juhul, kui kodus valitsevat õhkkonda ja vanemate senist elukäiku hinnatakse noorte poolt positiivseks. Sel juhul püütakse langetada ka vanematega pigem sarnaseid valikuid – omandada sarnane haridustase või amet. Mitmed respondendid mainisid vanemate või õdede-vendade haridust, mida neile eeskujuks seati või mida nad ise eeskujuks pidasid.

Pigem võib-olla ülikooli läksin küll selle eelduse järgi, et kuna vanem õde ja kõik olid ülikooliharidusega, ja see innustas ka, et vanemad olid saanud tol ajal ka ülikoolihariduse kätte. Ei, ta ei olnud vist saanud, aga põhimõtteliselt ikkagi sellepärast võib-olla läksin, tahtsin nagu õppida ka. (70-3)

Ilmselt koolialaseid otsuseid, niivõrd-naavõrd, on ema mõjutanud. Ilmselt ka vanaisa mingil määral mõjutas, kuna ta oli saksa sõjaväes olnud jne. Ta kiitis väga heaks selle politsei asja. Ja kiitis ka heaks,

kui ma lahingukoolis käisin ka mingi aeg vahepeal. Võrus mingi Kaitseväge Lahingukool, selle lõpetasin. (107-11)

Erialavalikul ma ei usu, et nad üldse mind suunasid. Aga ma arvan, et ülikool... Kuna meie peres väärtustatakse haridust selles mõttes, et peaks ikkagi ülikooli minema ja kõik on nagu ees käinud, see on nagu loomulik, et ma lähen ka siis ülikooli. Ja õde ja... (154-15)

Esines ka juhtum, kus respondent ei lähtunud oma valikus mitte üksnes vanema õe haridustasemest, vaid ka koolivalikust. Seda ei saa käsitleda küll eeskujuna, kuid mõjutegurina sellegipoolest.

Võib-olla läksingi sellepärast sinna (kõrgkooli) proovima, et kuna mu vanem õde käis ka kunagi ja ma teadsin sellest koolist. Muidu ma poleks seda kooli teadnud. (70-3)

Vanemate või teiste lähisugulaste positiivse eeskujuna tunnetamisel näevad noorukid ilmselt ka oma eeskuju ametit atraktiivsena. Mitut sellist näidet mainisid ka käesoleva uuringu respondendid.

Ega ei mõelnudki alguses sinna (kooli) minna, aga siis... Ma ei tea. Selleks ajaks mul vend töötas käsisaega metsas, saamees oli, ja isa oli forwarder või see... puidu väljavedaja, metsatöömehena peal. No sealt tuligi. (69-1)

(Õppisin) õmblemist, mida ma tegelikult tööna seda praktiseerinud ei ole. See oli rohkem nagu iseenda jaoks. Tädi oli õmbleja ja see avaldas hästi muljet, kui ilusaid asju ta tegi. Ja endal oli ka ikkagi mingi tahe teha. See tahe ammendus tegelikult, kui ma seal (koolis) ära käisin. (143-2)

Mul vanaisa oli puusepp ja isa oli tisler ja ma läksin ise ka ehitus-puusepa ala peale, siis vanemad mõtlesid pigem nagu selle järgi, et ma saan mingi erialakraadi, kui must nagu muud asja ei tule või midagi sellist. Nad nagu ei pannud pahaks. Pigem öeldi selle peale, et eks sa ise tead, mis sa teed. Vanus oli piisavalt selline juba, et kätt ette panna enam ei saa. Nad võivad ju tahta midagi, aga otsustan ikkagi mina. (107-11)

Koduse olukorra negatiivse hinnangu korral aga püütakse ennast sellest kogemusest distantseerida, teha teistsuguseid eluvalikuid ning rakendada teistsuguseid strateegiaid kui vanematelt nähtud ja seni kogetud. Tekib soov millegi enama või parema järele, mille saavutamiseks tuleb teha ka haridusvalikuid.

Vend oli jube sahiib, kogu aeg sai kahtesid ja särki-värki ja jube jama oli temaga. Sellepärast ma nagu otsustasin ise rohkem õppida. /.../ Tegin oma järelused venna järgi. (69-1)

Mind masendas see, kuidas inimesed ei saa oma eluga hakkama, et see ei ole normaalne. See tekitas minus sellise tahtejõu, et mitte kindlasti minna seda rada, mida mu vanemad on läinud, aga minna seda, et ma ikkagi suudan elus midagi saavutada, alates kõrgharidusest, normaalsest perekonnast, kui ka kõrgemat sissetulekut, kui on Eesti keskmine. (116-6)

Viimaste näidete puhul avaldub ka nooruki endapoolsete otsustavate järelduste ja neile järgneva tegevuse seos ehk sisemise motivatsiooni roll otsustusprotsessis, sellest lähemalt aga sisemiste mõjutegurite alapeatükis.

Tulenevalt juba eelpool selgunud hariduse väärtustamisest respondentide lapsepõlvkodudes, mainisid mitmed respondendid ka mõningast kogetud vanematepoolset survet kõrghariduse poole püüdlemiseks, kuid mitte ükski respondent ei olnud kogenud vanematepoolset otsest mõjutamist ametikooli minekuks.

Suunati ikka. Pigem ikkagi ise ütlesin, mida ma tahaksin, ja siis nagu kiideti heaks. See vist ei olnud oluline, mis eriala, peaasi, et ülikooli, ma arvan. Kui ma tahtsin Lennukolledžisse minna, siis öeldi ka, et väga hea, et mine ikka. Noh, proovi vähemalt. Ja siis Tartu Ülikooli Pärnu Kolledžisse, ma ei mäletagi, mida ma õppima tahtsin minna. Vist ikkagi oli ärindus. Siis öeldi, et mine ikka jah, proovi. /.../ Jah, kuna isa on mul kahekordse kõrgharidusega ja emal ühekordne. See oli tähtis. (70-3)

Ema tahtis, ema tahtis. Ei, ema poolt küll selles suhtes oli surve, et mine nagu edasi ja EPA-sse õppima ja... /.../ Survet natuke oli. (69-1)

Seda ei tulnud jutukski, sest ma ise ei tahtnud ametikooli minna. Ikkagi oli plaan ikka kohe ülikooli minna, ükskõik, mis pidi sinna. Ja noh, minu hinded olid sellised, et ma suht kindlalt juba teadsin, et ma pean tasulisse ossa minema. (10-10)

Tasulist haridust ja vanemate rolli tasulise hariduse omandamisel on kirjeldatud pikemalt haridusinstituutide alapeatükis.

Samas rõhutasid respondendid pigem just vanematepoolset toetust oma laste otsustele, mitte niivõrd suunamist või survestamist. Sellist saadud toetust hinnati kõrgelt.

Nad on leppinud sellega selles mõttes, et nad ei ole vastu olnud kunagi. Nad püüavad ikka edasi mõelda, mis oleks lapsele parem. Kui ta ise tahab, siis... Suunamist ei ole olnud. Eks nad ikka tahavad, et parem haridus on jne. Selles mõttes ma olen ise otsustanud, nad on lasknud mul ise mõelda, millist haridust ma tahan. Seda küll, et keskkooli pidin ära lõpetama, seda nad ootasid mult. (80-8)

Meil ei käinud konkreetselt niukest suunamist, me ei istunud kodus maas ja ei öeldud, et nii, mida sa nüüd oma elust tahad. Või et sa pead tegema seda, seda, seda. See oli kuidagi selline hästi loomulik

asjade kulg. Eks samas ikkagi paljuski võtad ikkagi kodust mingeid tõekspidamisi või mingeid hoiakuid. (59-9)

Kui ma nüüd olin koolid lõpetanud, keskkooli lõpetanud ja ma ütlesin, et ma tahan edasi minna õppima, siis kätt ette sellele ei pandud. Ei öeldud, et ei, mine parem tööle või midagi, vaid öeldi pigem, et jah, nad toetavad nii palju, kui veel vähegi võimalik neil on, ja ka praegusel hetkel. /.../ Aga jah, see tulenes ilmselt sellest, et neil kummalgi ei olnud endal võimalik edasi õppida, sest ma tean, et kui mul ema keskkooli lõpetas, siis tema vanemad konkreetselt ütlesid talle, et kui sa tahad edasi õppima minna, siis sa maksad kõik ise, meie sind sendigagi ei toeta. Ja isa oli, nagu ta oli. (107-11)

Toetav kodune õhkkond on oluline kahtlemata iga pereliikme jaoks ning noorele inimesele, kellel seisavad ees tema tulevikku kujundavad olulised eluvalikud, on perekonna toetus samuti väga vajalik. Osa respondente ei olnud koduste toetust, nõuandeid või suunamist tunnetanud, kuid nende arvamused selle vajalikkuse kohta jagunesid kaheks, vastavalt sellele, kas respondent oli sellisest kodusest toest ja suunamisest puudust tundnud, kuna ta ei tunnetanud seda nii palju, kui oleks soovinud, või oligi tegemist pigem nõ „iseotsustajate“ perekonnaga, kus igauks langetas isiklikke valikuid perest suhteliselt sõltumatult, ja ka respondenti ei häirinud selline iseseisvus.

Vanemad ütlesid seda, et: „Vaata ise.“ 15-aastaselt tundus, et meile öeldi, et olete nii suured küll, et oskate ise otsustada lõppude-lõpuks. Vanemate suunamist, ma arvan, et väga ses suhtes ei olnud. (79-4)

Ütleme, et see oli väga iseseisev ala. Algklassides kindlasti kontrolliti koduseid töid, ja et kas on kõik asjad kooliks valmis, aga edasi on rohkem nagu selline vabakasvatus olnud, et olen nagu ise teinud kõiki otsuseid. /.../ Või ei tahtnud nad (vanemad) rääkida mingitel sellistel teemadel, mis võtaks aega või... Neid nagu väga ei huvitanud minu tegemised. (116-6)

Õppimine oli ikka enda asi. Aga ma arvan, et mina sain hakkama sellega. (79-4)

(Vanemad) isegi ei suunanud. Mõnes mõttes ma olin selles keskkooli lõpus ikkagi nii vanemate poolt... Kuna isa oli eemal ja ema nagu selles suhtes mingeid oma... Ta ei mõjutanud nagu selles suhtes. Me olime juba... Mina olin küll... Võib-olla öde, kes must oli vanem, paralleelklassis keskkoolis, tema küll ehk nagu võib-olla rohkem näiteks kuulas ema või... Mina olin isegi temast veel iseseisvam, ma arvan. Siiamaani olen tegelikult. Kuigi tal on ka oma pere, aga ta on natuke teise iseloomuga selles suhtes. Jah, täiesti iseenda valik, kellegi mingit suunamist ei olnud. (54-12)

Respondendid, kes väljendasid rahulolematust oma vanemate emotsionaalse (või ka materiaalse) toetusega nende noorukieas, tundsid, et oleksid võinud suurema koduse toetuse korral ka koolis edukamad olla, mis ei ole loomulikult üllatav. Tasakaalus lähedussuhted

koduste vahel, üksteisest hoolimine, huvi tundmine oma lapse käekäigu vastu ja piisav materiaalne kindlustatus toetaksid noori nende valikutes ka väljaspool kodu.

Oleks võinud veel paremini minna, kui nüüd tagantjärele mõtlen. Ma olen vahel juurelnud selle üle, et ega vanematel eriti... Ega nad väga tähelepanu ei pööranud, nad tahtsid mingeid resultate küll näha, aga selles suhtes, et keegi oleks nüüd toetanud või... Suhteliselt keeruline selles suhtes. (143-2)

Ega vanemad midagi ei öelnudki. Koolis mingeid probleeme ju ei olnud. Suhted peres olid, nagu nad olid... Isal oli viinaviga küljes ja see mõjutas meie kõigi elu. Kuldsete kätega muidu, aga... /.../ Kõik oli omaalgatuslik, ei mäleta küll, et keegi oleks suunanud või juhendanud või... kas või keskkoolivalik ka.... või üldse elualavalik, et millega ma nagu tegelen, et ega siin ei ole vanematel eriliselt mingit rolli või mingit toetust või... Materiaalset toetust ei ole kindlasti kunagi olnud, aga ma arvan, et ka sellist vaimset toetust või suunamist või... ei ole tegelikult. (116-6)

Vahel jätavad vanemad aga hoopis suurest hoolimisest oma soovid välja ütlemata ja püüavad anda lapsele rohkem iseseisvust ja otsustusvabadust, mida nooruk võib ootamatult raske koormana tajuda. Üks respondentidest tunnistas, et tundis vanemate poolsest toetusest ja suunamisest noorukieas puudust ning oli enda arvates leidnud sellele ka põhjenduse, miks vanemad talle palju otsustusvabadust jätsid. See põhjus ei seostunud vanemate poolse hoolimatusega, pigem vastupidi, nagu nähtub ka järgnevast näitest.

Aga samas jälle mõnikord ma tundsin, et ma tahaks nagu rohkem, - siis ma olin vist vanem ka, et ma tahaks rohkem, et mu vanemad suunaksid mind või ütleksid, mida ma siis tegema peaks. Aga nad samas sageli ütlesid, et tegelikult on see ikkagi sinu otsus ja mõtle, mida sa tahad. Me võime küll ju oma mõtteid välja öelda, aga sellele äratundmisele pead sa ikkagi ise jõudma. Ja pigem nagu nendel on natukene tunne või selline alaväärsustunne, et nemad on võib-olla sellised lihttöölised ja tahaks oma lapsele ikka parimat, aga samas ega väga soovitada ju ka ei oska, kuidas käituma peaks, ja siis nagu lihtsalt see, et õpi ja käi ringi ja koge ja tunne, mis sinu jaoks see õige on. Sellise hoiaku ma olen nendelt saanud. (153-14)

Ilmnes ka juhtum, kus vanem kooliajal oma lapse korduvatesse koolivahetustesse ning tööd ja kooli puudutavatesse otsustesse ei sekkunud, kuid tagantjärele avaldas, kui väga see talle siiski muret valmistas.

Jah, selles suhtes oli jah hirmu küll, et ema on siin korduvalt pärast rääkinud, et ta oli küll mõelnud, et ma võib-olla ei lõpetata seda kooli. Noh, seda, et ma kutseka lõpetan, seda ta ei uskunud. /.../ Kui ma ühe kooli juba jätsin kümnenda pealt pooleli, siis ta arvas, et “Ah, niikuinii enam-vähem isasse, et nüüd ta hakkab jaurama.” Aga ei, ma... Siis ta veel kuulis kah veel kuskilt, vist klassijuhataja käest, et kaks päeva nädalas käib koolis. (107-11)

Üldiselt olid kõik respondendid oma lapsepõlvkodus kogenud positiivset suhtumist haridusse ning kohanud vähemalt neutraalset, enamasti pigem siiski innustavat reaktsiooni nende hariduse omandamise soovidesse. Vaid ühel respondendil oli tuua vastupidine näide oma lähisugulasest, kes kõrghariduse omandamist heaks ei kiitnud.

Ma olen sisuliselt peres ainuke, kes on edasi läinud peale keskkooli. Vend oli vihjanud sellise, et „ah, mis ta nüüd... see haritlane”. Tal on vale suhtumine minu arvates, ta ei süüvi üldse asjasse. Aga mis emasse puutub, siis loomulikult ta soosib. (143-2)

Tõenäoliselt on sellise hetkelise väljaütlemise põhjused siiski sügavamal peresuhetes ning pikemaajad järeldusi selle inimese tegeliku arvamuse kohta siinkohal tegema ei hakka.

Kokkuvõttes võib respondentidelt kuuldu alusel öelda, et üldiselt oli vanematelt saadud toetus ja suunamine põhikoolist edasi õppima seotud suhetega perekonnas. Sellest võib järeldada päritoluperekonna majandusliku toimetuleku kõrval peresiseste väärtuste suurt tähtsust noorte elutee kujundamisel. Kui omavahelisi suhteid tajuti pigem heade ja toetavatena, kirjeldati ka vanemate poolset käitumist toetavamana, neid hinnati haridust väärtustavateks ning nende toetust väärtuslikuks. Puudulikku vanemlikku toetust tunnetanud respondendid aga väljendasid oma tänaseni tehtud eluvalikuid põhjendades pigem iseenda soove ja tegutsemist häirivast lapsepõlvkeskkonnast pääsemiseks. See annab tunnistust iseseisvatest valikutest ja indiviidi otsustavast tegutsemisest iseenda elutee kujundajana. Kui võrrelda valimisse kuulunud respondente, kes olid kogenud oma vanematega võrreldes ülenevat mobiilsust, nende respondentidega, kelle sotsiaalne positsioon oli jäänud vanematega võrreldes samaks, siis ei ilmnenud põhikoolist järgmisesse kooliastmesse siirdumisel mingeid erinevusi. Kõik respondendid olid oma haridusteed pärast põhikooli jätkanud, kuid erines järgnevate kooliastmete hulk ja laad.

Majanduslik iseseisvumine

Intervjuud annavad kindlat tuge väitele, et Eesti noorte puhul ei kehti skeem, kus tööle minnakse alles pärast soovitud hariduse omandamist ning oma pere luuakse omakorda pärast mõnda aega töötamist. Õppimine ja töötamine on üksteisega sageli juba gümnaasiumieas tihedasti põimunud, ameti- või kõrgkoolist rääkimata. Sugugi haruldased ei ole ka juhud, kus kõrgharidust tullakse omandama alles pärast mitmeaastast vahepealset töökogemust.

Töötamine on tulnud respondentide ellu sageli „hiilivalt“, alates enamasti juba põhikooli- või gümnaasiumiajal koolivaheaegadel taskuraha teenimisega. Taskuraha teenimine on respondentide teismeeas olnud populaarne ning enamasti oli tegemist vanemate poolt heaks kiidetud pelgalt enda huvides kulutatava ajutise teenistusega. Päritoluperest eraldumise plaane noortel sel hetkel veel ei olnud ning tööalase karjääri algusena sellist tööalast tegevust veel ei tajutud.

Siis olid need kõplamised ja niisugused suvetööd. Neid sai tehtud. Aga neid ma päris töökohaks ei nimeta. /.../ See oli rohkem enda taskuraha jaoks. Vanemad andsid võimaluse, et võite minna ja see kõik, mis teenite, on kõik enda oma. Jaa, loomulikult, see oli soositud. (143-2)

Teatud vanusest käisin ka mina juba tööl. Suvel siis peamiselt. (107-11)

Kooliajal, keskkooliajal ma käisin ka suviti tööl. Keskkooliajal me käisime... Tööraamatus sissekanne peaks olema... Käisime katuseid parandamas. Majavalitsuses Mais kaks aastat käisime katuseid parandamas. (54-12)

Keskkoolis olen tööl käinud suvel jäätist müümas ja siukestes toitlustusasutustes. Noh, üldiselt omale mingit taskuraha teeninud. (154-15)

Need noored, kellel oli võimalik vaid koolivaheaegadel ja oma soovil töötada, ei pidanud enamasti oma sissetulekut perekonnaga jagama. Juba püsivamalt tööl käivad noored tajusid kooli kõrvalt tööl käimist osalise iseseisvumisena, sest kuigi omati isiklikku püsisissetulekut, elati veel vanematekodus ning perekonna eelarvesse panustati oma soovi korral.

See on tegelikult kahe otsaga. Selles suhtes (käisin tööl) küll isiklikel kaalutlustel, et osta iseendale asju, alustades riietest ja kuni lõpetades tehnikaga või millega iganes, kui ka tegelikult ma maksin ka söögiraha või andsin vähemalt emale mingi summa. Samas oli see mul puhtalt isiklik kasu, sest mina sain sellest kasu, aga samas see tegelt toetas ka peret. Ma otseselt ei läinud sellepärast tööle, et teenida nüüd see raha ja anda see perele, et sellest saaks kasu ema, vanaisa, vend, kes iganes kõik. Selles suhtes ei olnud. (107-11)

Suvel tegin tööd, vaheajal ja samas tegelikult ka keskkoolis ma käisin kooli kõrvalt tööl. Siis oli ka nii taskurahaks kui ka mingite elektrikulude maksmiseks. Seda tuli ka ette, aga rohkem ikka taskurahaks. Perekonna poolt ta oli soositud, et ega keegi mulle kätt ette ei pannud ja keegi mind ei sundinud ka selleks. (116-6)

Et olla nagu pere asjadest sõltumatu ikka ka. Noor inimene, sul on taskuraha ja oma kulutused ja rõivaste ostmise raha on hästi oluline. Et olla iseseisvam. Pere toetamist võib-olla oli 20% sellest omateenitud rahast, mitte rohkem. (54-12)

Ühel juhul oli üldhariduskoolis käimise kõrvalt tööleminek hädavajalik, et parandada kogu perekonna majanduslikku olukorda.

(Pere tuli toime) raskelt. Sellepärast tuligi endal tööle minna. Ma arvan, et kui mina tööle läksin, siis tuli ise omal käel hakkama saada, vajadusel aitasin teisi. Enne seda ma arvan, et puudust meil ei olnud, aga midagi suurt osta polnud ka võimalik, kui lapsi oli liiga palju. (77-13)

Respondendid mainisid ka võimalust töötada teismelisena ajuti oma vanemate firmas või vanematega samas firmas, mis annab noortele hea ja ilmselt ka turvalisema võimaluse esimeseks tutvumiseks töömaailmaga.

Alguses ma töötasin isa juures. Isal oli siis juba ettevõtlus. (107-11)

Kooli ajal ma tegin ema ja isa juures niiviisi vaikselt juurde suvel. (153-14)

Pere oli metsas sees (tööl) seal ja mul oli nagu hea võimalus minna praktikale ka. (69-1)

Samuti on vanemad aidanud oma lastel teistes asutustes sobivaid töökohti leida.

Ma mäletan, et ma nagu niimoodi väga aktiivselt ei otsinud, et ma oleks hullult CV-sid saatnud ja mingit siukest asja teinud, et... Ma otsisin pigem tutvuste kaudu ja vanemad nagu uurisid. /.../ Mind nagu ei kiirustatud kodust tagant ja ma elasin kodus siis veel. (154-15)

Siis ma läksin praktikale. Ei, siis ma läksin kohe tööle, ma läksin juba enne kooli lõppu tööle, vahepeal olin praktikal samas firmas, kus isa ja vend töötasid. Lõpetasin kooli ära, olin juba tööle vormistatud. Sain kohe tööle. Ütleme nii, et onupojapoliitika, aga heas mõttes, sest et nii ta peabki käima teatud aladel.(69-1)

Enamik töövalikuid on noorukieas tehtud vanemate mõju kontekstis iseseisvalt. Kõikide näidete puhul oli töötamine vanemate poolt heaks kiidetud, kuid otsest perekonna sundust tööleminekuks respondendid enda sõnul tajunud ei ole. Samuti ei selgunud see intervjuude alltekstist. Vanemate mõju võib enim märgata kujunenud väärtussüsteemides ning päritolupere majanduslik olukord on tööleminekuotsustes noorte puhul siiski sagedaseks ja tugevaks mõjuriks. Mitmed respondendid tundsid end osaliselt vastutavana perekonna majandusliku heaolu eest, asusid seetõttu tööle ja andsid oma panuse pere eelarvesse.

Vanemate pereliikmete ametitel ei selgunud olevat mingit mõju respondentide poolt valitud ametitele, kuigi eelmisest alapeatükist nähtus mõningane vanemate hariduse ja ameti mõju noorukite haridusalastele valdkondlikele valikutele. Respondentide hulgas oli vaid üks inimene, kelle puhul esinesid kahe põlvkonna vahelised ametialased seosed, nõ ameti

pärilikkus. Temalegi ei avaldanud vanemad valikul survet ega valinud ta oma ametit vanematele meele järgi olemiseks. Soolisi erinevusi päritoluperekonna mõjus respondentide ametialase karjääri alustamisel ei esinenud.

Koolivahetust ning teise linna kõrgkooli mineku tõttu päritolupere juurest ära kolimist võib pidada kaudseks perekondlikuks mõjuks nooruki tööalaste valikute tegemisel. Sel juhul tuli elamispind leida ka selles linnas, kuhu viis edasine koolitee. Elamispinna finantseerimiseks ja iseenda ülalpidamiseks vanemate abist enamasti ei piisanud, kui seda üldse saadi, ning majanduslik iseseisvumine toimus seetõttu järk-järgult.

Ja siis oligi, et mingi aeg peale seda tulin linna ära, ema juures enam ei olnud. Sealt ma väga palju tuge ei saanud nii materiaalset kui vaimset ja... Materiaalne oli olemas, aga see oli alati nagu mingil tingimusel või... Ja siis see iseseisvus ajendaski linnas ise tööd leidma. /.../ Aga siis, kui ma keskkooli läksin, siis oli juba niimoodi üleminevalt, et ega ma päris iseseisvalt ei saanud hakkama. See tuli hiljem. (143-2)

Ja kuna kodu poolt nagu tol ajal eriti toetust... Isapoolne toetus oli, isa toetas nii palju mind, kui sai, aga see oli ikkagi... Kui sul oma raha tekkis ja said ise omale selle tööga, siis see ikkagi oli niivõrd tähtis nagu enda jaoks – ise hakkama saamine. (54-12)

Tagantjärele on üks respondent just selle eest oma vanematele väga tänulik, et tal võimaldati teises linnas ülikoolis olles õppimisele pühenduda ja ta ei olnud väljapääsmatu majandusliku olukorra tõttu sunnitud tööle minema.

Aga siis, kui mina ja mu vend ülikoolis käisime, siis meie vanemad toetasid, ja see oli ka piisav tugi selle jaoks, et me saime pühenduda õppimisele, ei pidanud ennast nõ pooleks rabelema töö ja kooli vahet. (153-14)

Kui majandusliku iseseisvumise ja töö leidmise puhul oli tuvastatav vähemalt päritolupere kaudne mõju respondentide valikutele, siis oma pere loomisele päritoluperekonna mõju uuringu käigus tuvastada ei õnnestunud. Vanematekodust väljakolimine toimub paralleelselt mitmete teiste suurte elumuutustega ning samaaegseid vastastikmõjusid on palju, mistõttu on keeruline neid üksteisest eristada. Iseseisvumise määrgina näevad respondendid pigem päritolupere juurest ära kolimist ja isikliku püsisissetuleku teket, mitte oma pere loomist.

Ma käisin ise juba tööl ja ma läksin veel rohkem iseseisvaks. Laps hakkas suureks kasvama. Seda võib otseselt öelda inimene võib-olla, kes nägi asju kõrvalt, minu jaoks kõik läks niimoodi nagu sellises

sujuvas tempos. Jah, siiski pigem tuli mulle võib-olla rohkem vabadust ja rohkem täiskasvanulikkust, sest ma käisin juba tööl ja vastutasin oma selle töö ja asja eest ja üritasin nagu elu elada. (107-11)

Võib-olla tundub oma pere loomine respondentidele lihtsalt iseseisvumise nii loogilise osana, et selles ei osatud kuidagi vanemate mõju näha, võib-olla seda ei olnudki. Enamik respondentidest oli intervjuu toimumise ajaks iseseisvunud ning osad olid juba mitmekordsed lapsevanemad. Päritolukodus elas veel vaid paar respondenti.

Oma peret ei ole, lapsi midagi ei ole, oma elamist ei ole. Elan vanemate juures siiani ikka veel, õigemini ööbin seal. (57-5)

Hoolimata pere loomise erinevatest etappidest respondentide elus praegu, peeti vanematega koos elamist ajutiseks lahenduseks ning väärtustati iseseisvust ja vanematest eraldi asuvat eluaset.

Selles mõttes, et elukaaslane jah, aga lapsi mitte. Kodu on valmimisjärgus, selles mõttes on. Praegu elame mu vanematega koos, vanematele kuuluvas. (80-8)

Keegi ei taha ema-isa juures elada ju. (69-1)

Kokkuvõttes võib öelda, et intervjuudest ilmnes just päritoluperekonna (vanemate) toetuse olulisus eluvalikute tegemisel. Vanemate poolseid karme juhiseid respondendid otsuste langetamisel järgima ei olnud pidanud, kuid suunamise osakaalu kogemusi oli väga erinevaid, varieerudes puudulikust piisavani. Nii perekondlike majanduslike raskuste korral kui emotsionaalselt keerulisel ajal nagu seda võib noore inimese jaoks olla näiteks tuleviku planeerimine ja otsustavate eluvalikute tegemine, on oluline üksteisest hoolimine ja üksteise toetamine. Mitte ainult teismeeas, vaid noored täiskasvanud tunnistasid praegugi, et nende jaoks on väga oluline nende päritoluperekonna arvamus ja oluliste eluvalikute korral pöörduvad nad abi, nõu ja positiivse kinnituse saamiseks endiselt oma vanemate poole.

Otsuseid, millel on kaalu minu pere jaoks, me võtame vastu koos. Aga nagu vanemad ja õde ja sellised asjad, seal... Jah, tegelikult me vist ikkagi võtame koos neid asju vastu. (55-7)

Isa ja ema olid selleks ajaks lahku läinud, kui ma keskkooli lõpetasin, aga isaga nagu absoluutselt mingit sellist distantsilist või ajalist, et nüüd kolm kuud pole näinud, mitte kunagi pole olnud. Siiaamaani suhted on väga head. Pigem on nii, et isa ja isa uus abikaasa hoiavad minu lapsi praegu. Praegu, kui meil vaja on, siis esimene mõte on meil alati nagu isa poole isegi rohkem võib-olla. Noh, kuidagi niimoodi. Mul abikaasa on nagu... noh, läbisaamine – mitte mingit probleemi nagu isa poolega ei ole. (54-12)

Lihtsalt ma arvan, et see annab nagu nii palju juurde, kui öeldakse, et kui sa tunned, et see oleks õige, siis tee seda ja ära liiga palju enam edasi mõtle, et mis saab ja kuidas saab. Proovi järgi ja kui ei istu, siis tunnista, et pole minu ja mine edasi. (153-14)

Vahest võtab päritoluperekonna mõju noorukite eluvalikutele kõige paremini kokku ühe respondendi arutlus sel teemal:

Tegelikkuses on ikkagi kodune õhkkond ja need mõtted ja mingi tunne, mis sa sealt kaasa saad, ikkagi oluliseks määrajaks. Ta on muidugi intuitiivne, ta ei ole nüüd „haamriga pähe ja nii on”. Ta kuidagi mõjutab ikkagi alateadlikult otsuseid. Ja sa ikkagi respektierid ja arvestad oma vanematega ja nad on ju sind kasvatanud kõige paremini, nii, kuidas nad on suutnud. Ma arvan küll, et on mõjutanud. Kuidas täpselt, seda ma ei tea. Aga ma ise tunnen, et on. (59-9)

Kõigist noorukite senistele eluvalikutele mõju omanud teguritest, mis intervjuudes kajastust leidsid, pidasid respondendid just perekonna ja kodukeskkonna mõju kõige tugevamaks ja olulisemaks. See mõju peitubki sageli just kujunenud väärtushinnangutes, kogetud toetuses, tekkinud omavahelises usalduses ning on pigem kaudne kui otsene, kujundades taustategurina indiviidi eluteed.

Sõbrad

Nagu on selgunud ka arvukatest eelnevatest uurimustest, on sõpradel ja kaaslastel noorukite eluvalikute langetamisel oluline roll. Suurem roll kui üheski teises vanuses, tulenevalt noore inimese vastuvõtlikkusest sõprade kui referentgrupi arvamusele. Põhikoolist järgmisesse kooliastmesse siirdumisel arvestatakse sageli sõprade arvamusega, veidi vähemal määral toimub sama ka pärast gümnaasiumiastet.

Sõbrad olid võib-olla sel perioodil kõige siuksemad.... Need, kellega koos maailma parandada ja uusi asju võib-olla ette võtta ja nende arvamus läks küll hästi palju korda ja see, mis üldse edasi saab ja... (153-14)

Isegi, kui ühe respondendi sõnul sõbrad talle mingit mõju ei avalda, väljendab ta oma seisukohaga siiski arvamust, et noorukite vaheline üksteise mõjutamine eksisteerib.

Ma ei ole selline inimene, kes laseb sõpradel ennast mõjutada, pigem mõjutan mina neid. (107-11)

Intervjuudest paljastus, et sõprade mõju avaldub teismeliseeas noorukite puhul peamiselt ühistegevustes ja ühises otsustusprotsessis, mitte nõuannetes. Sõprade mõjust huviharidusele on pikemalt räägitud huvihariduse alapeatükis, siinkohal lähemalt formaalsest kooliharidusest.

Mitmed respondendid osutasid sõprade mõjule ka nende õppeedukusele, mis positiivse mõju korral loob omakorda eelduse ülenevaks mobiilsuseks tulevikus – tekkinud õppimisharjumus, kasvanud ambitsioonid ja konkurentsivõime, suurem tõenäosus pääseda õppima soovitud erialale kõrgkoolis jne.

Siis ongi nii, et vahepeal, kui on nagu ühed sõbrad, siis jäi nagu kool tahaplaanile või see sotsiaalne lävimine oli nagu rohkem päevakorral. Ja siis samas jälle, kui tekkisid uued sõbrad, kellel oli teistsugune maailmavaade, kelle hulgas oli just see õppimine popp, et siis nagu sattusid ka ise selle soone peale. Kas või seesama võistlus, et kummal rohkem neljasid või viisi on. Keskmise hinde pärast rebimine. (116-6)

Võib-olla nooremas eas olid jah vanemad, et mida nemad ootasid rohkem, aga sõbrad ka tegelikult mingil määral. Ei taha ju halvem olla neist või kuidagi selline tunne oli vahel. (80-8)

Sõprade mõju mainiti sageli juhul, kui otsus kooli vahetada või teise kooli sisse astuda tehti üheskoos. Sel juhul kasutati respondentide poolt korduvalt sõnu „kamp“ ja „kambavaim“, mis ilmselgelt viitavad ühiselt tehtud otsusele.

See, et kas sõbrad innustavad mingeid koole-värke või suunavad... Tegelikult jah, seda võib öelda küll. Kui on sõpru. Kui ei ole sõpru, ma ei oska öelda, aga minul küll jah. Sõpradest on nagu... Mitte sellepärast, et sõbrad seda teevad, vaid... Ma ei tea... Lihtsalt. Kambavaim jah. Kambavaim. /.../ Ma ei tea, kuidas see tuli. Tuli. Kambaga läksime. Sõpradega kõik. Ta polnudki nagu mõjutus, ma ei oskagi sulle öelda. Oma gäng selles mõttes, et omad poisid, lasteaiast saati koos olnud kõik. Kõrgemat haridust siis läksid eraldi kõik laiali õppima. Lihtsalt tuli see otsus – sinna läheme ja kõik. Seitsmekesi. (69-1)

Aga kui juba keskkooli läksin, siis läksime sõbrannadega kambaga. Läksin Koidula Gümnaasiumisse, sõbrannadega koos. See otsus oli siis juba koos sõbrannadega tehtud. (116-6)

Oli üks klassiõde, kes oli keskkooliajal õppeedukuselt minust oluliselt edukam. Temaga koos siis nagu läksime seda eesti keelt ja kirjandust õppima, mõlemad saime ka sisse, nii et seltskond iseenesest oli ka seal... Kellega koos minna ja kellega koos sinna peda eksameid teha, see seltskond oli hästi kihvt ja tuttav. (54-12)

Siis, kui Raeküla Keskkool valmis sai, siis ma läksin Raekülla üle. See oli nüüd küll paljuski tingitud sellest, et minu tolleaegne sõbranna läks sinna kooli ja siis ta vedas mind ka. (59-9)

Sõpru kasutati ka infoallikana piirkonna gümnaasiumide mitteametliku pingerea koostamiseks.

Pigem ikkagi selles mõttes, mis tol ajal räägiti nendest keskkoolidest, kus on kõige parem ja... Nagu jutud liikusid selles mõttes enda vanuste seas. Ja kus keegi läks ja... (70-3)

Enamik näiteid respondentide sõprade mõjust koolivahetusele olidki sellesuunalised, et sõprade mõjul vahetati kooli või valiti teine kool, kuid esines ka vastupidine juhtum. Isegi, kui respondent arvas teadvat, kus või millises koolis saaks parema hariduse, ja oli valmis sellel eesmärgil kooli vahetama, osutus senine sõpruskond koolivahetusel liiga oluliseks teguriks ning koolivahetus jäi toimumata.

Vahepeal oli mõte küll, et võib-olla läheks näiteks Tallinnasse või Noarootsi, aga siis vist oli see sõpruskond nii tähtis, et nende inimeste pärast oli selline tunne, et ma ikka jään Haapsallu. (153-14)

Sisemised otsustustegurid ja sisemine motivatsioon, millest edaspidi juttu tuleb, hakkavad noorukite puhul suuremat kaalu omandama alles hilisemas teismeeas ja veelgi hiljem. Seetõttu võib juhtuda, et mõned haridusalased eluvalikud on tehtud sõprade mõjul ning tagantjärele tarkusena tundub noorukile, et oleks võinud oma samme iseseisvalt ja tõsisemalt kaaluda. Sõbranna mõjul põhikooli järgse kutsehariduse valinud respondent kahetseb oma toonast sammu siiani.

Täpselt see, et keegi otseselt ei sundinud (pärast põhikooli keskkooli minema) ja siis oligi nii, et läksin sõbrannaga koos (kutsekooli). See oli ka niisugune mõjutatud, et läheme nüüd sinna. Ja siis alles jõudis see äratundmine, et tegelikult ma jään nii paljust puudu. (143-2)

Kuigi üldiselt võib väita, et sõprade mõju osakaal respondentide haridusvalikutes pärast täiskasvanuikka jõudmist vähenes, toodi näiteid siiski nii positiivsest kui negatiivsest mõjust.

Ma valisin selle kooli, kuhu läks õppima minu elu armastus. See oli täiesti vale valik, aga süda sundis. (55-7)

Ma olin aasta aega Kunstiakadeemias ja siis tänu oma kursavennale, kes läks Tartu Kõrgemasse Kunstikooli üle, sain ka mina temaga koos minna. /.../ Hiljem nüüd tagantjärele mõelduna ma arvan, et see oli mu elu üks parimaid otsuseid, mis ma tegin tol ajal, et ma Tartusse läksin. (59-9)

Mõlemad näited sisaldavad valiku tegemisel tegelikult nii respondendi sisemisi mõjutegureid kui ka sõprade kaudset mõju. Seetõttu on taaskord väga keeruline valikute langetamise erinevaid sisemisi ja väliseid mõjutegureid üksteisest eristada.

Üldiselt võib intervjuude alusel väita, et sõprade mõju respondentide haridusvalikutele ilmnes selgemalt nende noorukite puhul, kelle vanemad valikutesse ei sekkunud või selle teema vastu huvi üles ei näidanud.

Intervjuudest selgus, et tööelu alustamisel on sõprade roll haridusvalikutega (kooli- või erialavalikuga) võrreldes märkimisväärselt väiksem. Nagu selgus eelmisest alapeatükist, alustavad respondendid töö „harjutamist“ juba lapsepõlves taskuraha teenimise eesmärgil ning seoses järk-järgulise iseseisvumisega vanematekodust minnakse sujuvalt üle täiskohaga töötamisele. Tööle minnakse pigem isiklikel või perekondlikel põhjustel ning respondentide ametivalikutes sõprade poolset suunamist või survet ei ilmnenu, sõprade soovitusel/mõjul ette võetud töökohavahetust, nagu koolivalikutest nähtus, samuti mitte. Ametialase karjääri alustamisel ja töökohtade vahetusel on teistsugused põhjused ning kui sõprade abi või toetust kasutati, siis pigem ressursina sobivate vabade töökohtade leidmisel või töökohta valiku langetamisel nõ isikliku konsultandina.

Ma alati konsulteerin oma otsuste tegemisel oma sõpradega. (55-7)

Vaid ühe respondendi kohta võiks intervjuu alusel esmapilgul öelda, et ta läks tööle sõbra surve/mõjul, kuid ka siin peaks lähemalt vaatlema selle avalduse allteksti ning võib-olla ei peaks „noormeest, kellega respondent lähemalt läbi käis“ sõbra kategooriasse siiski paigutama.

Ega ma väga ei mõelnud töökohta otsimise peale, aga siis see noormees, kellega ma lähemalt läbi käisin, tema ütles, et ma peaksin tööle minema, ja siis ma mõtlesin, et okei, eks ma siis lähen tööle. (116-6)

Sõprade-tuttavate kui infoallikate ja vahendajate roll töökohtade leidmisel oli respondentide elukäikudes ilmne ning neid peeti ka respondentide eneste poolt infoallikatena väärtuslikeks. Järgnevalt on liigituse „sõbrad“ alla paigutatud ka „tuttavad“, kuna enamasti ei selgunud intervjuudest tutvuse/sõprussuhte sügavus, mistõttu on neid raske üksteisest eristada.

(Töökohta leidmine toimus) mitte eriti raskelt. Tegemist oli ööklubiga. Ja üks klassikaaslane oli see, kes oli seal eelnevalt töötanud. Ja siis ta võttis mind kaasa. See ei tulnud väga raskelt. (143-2)

Minul on mõned töökohad tulnud tõesti niimoodi, et tutvuste kaudu näiteks. (80-8)

Mulle pakuti seda tööd, sest et ma suhtlesin nende inimestega tänu sellele fotograafiahuvile ja siis nad pakkusid mulle seda tööd, sest neil oli töölist vaja. (59-9)

Siis ma läksin ühe oma tuttava firmasse. Mu tutvusringkond on hästi lai erinevate valdkondade peale, mul ei olnud probleemi leida töö. Ma olin ka kooli ajal käinud tööl näiteks turvafirmas ja igal pool mujal. Ma tundsin hästi palju inimesi, mul ei oleks olnud probleemi, et ma nüüd istun 3-4 kuud kodus ja mul ei ole kuskilt tööd leida. (107-11)

Intervjuudest ei selgunud mitte mingit erinevust selle kohta, kas sõprade-tuttavate abil leitud töökohad on pigem ajutise või püsiva iseloomuga.

Tutvuste kaudu. Kui ma lõpetasin keskkooli, läksin ülikooli... Pärast ülikoolist äraastumist ma loomulikult olin mõnda aega töötu, siis ma otsisin tööd. Tänu tuttavatele ma selle leidsin ja läkski niimoodi aasta aega mööda. (55-7)

Üks tuttav geograaf pidi siit lihtsalt lahkuma oma perekondlikel põhjustel ja ta soovitas. Kuna tema käest küsiti, kas sa teaksid kedagi, kes võiks tulla sellisele kohale siia tööle, siis ta soovitas mind ja veenis ka, et mul võiks olla siin päris head võimalused kindla töökohaga alustada, et just sellist inimest otsitakse, mis andis mulle kindlust jällegi kandideerida sisuliselt linnas, kus mul ei ole ühtegi tuttavat ees. Ja siia elama tulla. (153-14)

Viimane väljavõte ilmestab kõnekalt ka respondendi enda valmisolekut alustada oma karjääri esimesel töökohal linnas, millega tal enne mingit isiklikku sidet ei olnud, ehk siis kõneleb piisavast isiklikust motiveeritusest sellise otsustava eluotsuse tegemisel. Respondentide praegusest valmisolekust töö tõttu elukohta vahetada aga pikemalt juba käesoleva töö tööturu alapeatükis.

Eelpool kirja pandud näidete hulk kinnitab, et enamik noortest on kasutanud oma tutvusi ja sõbrasuhteid töökoha leidmiseks, sõltumata sellest, kas otsitakse ajutist või püsivat tööd. Isegi, kui otsinguhetkel on eesmärgiks lihtsalt mingi esmapilgul sobiva töökoha leidmine, võib sellest välja kujuneda pikaajalisem töösuhe.

Grupiõe mees... Rajasid uut poodi, hästi suurt poodi ja sinna oli vaja niisuguseid inimesi, kes oleks siukesed hästi avatud ja... Suhtlemist. /.../ Ja sinna ma läksin tööle ja põhimõtteliselt selles süsteemis, mitte küll selles firmas, olen siinamaani. (54-12)

Tulenevalt eelnevast võib väita, et sõbrad ja eakaaslased on kasulikuks infoallikaks ja vahendajaks ehk sotsiaalseks kapitaliks eelkõige töö leidmisel, sõltumata respondendi soost. Noorukite sisemiste mõjutegurite roll on siiski veel olulisem, sest intervjuude alusel võib väita, et erinevalt haridusvaldkonda puudutanud otsustest, tuginevad noored töökoha valikul pigem iseenda isiklikele soovidele, eelistustele ja põhjendustele ning sõpradel on tööalaste

valikute suunajana tagasihoidlikum roll. Seega tehakse otsus enda karjääri kujundamiseks pigem iseseisvalt.

Haridusinstituutsioonid

Haridusinstituutsioonide mõju respondentidele saab vaadelda ühiskondlikul ja isiklikul tasandil. Kuna valimi moodustanud respondendid kuuluvad kõik lähedasse vanusesse (24-29), siis on ka nende eluvalikuid kujundanud samad ühiskondlikud muutused. 1990. aastatel muutus Eesti haridusmaastik varasemaga võrreldes märkimisväärselt ning makrotasandi ehk riikliku hariduspoliitika mõju respondentidele mainiti paljudes intervjuudes. Isiklikud valikud on tehtud riikliku hariduspoliitika raames, mistõttu haridusinstituutsioonidest rääkides puudutasid respondendid peamiselt kõrgharidusteed ja vähem madalamaid kooliastmeid. Põhjuseks võib pidada asjaolu, et nooremas eas mõjutavad ja suunavad nooruki valikuid pigem lähedased – vanemad ja sõbrad, ning alles teadmiste ja üldlase ealise arenguga kaasnevalt tekib oskus ka makrotasandi mõju märgata ja identifitseerida.

Esmalt siiski respondentide poolt kogetud probleemidest ja tugisüsteemidest koolis enne keskharidustaseme lõpetamist.

Probleemid koolis

Respondentide poolt kogetu võib jagada peamiselt kahte valdkonda – probleemid kaasõpilastega ning probleemid õpetajatega. Kogetud koolikiusamisest respondendid intervjuude käigus otsesõnu ei rääkinud, kuid kaasõpilastega seotud negatiivseid koolikogemusi siiski mainiti.

Väljaviskamishetkeni ei ole nagu kordagi jõudnud, aga suhete poolest koolis ma arvan, et tihtilugu õpetajatega saadi paremini läbi kui mõnikord klassikaaslastega. (79-4)

Olin vist selles suhtes ka suhteliselt õrnake, et kui keegi halvasti ütles, siis ma ei osanud... Suhteliselt kinnise loomuga, ei osanud võib-olla ise ka kusagilt abi küsida ja keegi seda ei näinud ka. (143-2)

Viimasest väljavõttest ei selgu täpselt, millisest kooliastmest respondent räägib, aga suure tõenäosusega ei olnud sel hetkel koolides veel koolisotsiaaltöötajaid, koolipsühholooge ja muud sellist tugipersonali. Tahaks loota, et tänases koolikeskkonnas oleks märkajaid ja ka abistajaid rohkem ning laps oma murega enam üksi ei jääks.

Kui probleeme kaasõpilastega kirjeldasid intervjuudes põgusalt vaid kaks respondenti, siis negatiivseid kooliaegseid kogemusi ja konflikte õpetajatega oli olnud märksa enamatel. Veidi ehmatav oli tõdemus, et mitmel juhul oli õpilane õpetaja tõttu ka kooli vahetanud.

Kooli vahetasin kümnendas klassis. Tekkis konflikt ühe pedagoogiga, millest ei olnud võimalik niisama välja rabeleda, ja siis ma otsustasin säästa kõikide närve, võtsin paberid välja ja läksin teise kooli. Ja kui ma sinna teise kooli läksin, seal ma olin praktiliselt nelja-vieline vist. (107-11)

Matemaatika ja inglise keel läksid mul esimesel aastal väga raskelt, aga seal võis olla tähtis just õpetaja ja õpilaste vaheline... Meil vahetati peale esimest veerandit matemaatikaõpetaja välja, ta oli siuke suht omadega puntras. Näiteks pärast ma hakkasin matemaatikat rohkem nagu mõistma või aru saama. (54-12)

Kaheksandas klassis vahetasin kooli ja siis tekkisid konfliktid ühe õpetajaga ja põhikooli lõpetasingi sellises koolis nagu spordikool, üheksa klassi. Pärast seda läksin kutsekeskkooli. (77-13)

Probleem tundub olevat jõudnud ka haridussüsteemi kõrgemale astmele ehk kõrgharidusse, sest väidetavalt jäi ühel respondendil kõrgkool pooleli konfliktide tõttu õppejõududega.

Ma olin aasta aega seal koolis ja siis ma tulin sealt koolist ära. Erialavalik oli päris okei, aga ülikooli õppekorraldus oli siuke... Aeg seisis seal samamoodi. See oli jube. See oli ka üks põhjus, miks ma ära tulin. Konfliktid õppejõududega jne, jne. (55-7)

Põhikoolis esinenud probleemsed suhted õpetajatega kajastuvad sageli ka õppeedukuses ning nooruki motivatsioonis edasi õppida. Noormees, kes põhikoolis koges probleeme õpetajatega ning siirdus seepeale õppima kutsekooli, on oma kogemusega rahul.

Kutsekas suhtuti teistmoodi. Seal oli väga erinevas vanuses inimesi, seal ei ole kõik otse põhikoolist tulnud, mõnel on seal paar aastat vahet. Ja seal on ka neid, kes on peale keskkooli tulnud. Nad küll ei olnud samal kursusel minuga, aga... Seal oli suhtumine nagu inimesse, kes lihtsalt on tulnud midagi õppima, mitte, et „Ma olen õpetaja ja sa oled mingi tattnokk”. Enne oli see dominantne. Selles suhtes tegelikult muutus. Kuidas siis veel võiks öelda... vabamaks või?(107-11)

Tahtmata kohut mõista ühe või teise poole üle, on eelpool toodud näited kainestavad, ning taaskord, omamata kahjuks mingeid sellekohaseid uurimistulemusi, tahaks loota, et nüüd, umbes 15 aastat hiljem respondentide poolt kirjeldatud kogemustest, on koolides õpilaste ja õpetajate vahelised suhtedki paranenud ning noorukite eluvalikutele need enam negatiivset mõju ei oma. Vähemalt on tugistruktuurid selle aja jooksul oluliselt paraneda jõudnud.

Järgnevalt üks näide, kus olukord ei tundnud respondentile endale sugugi probleemina, pigem vastupidi:

Kutsekas oli väga tore aeg, hinded olid hoopis teised. Seal ei pidanudki õppima, sai alati maha kirjutada. Seal oli hea lihtne. (57-5)

Kuigi respondent ise on oma koolivahetusega rahul ja eelnevas väljavõttes meenutab talle kutsehariduse andnud õppeasutust hea sõnaga, siis võimalikule ülenevale mobiilsusele võib selline koolikogemus mõjutegurina siiski takistuseks olla.

Negatiivne koolikogemus võib olla oluliseks takistuseks nooruki edasisel haridusteel, sõltumata probleemi liigist (kaasõpilaste või õpetajatega). Probleemide kuhjumisel võib tekkida üldine vastumeelsus kooli ja õppimise vastu, vältiv käitumine jne, mis õigeaegset abi ja toetust saamata süvenevad, võivad muutuda takistuseks edasise koolihariduse omandamisele ning selle kaudu ka ülenevale mobiilsusele.

Tugisüsteemid koolis

Ka tugisüsteeme mainisid respondendid ainult keskhariduse tasandil. Kuigi mitmed intervjuueeritute omandasid kõrgharidust veel praegugi, ei olnud keegi neist kõrgkoolides üliõpilaste jaoks loodud tugisüsteemidega kokku puutunud.

Koolipersonali toetust tajuti lisaks õppetööle peamiselt kahes valdkonnas – mingit laadi majanduslik toetus/soodustus ja mitteformaalne karjäärinõustamine. Eluvalikuid need kooli poolt võimaldatavad soodustused/toetused ilmselt küll otseselt langetada ei aidanud, küll aga võis selline abi olla raskes majanduslikus olukorras perekonnale suureks toeks. Võib-olla just tänu sellele väikesele koolipoolsele abile oli mõnel respondentil võimalik pühenduda õppetööle ja mitte õppimisele lisaks tööle minna või lausa kooli katkestada. See omakorda laiendas oluliselt tema edasisi valikuid ja suurendas võimalust ülenevaks mobiilsuseks.

Vat meil oli kuidagi vist niimoodi, et bussisõit oli meil kooli poolt organiseeritud niimoodi, et buss tuli ja läks ja kui sellest bussist maha jäid, siis tuli küll lunastada liinibussiraha, aga sellest vist oli ka... Mingi aeg oli ka, et sai vist õpilaspileti esitamisel selle, mingi aeg vist tuli ka mingisugune summa, aga see oli suhteliselt väike. (143-2)

Tänu sellele klassijuhatajale, kes keskkoolis oli, tänu sellele ma vist saingi selle tasuta lõunasöögi koolis. Nii et minu teada see on jah pigem positiivne. Ei tea küll, et keegi teine oleks aidanud. (116-6)

Formaalset karjäärinõustamist 1990. aastate keskpaigas Eesti gümnaasiumites õpilastele veel ei võimaldatud, mistõttu sellekohaseid mälestusi intervjueritud noortel ka ei ole. Küll aga püüdsid noorte võimetele tähelepanu juhtida ja nende huvisid suunata aineõpetajad.

Meil olid vastavad tunnid, kui me hakkasime lõpetama, siis olid küll sellised jah karjäärivalikuks. Selles mõttes oli kasu, et sa õppisid ennast paremini tundma, milles sa oled tugevam ja milles on jälle mõni teine inimene.(80-8)

Viimases, lõpuklassi alguses hakkas kohe see... Seal oli see, kui tehti ka erialavalikute mingisuguseid... noh, ütleme... alates testidest ja isiksusetestidest, et mis võiks üldse sobida ja ametikooli peale absoluutselt ei mõelnud tol ajal. /.../ Klassijuhataja oli mul keskkoolis eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Võib-olla sealtmaalt tekkis mingi siuke erialavalik. Ma kunagi absoluutselt ei mõelnud mingi tehnilise asja peale, et TTÜ-sse või midagi... TTÜ valikut mul ei olnud absoluutselt. (54-12)

Ka endine klassijuhataja kunagi koolis, mis puudutas sellist keelte õppimist ja sellist asja, siis klassijuhataja, kuna klassijuhataja on ise inglise keele õpetaja, siis tema käest ma sain sellise selguse, et inglise keel või üldse keeled mulle sobivad ja et ma peaksin inglise keelt rohkem õppima ja siis ma õppisin. (107-11)

Nagu nähtub respondentide poolt tehtud hilisematest erialavalikutest, on koolil ja aineõpetajatel päritoluperekonna ja sõprade kõrval roll noorukite hariduslike otsuste suunamisel. Selline karjäärinõustamine ei pruugi olla tulemuslik, kuid vaieldamatult võib see noorele inimesele olla kasulikuks suunanäitajaks tema tugevuste ja nõrkuste väljaselgitamisel ning selle kaudu ka edasiste eluvalikute tegemisel. Respondentide üldine arvamus tugisüsteemide kohta gümnaasiumi tasemel oli siiski, et tulevikuks ettevalmistumisel, näiteks karjäärivalikute tegemisel, oli koolipoolne süsteemne abi ebapiisav. Kui noorukil ei olnud oma tulevikuplaanid veel päris selged, oli ta sunnitud endale soovi korral ise näiteks isiksuseteste tegema.

Meil oli koolis mingi sotsiaaltöötaja või psühholoog ka, käisin seal ka korra. Aga mina ei tea, mis ta seal enda nina alla rääkis, minule see ei aidanud midagi. No tunnistus oli selline, et neil oli hea meel kindlasti minust lahti saada seal koolis. Mingeid võimeid ja oskusi mul ei olnudki, ei tahtnud õppida ka. (57-5)

Enne seda, kui ma ülikooli läksin, siis ma tean, et mingi aeg ma ise olen teinud interneti teel neid teste, et selle järgi vaadata, kas testide alusel ma sobiksin siuksele alale. Aga et ma oleksin ise kuskil nõustaja juures käinud, seda mitte.(143-2)

Mõned respondendid pidasid oma soovide teadvustamisele lisaks vajalikuks analüüsida ka oma olemasolevaid teadmisi ja oskusi, tugevaid ja nõrku külgi ning kaasata valiku tegemisse psühholoogilised testid. Asjaolu, et nooruk oma erialavalikut piisavalt tõsiselt võttis, näitab taaskord iseseisvate valikute langetamise võimekuse olulisust otsustusprotsessis ning indiviidide aktiivsust ja otsustavust iseenda elutee kujundajana, mis loob omakorda soodsad tingimused ülenevaks mobiilsuseks.

Huviharidus

Enamik respondentidest oli oma noorukiea jooksul tegelenud paljude huvialadega: klaverimäng, sport (jalgpall, tennis, sõudmine, ratsutamine, vehklemine, korvpall, tõstmine, karate), lennumudelism, fotograafia, rahvatants, koorilaul, loodussõpradering, näitering, kunstiring. Ainult üks respondent väitis, et tal ei ole kunagi olnud ühtegi huviala.

Varases noorukieas olid respondendid uutele huvitegevustele vastuvõtlikud. Uute tegevuste juurde suunati neid peamiselt sõprade ja kooli poolt, vähem ka vanemate poolt, kuid alati oli hobiga tegelemine respondentide jaoks vabatahtlik tegevus ning teiste poolt selleks survet ei avaldatud.

Muusikakooliga oli vist küll nõnda, et mu ema küsis, kas sa tahaksid mingit pilli õppida, ja siis ma ütlesin, et jaa, tahan ikka küll. Ja siis ma kohe läksingi. /.../ Nad ei ütelnud, et sa pead, et seda pilli peaks õppima või seda peab tegema. Lihtsalt, et laps kuidagi oma vaba aega sisustaks, siis nad pakkusid välja, et muusikakool on päris tore koht ju. (153-14)

Sportitegemine on, ma arvan, iga lapsevanema silmis positiivne asi, aga niimoodi mingit... nagu suunatakse – pannakse väike laps muusikakooli või midagi taolist – siukest asja ei olnud. Lasti ise otsustada neid asju. (10-10)

Intervjuudest selgus, et suurim mõju hobideni jõudmisel on sõpradel ja eakaaslastel. Koos käiakse tutvumas mitmete erinevate trennidega, kasutatakse üksteist infoallikana toimuva kohta jne. Samas võivad sõbrad olla trennide ja hobide juurde püsima jäämisel ka takistavaks faktoriks.

Trennide või ringide juurde ma olen ikkagi läinud ilmselt läbi oma sõprade. Üks läheb, siis läheb teine ka. Räägitakse, et on vahva ja... Sõbrad ikkagi juhtisid palju. (153-14)

Ikkagi oli tegelikult koos klassivendadega otsisin neid hobisid. Lisaks jalgpallile käisime ka mujal. Lihtsalt vaatasime. Keslinnas on see Õpilasmaja, sinna valisime endale sobivad trennid välja, mõned korrad käisime – mis meeldis, siis liitusime sellega. (70-3)

Aga huvialadega oli ka niimoodi, et millises seltskonnas parasjagu liikusid, sellised ka huvid olid. (116-6)

Mingil ajal ma tegin natuke sporti ka, aga see jäi sinnapaika. See jäi sellepärast, et need, kellega ma läksin sinna, sõbrannad, nemad loobusid, ja siis mina mõtlesin ka, et mis minagi seal edasi käin niimoodi üksinda. See oli täiesti sellepärast. (80-8)

Majanduslikud võimalused erinevate hobidega tegelemiseks sõltuvad paljuski huviala olemusest, kuna kulud erinevatele hobidele erinevad kordades. Nooremas noorukieas sõltub kuluka hobiga tegelemise võimalikkus peamiselt nooruki päritoluperekonna majanduslikust olukorrast. Mitmed respondendid leidsid siiski, et 1990. aastate esimesel poolel oli huvihariduse saamine tänapäevaga võrreldes märgatavalt lihtsam ja odavam, kuna kohalikud omavalitsused pakkusid majanduslikku toetust ja mitmeid tasuta võimalusi, rääkimata koolide poolt võimaldatavatest treeningutest ja huviringidest, mis olid samuti tasuta.

Kooli poolt olid need koorilauluasjad. Need olid nagu sellised täiesti... Kes spordiga tegeles, oli võimalus ka sealt haarata kinni tegelikult. Kui endal tahtmist oli, siis tegelikult võis ju treeningutele minna või mida iganes. Kooli poolt põhimõtteliselt kutsuti kogu aeg, seal pidi nagu endal initsiatiiv olema. (54-12)

Iseenesest oli sellel ajal veel koolis suhteliselt palju selliseid tegevusalasid, mida oleks saanud valida ja mille eest ei küsitud raha. (143-2)

Aga siis olid kõik loodusmajad ja igasugused sellised trennid ka olid kõik minu teada... Ma ei tea, kas riik toetas või kuidas... Ei omanud see sinu sotsiaalne tähtsus või sotsiaalne olukord erilist tähtsust selle jaoks. (116-6)

Siis, kui see aeg peale tuli, kus need trennid kalliks läksid, siis ma enam trennis ei käinud. Aga selle hetkeni, kui ma seal käisin, siis kas nad olid tasuta või olid nad suhteliselt odavad, nii et oli võimalus käia. Kas või seesama loodussõpradering oli selline. Ma ei mäleta, kas ta oli 75 krooni kuus või midagi sellist. Selles mõttes nad ei olnud mingid tapvad summad, need summad sai alati leida. See ei olnud nagu probleem. (107-11)

Oli ka neid, kes olid siiski sunnitud oma huvialade edasiarendamisest majanduslikel põhjustel loobuma. Ühe respondendi hobi oleks äärmiselt kulukas ka tänapäeval, nagu ta ise mõistvalt seletas, kuid ühel juhul oli päritoluperekonna majanduslik olukord ka nõ tavalise hobi arendamisel probleemiks.

Tegelikult juba algklassides oli.... Ma ei mäleta, kas esimene-teine klass, et kui klaveritundi vist pakuti meile, siis mina olin sellest huvitatud, aga mulle õpetaja ütles, et teie majanduslik olukord ei luba sul klaverit õppida. Vist oli nii. Siis nagu see oli üks asi kindlasti, mis ära jäi. (116-6)

Kuigi huvihariduse temaatika tundus mobiilsuse uurimisel esmapilgul vähetähtis ning intervjuudesse oli see kaasatud peamiselt respondente avava teemana, võib kokkuvõttes tõdeda, et hovid ja huviharidus on omanud noorukite kujunemisel olulist taustarolli ning kohatist mõju ka eluvalikutes. Näiteks on kaks respondenti õppinud kõrgkoolis eriala, millega esmakordne kokkupuude toimus teismelisena just huvihariduse kaudu, kuigi sellise haridusvaliku otsesed mõjutegurid peituvad mõlemal juhul mujal. Üks respondent tutvus aga kooliaegses treeningrühmas oma praeguse abikaasaga, mis omakorda mõjutas mitmeid tema hilisemaid haridus- ja ametialaseid valikuid.

Erakoolid ja tasuline haridus

Haridussüsteemis asetleidnud uuenduste hulgas mainiti enim 1990. aastatel tekkinud era(kõrg)koole ja uusi õpetatavaid erialasid, samuti toodi korduvalt välja kõrgharidusreformi tulemusena toimunud ootamatu muutus lõpetajatele kooli poolt väljastatavas kraadis. Viimase näitlikustamiseks järgnevalt kaks tsitaati respondentidelt, kes enda sõnul olid mõlemad kõrgkoolis juba õppimas, kui reformi käigus kooli staatus ning selle kaudu ka seal omandatav kraad muutusid.

Ma läksin Kõrgemasse Metsanduskooli, aga see sai olla aasta aega Kõrgem Metsanduskool, siis muudeti ümber ta kesk-erihariduseks. Muidu oli kõrgkool, oleks paberi saanud. Mingi niuke värk oli sellel ajal. (69-1)

Alguses läksin õppima, siis oleks tulnud kesk-eriharidus, aga hiljem tehti kool ümber rakenduslikuks kõrghariduseks ja siis õppisin poolteist aastat juurde. Siis sain rakendusliku kõrghariduse. Ärijuhtimine laias laastus või oli ärandus, midagi siukest. Vist ikka oli ärijuhtimine. Läksin õppima ärijuhtimist igatahes. Pärast siis natuke muudeti seda nime seal. (70-3)

Mitmed respondendid olid kasutanud võimalust omandada haridust äsjaloodud erakoolides, seda nii gümnaasiumi- kui kõrghariduse tasemel. Uutesse haridusvõimalustesse suhtuti respondentide poolt algusest peale avatult ja positiivselt, mida näitab ka uute võimaluste kohene järelproovimine. Seda isegi juhul, kui uus kool oli alles esimest aastat avatud ning õppekavade akrediteeringutega ei olnud veel kõik korras, nagu nähtub järgnevast väljavõttest.

Ma läksin edasi õppima Audentesesse. Nüüd on ta Audentese Ülikool, siis ta oli Fontese Kõrgem Erakool. Siis ta oli veel... Ta just loodi sel aastal. /.../ Siis see erakool oli hästi selline uus teema alles. Ta oli ka üks esimesi üldse Eestis ja sellepärast ma arvan, et... Ma ei oska öelda. See tundus niisugune normaalne ja see vastuvõtt seal ja... Siis ta oli hästi väike, seal oli mingi 100 õpilast algul ja... /.../ Lõpetasin ära ja sel ajal koolis ei olnud mul võimalik kohe kõrgharidust saada. Vaata, nii uus ja siis neid akrediteeringuid ei ole ja siis nad ei tohi neid õppekavasid veel edasi minna. (154-15)

Erakõrgkoolide avamine andis õppimisvõimaluse ka nendele noortele, kelle gümnaasiumi lõputunnistus oli keskmisel tasemel või allpool seda, kuid kes soovisid siiski kõrgharidust saada. (Kõrg)koolidesse kandideerimise ja sissesaamise teema oli intervjuudes väga aktuaalne ning respondendid rääkisid oma kogemustest meeleldi. Mitmed neist olid igaks juhuks teinud katseid üheaegselt erinevatesse kõrgkoolidesse ja mitmele erialale. Enamasti oli eesmärgiks eelkõige kõrgkooli õppima pääsemine, mitte konkreetne eriala. Rõhutati suurt tungi kõrgkoolidesse ja konkurentsi.

Ma arvan, et ma oma hinnetega ei oleks tegelikult kuhugi ülikooli saanud, sest siis oli tol ajal juba see konkurents väga tugev ja sinna said tõesti sisse, kellel olid praktiliselt ainult mingid mõned neljad ja need kuldmedalisaajad. Ma ei oleks... (154-15)

Siis ma läksin Tallinna Tehnikaülikooli. Rahvusvaheline majandus oli eriala. Tehnikaülikooli Tallinna Kolledž oli see tegelikult. Tasuta ossa sisse ei saanud, riigieelarvelisele. Need huvid, mis minul olid, need alad olid kõige populaarsemad ja seal olid kõik medalistid. Siis tuli valida tasuline osa. Sai selline valik tehtud. (10-10)

Siis ma proovisin Kunstiakadeemiasse kunstiajalugu. Sinna ma ei saanud ja siis proovisin fotograafiat ja sinna ma sain. (59-9)

Tegelikult ma proovisin ikka mitmesse kohta, aga geograafia tundus kõige sellisem elulisem ja võimalusterohkem ja maailmapilti avardav. (153-14)

Enamik respondentidest mainisid tasulist kõrgharidust kui valikutes kohati takistavat faktorit isegi juhul, kui nad ise olid sellest takistusest üle saanud. Seetõttu eristus teistest selgelt ühe respondendi kogemus koolist, mis andis kutsehariduse keskhariduse baasil, kuid milles õppimine on piiratud majanduslike võimalustega perest pärit noore jaoks majanduslikult kindlasti hõlpsam kui nii mõneski teises koolis. Vaesest perest pärit noore jaoks võivad sellised tingimused olla karjäärivalikul oluliseks määrajaks.

Tegelikult elamispind, söök oli tasuta kooli poolt, ainult sidekulud ja sellised asjad. Ma küll enamus ajast olin seal koolis ka, ega ma mujal ei viibinud. Ja kui ma olin praktikal, siis maksti stipp pluss

söögiraha. Vist 1200 krooni kuus oli veel söögiraha lisaks. 3000 oli kokku. Kui kodus tasuta elad, siis 3000 eest võib end lõhki süüa. (107-11)

Tasulist haridust omandavate respondentide õppeteenustasu maksid peamiselt nende vanemad, kuid selleks võeti ka õppelaenu või kulutasid respondendid selleks osa iseenda sissetulekust. Sageli kombineeriti kõiki kolme allikat.

Aga tol ajal ta (gümnaasiumi õppeteenustasu) ei olnud nii suur kui praegu vist. Praegu on vist... kuskilt kuulsin, et isegi 6000 on vist poolaasta. Siis oli kuu vist 300 krooni. Ta ei olnud nii suur raha. /.../ Minu vanemad finantseerisid ja siis sai õppelaenust ka makstud paar korda. Semestritasu, ühe semestri oma siis mõned korrad.(10-10)

Selle maksid mu vanemad kinni kõik 100%, mis läks. Ligi 100 000 see neli aastat mul kokku. Siis oli juba. Noh, nüüd oleks veel hullemad summad. Aga vist õppelaenu ma praktiliselt ei võtnudki, mingi väga väikese summa. Siis, kui ma lõpetasin, siis ma mingi osa maksin vist seda õpperaha ise. Ma käisin siis tööl, kui ma kaugõppes... Ei, kaks aastat ma õppisin kaugõppes ja siis ma käisin veel paralleelselt tööl, aga eelneva on vanemad kinni maksnud praktiliselt. Mul on vist vedanud.(154-15)

Enamik tasulist kõrgharidust omandanud respondentidest oli võtnud ka õppelaenu, mida peeti väga tänuväärseks riiklikuks abivõimaluseks kõrghariduse omandamise soodustamisel.

Võib-olla see ka tekitas tuska või oli ikkagi nagu pahameel riigi vastu, et kui ülikooli läksid, siis sa ei saanud igale poole minna, kuna mõnes kohas oli asi tasuline, aga tasulist lihtsalt ei saanud endale lubada. Siis ei saanud sinna ka proovima minna. Eks ta natuke probleem oli, aga siis ma suutsin minna ikka sinna, suutsin laenu võtta ja kuidagi... (70-3)

Noh, eks raskeks teeb see, kui ülikooli eest tuleb maksta. /.../ Osaliselt õppelaen ja ülejäänu oma teenitud. (77-13)

Osa respondente avaldas arvamust, et riikliku õppelaenu võimaluse puudumise korral ei oleks soovitud kõrgharidus saamata jäänud, vaid nad oleksid pidanud lihtsalt ise rohkem majanduslikus mõttes pingutama.

Samas see õppelaen või ütleme hariduse toetamine riigi poolt – tegelikult see on väga positiivne, aga ka olenemata sellest, ma oleks seda kõrgharidust omandama läinud, et kas seda on või ei ole.... (116-6)

Tol ajal, kui mina ülikooli läksin, olid olemas juba õppelaenud ja... Eraülikooli taha ei oleks jäänud, alati on võimalus tööd teha, et ise oma õpinguid finantseerida. Kombineerida seda rahalist seisu riiklike toetuste ja siis töökohaga. (55-7)

Kahjuks leidis ka näiteid, kus tasuline haridus on oma kättesaamatusega nooruki püüdlustele ja eluvalikutele takistuseks saanud, mis omakorda on takistuseks võimalikule ülenevale mobiilsusele.

Nii et kooli suhtes jäi sealt nagu see asi katki. Kui ma pidin maksma hakkama ja siis tekkis nagu mingi siuke trots ja konflikt ka, nii et sealtmaalt jäi nagu peda katki. (54-12)

Siis ma sain jälle ühte kooli tööle algklasside õpetajaks, aga nüüd suve algul sealt pidin ära tulema, sest mul ei ole selleks päris vastavat haridust ja oleks õppima nüüd pidanud minema sügisel kooli kõrvalt, aga see on tasuline. Ja lihtsalt ei olnud majanduslikult võimalik, et... Ja siis ma ei saanud enam seal koolis ka töötada. Hetkel teen hoopis... Olen tootmistööline. (80-8)

Viimases näites põimub negatiivne tööturuinstitutsiooni mõju negatiivse haridusinstituutsionaalse mõjuga ning siinkohal kahe negatiivse teguri koosmõju tulemusel indiviidi jaoks kahjuks positiivset lõpptulemust üleneva mobiilsuse seisukohast vaadatuna ei teki.

Respondentide hinnang omandatud haridusele

Respondentide poolt rõhutati intervjuudes koolide poolt antava hariduse erinevat taset ja koolide mainet, kuid enamik intervjuueeritute on rahul läbitud koolides omandatud hariduse tasemega, sõltumata sellest, kas tegu on põhi-, kesk- või kõrgharidust pakkuva haridusasutusega. Mitmed respondendid on omandanud kutsekeskhariduse ning mõne jaoks on see siiani kõrgeimaks lõpetatud haridustasemeks. Hoolimata põhjustest, miks valiti kutsekool, on respondendid koolis omandatud oskuste ja teadmistega valdavalt rahul. Väidetavalt andis see neile vähemalt enesekindluse tööturule sisenemiseks kui mitte lausa otseseid tööpakkumisi. Kutsekoolist saadud üldharidusteadmiste tasemes ei olda nii veendunud.

Kutsekoolis sai erialalt hea, inglise keel sai väga hea ja vene keel läks kaduma. Kas ta nüüd üldises tasemes hea oli... (79-4)

See oli kesk-eri õppeasutus. Ma tegelikult lootsin, et saab rohkem. Tundus, et natuke vähe sai jah.(80-8)

Leidis ka üks respondent, kes, omades kõrgharidust, arvab, et võib-olla oleks tema praeguses töös kutseharidusest isegi rohkem kasu olnud.

Seal (kõrgkoolis) olid suunitlused, mitte, et õpid kuskil mingiks ametiks. Seal olid ainult üldised teadmised anti ainult. Pigem oleksin võinud ise... Tagantjärele mõtlen, et oleks võinud ise valida siukse,

mis oleks kindla suunitluse andnud. Oleks kergem tööd lihtsalt leida olnud. Mulle meeldib müük, oleks võinud seda õppida. Aga mis tehtud, see tehtud. (70-3)

Intervjuude alusel võib väita, et respondendid väärtustavad haridust ning sageli põimuvad nende hinnangud kooli poolt pakutavale haridusele hinnangutega iseenda osalusele selles. Sisemistest mõjuteguritest mobiilsust kujundavate eluvalikute langetamisel järgmises alapeatükis juba lähemalt, siinkohal aga mõned intervjuukatked, iseloomustamaks respondentide enda vastutuse võtmise ja tegevuse olulisust hariduse omandamisel.

Olen rahul küll, aga oleks võinud ise rohkem õppida. (69-1)

Ei ütleks eriti (rahul haridusega). Ta oli selline... Ma usun, et kui oleks linnas käinud, siis oleks parem olnud. Oleks võinud olla parem, aga oleks võinud ise ka rohkem pingutada. (143-2)

Lihtsalt, kui suudad ja oskad neid võimalusi kõiki ära kasutada, mida sealtpoolt (koolist) pakutakse, siis on väga head võimalused. Lihtsalt ei oska ja ei viitsi ju tol hetkel võib-olla, aga mida teadlikumaks muutud, seda kriitilisemaks muutud ka ja siis... /.../ Aga ma võin ikkagi praegu öelda, et tõepoolest see haridus, mis sealt anti, oli hea. (153-14)

Vanalinna Koolist, siisamast põhikoolist on ikka kõige rohkem kasu olnud, ma arvan. See minu nägemuses pani mind õppima. Kindlasti ei ole ainult kooli teha, kuidas inimene õppima hakkab, aga väärtustaksin põhikooli neist kolmest koolist kõige rohkem. (70-3)

Pärnu-Jaagupi Keskkool, olles ära käinud seal üheksa aastat, tundus paigalseis. Motivatsioonikriis oli. Ma tahtsin midagi muud. See oli mu enda otsus, et tulla Pärnusse. Uurisin, lugesin lehest vastuvõtukatsete kohta, tulin, proovisin, sain. Isiklik motivatsioonikriis tekkis tänu sellele, et kooli tase oli halb. (55-7)

Viimast võib pidada positiivseks näiteks negatiivsena tajutud kooli taseme ning nooruki enda soovide ja otsustusjulguse koosmõjul iseendale loodud võimalusest ülenevaks mobiilsuseks. Sama respondendi hinnang koolile, kuhu ta oma motivatsioonikriisi tulemusel kandideeris ning mille ka lõpetas, annab selleks lootust.

Parimad aastad mu elus. Kindlat kooli teadsin, kuhu tulla. Proovisin, sain sisse. Super. Ma arvan, et ma sain parima hariduse, mis Eestis on võimalik saada keskkooli tasandil. (55-7)

Iseseisvumine

Intervjuudest selgus, et haridusinstituutsioonid mõjutavad respondentide töökarjääri algust peamiselt juhul, kui on tegemist tasulise õppe finantseerimisvajadusega või iseenda ülalpidamisega päritoluperekonnast eraldi elades.

Ei noh, see hetkeline töö on tegelikult ikkagi seotud rohkem sellega, et saaks muretult käia koolis, et oleks see raha olemas. Tegelikult ma ei naudi seda tööd, ma tunnen, et see ei ole... et orgaaniliselt ma siia ei kuulu. (143-2)

Ma pidin ise ennast finantseerima, oma õpinguid ja oma elamist, tol hetkel juba elamist. (55-7)

Samuti avaldab töölemineku algusajale mõju soovitud kooli või erialale õppima mitte pääsemine. Juhul, kui respondentil tagavaravalikut ei olnud ning edasiõppimisplaanid koheselt ei õnnestunud, otsiti kuni järgmise õppeaasta alguseni teadlikult ajutine töö.

Pärast keskkooli ma proovisin Tartu Ülikooli Pärnu Kolledžisse. Sinna ma sisse ei saanud, siis ma töötasin aasta aega turvamehena. Ja peale seda läksin Tallinnasse kooli. (70-3)

Enamik koole, milles respondendid õppisid, ei avaldanud mõju nende esimesele iseseisva elu töökohavalikule, märgatavat mõju ei olnud intervjuude alusel võimalik tuvastada ka erialavalikutel. Kooli mõju sõltub loomulikult ajahetkest, mil esimene „päris“ töökoht vastu võeti ning milline oli selleks ajaks lõpetatud haridustase. Mõnel juhul pidasid respondendid ka oma koolipraktikat tööks, mõnel juhul mitte. Koolipraktika tööks liigitamine sõltub ilmselt praktikaaja pikkusest, asjaolust, kas see oli tasustatud või mitte, ning kas pärast praktikat jäadi samasse asutusse tööle. Praktikat mainisid vaid üksikud respondendid, mistõttu selle laiemat mõju on keeruline hinnata.

Pärast politseikooli sai politsei. Politseisse tööle. (107-11)

Praktikal olen käinud kahes kohas eelnevalt. Ütleme, et päris nullist ma ei läinud. (154-15)

Tööturule siirdumise aeg võib olla seoses ka õpitava erialaga ja kooli õppekorraldusliku süsteemiga.

Esimene kolm kuud pidi olema üldse öösel seal (koolis). Kohustuslik oli elamine. Siis oli (tööleminek) mõeldamatu ja pärast oli ka vist, kuna ma olin kooli üliõpilasesinduse esimees, siis oli seda korraldamist ja seimist nii palju, et ei oleks olnud võimalust kuskil tööl käia. Samas ei olnud ka vajadust sellepärast, et politseikoolis maksti stippi, mis küll ei olnud suur, aga 1800 krooni kuus. (107-11)

Respondentide seas ainulaadne ja ebatüüpiline näide (kõrg)kooli otsesest mõjust tööturule siirdumisel oli järgnev:

See oli üks kursus, mida sai vabaainena võtta, ehk siis kohalikes omavalitsustes arengukavade koostamine. Ja sealt tulenevalt, kui ma selle praktikumi läbisin, siis juba info levis väga kiiresti, kes kus mida teeb, ja siis ma sain pakkumise Pärnusse teha analoogset asja. (153-14)

Toodi ka näiteid, kus töölkäimine oli osutunud kooliskäimisele takistuseks ning respondent oli otsustanud töökohast loobuda, millest võib omakorda teha järelduse respondentide haridust väärtustavate hoiakute kohta.

Et kui ma algul käisin koolis töö kõrvalt ja kuna viimasel töökohal ei olnud võimalik väga palju pühendada õpingutele, siis see oli ka üks otsus, miks ma töölt ära tulin. Ma tahan kõik need, mis eelmisest aastast ained võlgu jäid, kõik tahan ära teha. Seda ma olen ka kogu aeg rääkinud, et isegi, kui ma tööle läksin ja võtsin töökoha seal Tallinnas vastu, et kui hakkama ei saa, siis esimene asi on see, et ma tulen töölt ära, mitte ei tule koolist ära, sest hariduse omandamine on prioriteet number 1. (116-6)

Kooli ajal sain erialaselt tööle. Aasta olin erialasel tööl. Enne kooli lõppu läks raskeks, kuna päeval oli kool ja töö oli ka päevane. Lõpuks siis lahendasime tööandjaga probleemi ära ja ma tulin töölt ära. (77-13)

Haridusinstituutide alaosa kokkuvõttena võib öelda, et respondentide poolt gümnaasiumis kogetud probleemid jagunesid peamiselt kaheks – probleemid kaasõpilastega ning probleemid õpetajatega. Koolipersonali toetust tajuti lisaks õppetööle samuti peamiselt kahes valdkonnas – mingis vormis majanduslik toetus/soodustus ja mitteformaalne karjäärinõustamine. Respondentide üldine arvamus tugisüsteemidest gümnaasiumi tasemel oli siiski, et tulevikuks ettevalmistumisel st üleneva mobiilsuse toetamisel, näiteks karjäärivalikute tegemisel, oli kooli poolne süsteemne abi ebapiisav. Enamik respondente mainis ka tasulist kõrgharidust kui valikutes kohati takistavat faktorit isegi juhul, kui nad ise olid sellest takistusest üle saanud, ning enamik koole, milles respondendid siiani õppinud olid, ei olnud avaldanud mõju nende esimestele iseseisva elu töökohavalikutele. Märgatavat mõju viimasele ei olnud intervjuude alusel võimalik tuvastada ka erialavalikutel.

Pikem kokkuvõtte respondentide rahulolust iseenda praeguse haridustasemega on ära toodud järgmises alapeatükis sisemiste mõjutegurite osas.

Tööturuinstituutid

Respondentide esimestest töökogemustest oli põgusalt juttu juba eespool (vt Päritoluperekond: majanduslik iseseisvumine; Sõbrad; Haridusinstituutid: iseseisvumine),

kus selgus, et noorukid alustavad töökarjääri sageli majanduslikel põhjustel – õppemaksu tasumiseks ja iseenda elamiskulude katmiseks, kui õppima on mindud päritolukodust eemale. Samuti toodi näiteid koolipraktikakoha muutumisest püsitöökohaks.

Intervjuudest selgus, et tööturusihtsioon mõjutas respondentide haridusvalikuid juba siis, kui nad ise veel tööl käinud ei olnud. Tõenäoliselt oli mõju kaudne ja jõudis teismeeas respondentideni nende vanemate, kooli või kellegi teise poolt vahendatuna.

Pärnu, see kant, kus ma elasin, see Visu, Viisnurk, seal on puidutööstust üsna palju, nii et see otsus tegelikult, kui ma nüüd hakkan mõtlema, võib-olla sealt tuligi. Et sellepärast ma seda metsa-värki hakkasingi õppima äkki. Ma varem pole selle peale mõelnud. (69-1)

Kutsekeskkool, siis oli see 13. Kutsekeskkool. Ja see valik sai sellepärast teha, et Eesti riik hakkas siis just tekkima, põllumajandus hakkas allapoole minema, siis ainuke variant on puutöö. See on see, mis igasuguse võimu ajal toimib ja leiba toob lauale ka. (79-4)

Käesoleva töö haridusinstituutsionaalse mõju alaosas olid väljavõtted intervjuudest, millest nähtus, et töölkäimine oli osutunud samaaegsele kooliskäimisele takistuseks ning respondent oli otsustanud töökohast hariduse nimel loobuda. Paraku oli selliseid näiteid vaid üksikud. Märksa enam kirjeldasid respondentid juhtumeid, kus oli toimunud vastupidine – töötamine muutus küll samaaegsele hariduse omandamisele takistuseks, kuid lõpuks loobuti hariduse omandamisest. Kui oma tööd peeti heaks, huvitavaks ja/või tulusaks, siis osutus see olulisemaks faktoriks kui kool, ja kui aega enam mõlema jaoks ei jätkunud, valis respondent suurema tõenäosusega töö.

Kuna ma puudusin meeletult palju, siis mingid ained nagu kukkusid ära, kuna ma... /.../ Siis ma juba käisin tööl. Siis ma olin kogu aeg tööl ära. Ma võtsin küll töö juurest tõendi, et ma käin tööl, ja mul oli küll direktori poolt kirjutatud vabastus, et ma tohin puududa, aga see oli vist nii, et iga päev alates kella 12 tohtisin ära minna. Aga ma seal käisin heal juhul kaks päeva koolis üldse, ei olnud probleemi. (107-11)

Ühe semestri ma maksin tasulist kooliõpet, aga siis mingi hetk tekkis mul käegalöömissmeeleolu ja ma olin selleks hetkeks tööle ka läinud juba, nii et... (54-12)

Aga kuna ma sain tööle ja mulle meeldiski nii... Õppida üldse ei meeldinud, rohkem see seltskond ja särki-värki... (69-1)

See on üks vale otsus, mis ma tegin – et ma käisin tööl. Vahetasin töökohta. /.../ (Hetkel) töötan. Ülikool jäi pooleli töö tõttu. (55-7)

Üks respondent tõi ka näite, kus esialgu jäi kõrgkooli minemata terviseprobleemide tõttu, järgmisel aastal aga juba töö tõttu, ja nii tal noorukina ihaldatud erialale õppima minemata jäigi.

Kuna ma keemia-bioloogia eriklassis käisin, siis oli muidugi kindel plaan arstiks saada. /.../ Siis ma jäin haigeks, siis ma lükkasin järgmisse aastasse selle. Aga siis oli juba järgmisel aastal see, et olin tööle läinud, et lükkaks siis veel edasi. (116-6)

Töökohtade leidmisel on respondentidele peamiseks infoallikaks ja ka otseseks vahendajaks olnud sõbrad ja tuttavad (pikemalt vt alapeatükist Sõbrad), vähem ka perekonnaliikmed, kuid leidis ka näiteid teistsugustest tööotsimismeetoditest, näiteks iseseisev töökuulutustega tutvumine.

Läksin otsisin töökuulutusi, käisin vestlustel. Pärast ülikooli põhimõtteliselt ikkagi tegelikult ka. Aktiivselt ikkagi otsisin ja käisin vestlustel ikka väga-väga paljudes kohtades. Ühes kohas jõudsin ikka kolmandasse vooru ja siis teise ja mõnes esimesse ainult. Vestlustel käisin ikka väga palju, ma ei tea, miks ma edasi ei läinud. (70-3)

Siis läksin tööle ühte töökohta, mida ma otsisin, muuseas, hästi kaua. Terve suve läbi. Suvel oligi selline suhteliselt keeruline. Ja selles suhtes oli mul hästi halb vanematelt toetust küsida ja samas ma andsin ka maksimumi, et midagi leida. Samas oli hästi raske, sellepärast, et mingeid kogemusi ju sisuliselt ei olnud ja saigi kogu aeg käidud neid kuulutusi ja... Hästi keeruline oli. (143-2)

Viimane näide rõhutab töökogemuste olulisust ka eelmisel kümnendivahetusel – perioodil, mil noorel töökogemusteta üliõpilasel oli tõenäoliselt siiski märksa lihtsam tööd leida kui käesoleval hetkel. Üks respondentidest kirjeldas aga oma kogemuse põhjal suhteliselt ainulaadset juhtumit töö leidmisel Eesti kontekstis.

See oli hästi juhuslik leid. See oli niimoodi, et ma sõitsin bussiga mööda ja ma nägin akna peal kuulutust. Ma olin nagu otsinud küll omale varem tööd, aga mul ei olnud nagu nii kiiret ka selle töö leidmisega. /.../ Leidsingi akna pealt, kandideerisin ja sain ka kohe. (154-15)

Hoolimata erinevatest rakendatud tööotsimisstrateegiatest, arvasid peaaegu kõik respondendid, et tööturul tööle saamine sõltub pigem tutvustest ja isiklikest suhetest ning neilegi on paljusid töökohti lihtsalt pakutud. Paraku on respondentide poolt kõnes kasutatud palju umbisikulist kõneviisi, mistõttu on keeruline tuvastada, kuidas täpselt need „pakutud“ töökohad nendeni jõudsid.

Tänapäeval paraku juba sõltub see tegelikult tutvustest. Jah, väga palju öeldi, et vene ajal oli onupojapoliitika. Tundub, et tänapäeval on teda rohkem. (79-4)

Tehti pakkumine kooli õpetajaks, maakooli, ja siis läksin sinna inglise keele õpetajaks. (80-8)

Ja siis tehti mulle pakkumine ühte teise sisustussalongi. Peale pikka kaalumist ma võtsin vastu selle ja siis ma olen siiani seal. (59-9)

Keegi pakkus, endal oli autofirma, autokaupluse öövalvurikohta, ja palk oli tolle aja kohta tudengile mõistlik ja loomulikult ma võtsin selle vastu. Koormus ei olnud ka väga suur. (54-12)

Pakuti põhimõtteliselt. Esimest tööd. Teist tööd ka pakuti, kolmandat ka pakuti. Pakuti kõike. (70-3)

Soolisi erinevusi töökoha leidmisel mainiti intervjuudes üks kord, meesrespondendi poolt.

Meestel on see ka mingil määral ilmselt lihtsam. Kuigi tänapäeval ilmselt võetakse naisi turvafirmasse vabalt, aga sel hetkel ei võetud. Või ehitusele abitööliseks või kuhu iganes, mingeid selliseid asju. (107-11)

Palgaerinevuste või mingite muude sool põhinevate tööalaste erinevuste või diskrimineerimise kohta respondendid intervjuudes teavet ei jaganud.

Läbiviidud intervjuudest selgus, et respondendid on siiani olnud tundlikud töökoha asukoha suhtes. Oodatakse, et töökoht asuks elukoha lähedal, eriti juhul, kui töötamist tuleb ühitada õppimisega või kui loodud on juba oma pere/elatakse koos lähedastega.

Sealsamas Koongas oli ka puutöökoda, mis siis pakkus tööd kohe. Praktikaaja ja kõik sain seal ära teha ja siis hiljem jäin tööle edasi. Tundus nagu, et kõige parem minek. Kool on lähedal ja töökoht on kodu lähedal. Ei olnud nii, et peab teise Eesti otsa sõitma kuskile tööle või kooli. (79-4)

Edaspidigi oleksid respondentidest nõus töö tõttu kolima vähesed. Kuna küsimuses ei olnud täpsustatud, kas töökoht nõuaks kolimist Eesti siseselt või riigist välja, ei saa siinkohal kaugeleulatuvaid järeldusi teha, kuid üldiselt võib väita, et mitmed respondendid seavad esikohale oma pere huvid ning tahaksid konsulteerida väljastpoolt Pärnut tehtava tööpakkumise korral esmajoones oma pereliikmetega, mistõttu oleks esialgne vastus nende poolt eitav. Samuti ollakse rahul oma praeguse tööga ja lihtsalt ei leita põhjust kuhugi mujale liikumiseks.

Lähiaasta jooksul nõus kolima ei ole. Varem olin ja pärast aastat ka oleks. Kodus väike laps, sellepärast. (69-1)

Ei. Kindel ei. Või sel juhul see peab ikka väga-väga hea pakkumine olema ja ma kardan, et seda ei ole. (79-4)

Riigisiseselt või riigist välja? Riigisiseselt ma kohe kindlasti seda ei teeks, aga riigist välja – siis ma kuulaks juba täpsemalt seda pakkumist. (55-7)

Ma arvan, et ei läheks ära. (10-10)

Respondendid, kes olid Pärnust väljaspool asuva võimaliku töökoha suhtes positiivsemalt meelestatud, olid kõik mingil eluhetkel juba väljaspool Pärnut elanud ja töötanud või tegid seda jätkuvalt. Tõenäoliselt aitas ka see kaasa nende avatumale meelestatusele selles küsimuses.

Tegelikult viimane töökoht oligi mul Tallinnas. Praegusel hetkel ma otsin ka... Olen valmis töötama nii Pärnus kui Tallinnas. Peaasi, et ma leiaksin endale sellised sobivad tingimused, et oleks osaline tööaeg. (116-6)

Jah, kui need tingimused oleksid head ja kui abikaasa on sellega nõus, siis küll jah. (54-12)

No oleneb, mis töö ja... Ma arvan küll. Selles suhtes, et koht on oluline, see sihtkoht, aga seal on nii palju lisategureid veel juures, et... Praegusel hetkel võib öelda, et mul tegelikult ei ole sellist siduvat faktorit nagu pere, mis on nendest kõige määravam. Selles suhtes siin Pärnus esmase asjana hoiab mind tõepoolest töö ja siis see suhtlusringkond, kes mu ümber praegu kogunenud on. Aga see ei välista mingeid elumuudatusi. (153-14)

Kui töö pärast kolima peaks... Soomes ma juba käin tööl küll. (57-5)

Väljaspool Eestit töötamise kogemus oli mitmel respondendil, valdavalt olid need kogemused positiivsed. Välismaale tööle mineku põhjused olid erinevad, kuid peamiselt võib need liigitada hea sissetuleku ootuse ja maailmanägemissoovi alla. Valimis eristusid mehed kui suure sissetuleku lootuses välismaale tööle läinud ning ainsa korduvalt erinevates riikides oma erialale lähedast tööd teinud naisrespondendi eesmärgiks oli pigem enese proovilepanek ja teiste kultuuride lähemalt tundmaõppimine. Osade respondentide amet väljaspool Eestit oli erialane või sellele lähedane, osadel mitte.

Siis läksin välismaale. See oli seoses sellega, et ma lõpetasin lasteaiaõpetaja eriala ja kuna mulle lastega meeldis tegeleda, siis ma läksin lapsehoidjaks välismaale. Kõik koolitused, mis siin olid olnud, ja siis sain. Omal käel. (80-8)

Ja tänu sellele on nüüd minu kand siin Eestimaa pinna peal korralikult maas. Need kasud, mis sealt tulid, olid võrreldavad kümneaastase siinse teenistusega, mis seal aasta ajaga sai teha. (79-4)

Kaheksa kuud töötasin (Eestis) kuni selle aasta augustini. 31. august – siis oli kõik. Sain parema töökoha. Välismaale ehitama nagu kõik. Kuna ma olen ehitajapaberitega, siis lihtsalt tuli pakkumine. (107-11)

Mitte ükski respondent ei olnud oma elu jooksul ametlikult, st registreeritud töötu olnud, kuid mitteametlikku töötust defineeriti erinevalt.

Praegu töötan ehitusel, viimase kolme aasta jooksul polegi ametlikult tööl olnud, nii et selles mõttes olen ma ju töötu. Palga saan mustalt kätte. (57-5)

Üldiselt, kui mul see vabakutselise periood oli ka, siis ma sisuliselt olingi töötu. Ma ei registreerinud küll kordagi ennast töötuks. (59-9)

Peamiselt nähti töö ja õppetööga mittehõivatud lühikesi perioode oma elus pigem vaheetappidena ning respondente need enamasti ei häirinud, kuna usuti oma tööotsimisoskustesse ja võimetusse leida töö enam-vähem kohe, kui selleks soov peaks tekkima.

See oligi võib-olla peale keskkooli, kui ma läksin tööle turvamehena ja enne seda mingi kaks kuud äkki (olin töötu). /.../ Vahepeal vaatasin koolivõimalust. Kuu-kaks äkki. (70-3)

Tööbüroos ma kindlasti arvel ei ole olnud ja praegusel hetkel... Ütleme, et tegelikult ka, sest suvel ma tulin nüüd viimasest töökohast ära ja hetkel ma ei ole nagu kellegagi töölepingut sõlminud, aga pakkumisi on päris palju. Nüüd lihtsalt peab valima, kuhu minna ja mida teha. Et jälle enda taga... (116-6)

Ma nimetaks pigem puhkuseperioodideks neid kas kuu aega või... Kui ma olin näiteks välismaalt tulnud. Ma ise ei tahtnudki kohe tööle minna. Selles mõttes on küll töötuseperiood, aga täitsa enda valikul. (80-8)

Intervjuude alusel võib väita, et arvestades tööturuinstitutsioonide mõju, on respondentide ametialane karjäär olnud siiani suhteliselt sujuv ning kõik suuremad „hüpped“ selles on tulenenud teistest teguritest.

Koolist sõjaväkke, sõjaväest otse kooli päevapealt, päevapealt tööle ja siiaamaale. (69-1)

Siis ma töötasin natukene FIE-na. Siis ma vahepeal tegelesin ühe kirjandusfestivali juhtimisega. See oli omakorda Tartus. Ühe aasta. Ja siis pärast seda tulin Pärnusse, püsivama töö peale. (153-14)

Kokkuvõttes võib öelda, et respondendid on rakendanud küll erinevaid tööotsimisstrateegiaid, kuid sellegipoolest arvavad peaaegu üksmeelselt, et tööturul tööle saamine sõltub pigem

tutvustest ja isiklikest suhetest. Teisisõnu toetab tugev suhtevõrgustik kui sotsiaalne kapital ülenevat mobiilsust. Enamik respondentidest soovib töötada elukoha lähedal, eriti juhul, kui töötamist tuleb ühitada õppimisega või kui loodud on oma pere, ning edaspidigi oleksid respondentidest nõus töö tõttu kolima vähesed. Soov töötada elu- ja/või õpikoha läheduses võib piirata sotsiaalset mobiilsust juhul, kui sobiva asukoha tõttu töötatakse võimetele ja oskustele mittevastaval (madalamal) ametikohal. Mitu respondenti oli töötanud ka väljaspool Eestit ja enamus neist hindas oma väliskogemust positiivseks. Välismaale tööle mineku põhjused olid erinevad, kuid peamiselt võib need liigitada hea sissetuleku ootuse ja maailmanägemissoovi alla. Mitte ükski respondent ei olnud oma elu jooksul olnud registreeritud töötu, küll aga oli esinenud töö ja õppetööga mittehõivatud lühikesi perioode. Need perioodid olid enamasti vabatahtlikud ja respondenti mitte häirivad, kuna usuti iseenda otsuste ja tegevuse tulemuslikkusesse elutee kujundamisel.

Riiklik sotsiaalkaitse

Intervjuudest selgus, et respondendid näevad riikliku ja kohaliku tasandi sotsiaalpoliitikal oma eluvalikutes väikest mõju. Neid mõjutanud sotsiaalpoliitilisi otsuseid ei osata välja tuua ja sotsiaalhoolekande rolli seniste isiklike eluvalikute tegemisel mainiti vaid paar korda. Mitte ükski respondent ei näinud sotsiaalpoliitikal olevat mõju nende poolt tehtud valikutele ametialase karjääri alguse suhtes. Mainiti vaid päritoluperekonda või oma loodud perekonda puudutavaid sotsiaaltoetusi, kuid meetmeid, mis oleksid olnud takistuseks või hoopis abistavaks teguriks näiteks tööle suundumisel, ei mainitud intervjuude vältel kordagi.

Kui siinkohal kõrvale jätta päritoluperekonna poolt saadud sotsiaaltoetused, millest oli pikemalt juttu eespool (vt Päritoluperekonna sotsiaalmajandusliku olukorra taju), siis iseseisvunud respondendid sotsiaaltoetuste saamist meelsasti ei maininud, hoolimata saadava sotsiaaltoetuse liigist. Pigem oldi individualistlikult meelestatud, mis on Eesti nooremale põlvkonnale ilmselt tüüpiline, ning rõhutati iseenda toimetuleku olulisust. Individualistlikke väärtushinnanguid võib osaliselt pidada ka poliitikast kaugenemise ja poliitilistesse otsustesse ükskõikse suhtumise aluseks.

Meil oli ka alguses suhteliselt raske, siis, kui laps alles väike oli. Pidi üsna hoolega vaatama hinnasilte. Aga ma ei tea, ma ei osanud seda nii traagiliselt võtta. Ja ma ei ole seda tüüpi, et riik peaks nii palju

toetama. On tugevamaid ja nõrgemaid, ma ise ennast nõrgaks ei pea. Ma püüaksin ikka ise toime tulla.
(143-2)

Intervjuudest ilmnes ka usaldamatus avalike võimuorganite vastu ning üldine huvipuudus poliitiliste otsuste ja poliitika suhtes, kui need otsused inimest just väga isiklikult ei puuduta (ei häiri). Sellest tulenevalt ei püüta tavaliselt ka ise midagi poliitilisel tasandil mõjutada.

Ma ei jälgi eriti seda, sest see tundub nii naeruväärne minu jaoks. Ma ei ole nagu kursis, sest siis, kui see mind kuidagipidi puudutaks, siis ma reageerin kiirelt. (59-9)

Ma olen poliitikast nii kauge inimene, kui üldse veel saab olla, sest politsei on apoliitiline. Mul on sügavalt savi. Ainuke asi, mis mind huvitas, oli, kas tuleb palka juurde või ei tule. (107-11)

Mitte mingisugust mõju neil ei ole mulle. Ei-ei. Maa, kus ma elan, on väga tore, aga riiki ma üritan võimalikult palju vältida. Ehk siis, ma ei tea, kuidas seda... Sisepagulus või? Ma ei tegele sellega, mind ei huvita. (55-7)

Intervjuude käigus arutleti ka selle üle, milline on sotsiaalpoliitika mõju noortele täiskasvanutele, ning respondendid kirjeldasid oma sellekohaseid vaateid ja ootusi. Sotsiaalpoliitika märgatavat mõju oma senistele valikutele respondendid ei tuvastanud.

Tegelt ei ole selliseid otsuseid väga palju, mis kardinaalselt oleks elu muutnud, et nüüd võeti selline asi vastu, et ei-ei, nägemist, ma nüüd teen hoopis teist asja. Nojah, osad asjad on, mis panevad nagu mõtlema või kiruma, aga otseselt ma ei ole muutnud elu mingite selliste otsuste pärast, seaduste pärast. (107-11)

Riiklikud poliitikad ei mõjuta midagi, tehku, mida tahavad. Mina olen oma eluga rahul. (57-5)

Potentsiaalne sotsiaalpoliitiline mõju respondentidele paljastus konkreetsete seaduste lõikes, peamiselt tõid respondendid näiteks vanemahüvitistesüsteemi ja igakuise lapsetoetuse. Kuna vanemahüvitis oli intervjuude toimumise ajaks alles suhteliselt uus toetuseliik, siis oli alles vähestel respondentidel sellega isiklik kokkupuude olnud. Arvamust avaldasid aga teisedki ning valdavalt olid respondendid vanemahüvitise suhtes positiivselt meelestatud.

Ma ei ütleks, et eriti halb on noortele peredele. Ikkagi pakutakse neid võimalusi. Ma mõtlen neid emapalkasid, mis siin pakutakse ja... (143-2)

Emapalk mõjutab võib-olla kolmandat last saama. (116-6)

Noh, praegu on see, et siin riigiametnikkudel on beebibuum. /.../ Just konkreetselt see emapalk teeb otsustamise nii lihtsaks, et täiesti õige samm konkreetselt. Jah, see on kindlasti muutnud. Emapalk on

alati teretulnud. Meie saame oma noorema tütreaga sellest küll... Minu abikaasa oli momendil kodune, tema ei saanud dekreedirahasid ja ta ei saa võtta... Konkreetselt emapalgast ta saab miinimumi, aga miinimum on ikkagi ju parem kui mitte midagi. Paljud inimesed saavad väiksemat palka kui miinimumpalk veel ja nende jaoks see on veel eriti positiivne. Just pere mõttes. Siuksed perepoliitilised sammud on nagu kõige võib-olla... Need ongi need sammud, mis meie perekonda või sotsiaalset olukorda kõige rohkem võivadki mõjutada riigi poolt. (54-12)

No mis on sotsiaalpoliitiline? Emapalk on? No see tegelt mõjutab. /.../ Esimest last ma jäin ootama siis, kui seda emapalka veel ei olnud. Siis see just otsustati sellel ajal. Kindlasti see on muutnud, kindlasti, sellepärast, et see on väga suur sissetulekuallikas. Ma nagu ilma selleta ei kujuta ette, kuidas me hakkama saame. Ma hästi ei kujuta ette, kuigi ma ütlen, et nüüd ma viimase aasta ei ole seda saanud. Nüüd teise tüdrukuga ma hakkam alles saama ja me saame tegelt siis ka hakkama, vahet ei ole. Ikka oma laenu tuleb ära maksta, oma igasugused kommunaalkulud, oma söök, kõik asjad. (154-15)

Lisaks riiklikule toetustesüsteemile toetavad perekondi ka kohalikud omavalitsused. Kuna need toetused ei ole riiklike seadusaktidega reguleeritud ja sõltuvad kohalikust omavalitsusest, siis on need piirkonniti erinevad ning sageli ka ebapüsiva loomuga, tulenevalt kohalikus omavalitsuses võimule pääsenud ametnike otsustest.

Toetused ja noorte perede värk ja mittesoodustamine – see ajab mind nii närvi. Ma ei oskagi... Ma ei teagi, mille alla see käib, mis poliitika see on. Tuli mingi noor tüüp, võttis kohe laksti! ära aastaseks saamise 1000 krooni. Tegelt see on väike summa, aga see on nii sümpaatne, kui linn annab sulle või lapsele aastaseks saamisel 1000 krooni. Selle võttis ta ära. (69-1)

Ühte respondenti ennastki aga üllatas, millist toetust tema elukohaks olev kohalik omavalitsus pakub, ning respondendi sõnul ei olnud seda vaja küsida, vaid lausa pakuti.

Nüüd sain elus esimest korda küttekompensatsiooni. Kohas, kus ma elan, hästi palju vald toetab, ja minu jaoks oli see nii siuke täiesti maast leitud raha. /.../ Ma ütlen, ma nagu ei ole kunagi selliste asjadega kokku puutunud, mitte kunagi. (154-15)

Intervjuude käigus tegid respondendid ka ettepanekuid nende poolt soovitud riiklike sotsiaalpoliitiliste otsuste vastuvõtmiseks.

Tulumaksusoodustus tuleks võib-olla alates teisest lapsest juba. On esimene, aga alates teisest lapsest peaks olema võib-olla märgatav tulumaksusoodustus aastas. /.../ Perepoliitiliselt veel soodustada vähemalt kahe lapse sündimist perre. Sealtnaalt võib-olla jah, sealtnaalt oleks... Noored mõtleksid järele. Kui sa saad mingi märgatava summa aasta lõpus tänu sellele ikkagi endale plussi ja tagasi, siis seal vahet ei ole, kas on üks või kaks või kolm last juba. (54-12)

Teatud aeg ema saab mingit toetust ja siis tal kaob see mingiks ajaks ära, siis ta peab tööle minema. Lapse kõrvalt tööle – mis kuradi ema see selline on?! Vaat' see on paha. See on... Nad võiks ikka lõpuni toetada, kuni ema tööle läheb, siis mingi kolmeaastaseks saamiseni või kuidas see ongi täpselt. Ja tänu sellele ei saa noored pered laenu võtta. Palka pole, sissetulekut pole, ei saa maja ehitada ja keegi ei taha ema-isa juures elada ju. (69-1)

Eelpoolmainitud respondentide individualistlik meelestatus avaldus ka teemaplokis, kus arutati sotsiaaltoetuste mõju nende saajatele. Teemakohastes küsimuses ei olnud eelnevalt täpsustatud sotsiaaltoetuste liike, et mitte piirata respondentidelt saadavaid vastuseid.

Enamik respondentidest suhtus küll pooldavalt sotsiaaltoetuste olemasolusse ja nentis, et on olukordi, kus need on vajalikud, kuid taaskord rõhutati üksikindiviidi rolli olulisust toimetulekul. Avaldati arvamust, et sotsiaaltoetuste saamine võib nende saajates tekitada õpitud abitust ning motivatsioonilangust ise oma olukorda kuidagi parandada.

Kui need sotsiaaltoetused lähevad õige koha peale, siis on nad positiivsed. Aga kindlasti on palju neid inimesi, kes ei tahagi pingutada selle nimel, et normaalselt hakkama saada. Nende puhul see sotsiaaltoetus on pigem pärssiv, sest kuna ise olin sellises olukorras, siis samamoodi, omades erinevaid tuttavaid, on ka jäänud selline mulje, et osad kasutavad seda ära enese huvides. (116-6)

Aga muidugi ei tohi neid toetuste süsteeme muuta selliseks, et inimene nii mugavalt ennast tunneb, et ta üldse ei püüdleks millegi enama poole. Aga samas jälle, kui see abikäsi on nagu õigesse kohta suunatud, siis peaks siiski olema võimalik inimesel paremale järjele saada. (153-14)

Toetuste saamise tingimused ning nende sihtgruppidesse kuulumise alused peaksid respondentide meelest olema rangemalt kontrollitud, kuna probleemi nähti ebaausal teel toetuste taotlemises ja saamises.

Ma ei tea küll, mis olukord praegu on, see on varasemast perioodist, kus inimesed tegelikult käisid tööl ja käisid mitteametlikult tööl, siis olid neil sissetulekud täiesti arvestatavad olemas, ja siis ikkagi võtsid seda sotsiaaltoetust, kuigi see oli tegelikult vargus või ebaaus. Selles mõttes, et see on siuke pätitegu, on ju? (54-12)

Kui need toetused liiga lihtsaks või kergeks lähevad, siis hakatakse ära kasutama ja riigile nad muutuvad selles mõttes koormaks, et inimesed lähevad kergemat teed. Siin ongi oluline see, et selekteerida, kes on abivajaja ja kes ei ole abivajaja. (143-2)

Respondendid märkisid korduvalt ka sotsiaaltoetuste väikest kasutegurit nende liiga väikese suuruse tõttu, eriti mainiti seda lapsetoetuse puhul.

Lastetoetus näiteks... See on küll tõesti... Minul, kui mul seda vaja ei lähe, siis ta on normaalne summa, aga hetkel, kui ise mitte töötada ja võtta seda kui ainukest sissetulekuallikat... Kui ma peaks üksi oma lapsi üleval pidama, siis kindlasti on see väike. Seda tulebki vaadata jälle üldisemas plaanis, et kas seal on.... Kui suur on selle leibkonna sissetulek kokku. (116-6)

Ma arvan, et nende toetuste juures, mis inimesed tänapäeval saavad sotsiaaltoetusi, see ei ole mitte haavav, vaid see on solvav. Nende summade juures. (55-7)

Sotsiaaltoetuste mõju hindamisel kerkis respondentide vastustes esile sotsiaaltoetuste mõju nende saajate enesehinnangule. Selles küsimuses olid respondendid üsna üksmeelselt arvamusel, et sotsiaaltoetuste mõju nende saajate enesehinnangule sõltub saajast. Mõju võib olla kolmesugune – sotsiaaltoetuse saamine tõstab, kahjustab või ei muuda toetuse saaja enesehinnangut.

Sotsiaaltoetuse saamine tõstab enesehinnangut juhul, kui toetus oli õiglaselt saadud ning piisavas suuruses, inimene ise on oma elujärje parandamiseks motiveeritud ning sotsiaaltoetus aitab tal nõ järje peale saada.

Mõne puhul, kes saab, see ilmselt tõstab. Selles suhtes see enesehinnangut tõstab, sest tal on positiivne elamus, et näe!, ta sai riigi käest abi. Nüüd mul ikkagi on võimalus minna ja osta oma lapsele mida iganes, uusi riideid või mida seal vaja on. Selles suhtes ta ei larista seda raha ära, vaid ta tõesti kasutab seda selle jaoks, mis tal vaja on, siis see annab selle positiivse elamuse. (107-11)

Aga inimene, kellel on tõesti seda vaja ja kes saab seda täiesti õigesse kohta, siis tema jaoks, ma arvan, et sellist valehäbi või sellist asja tal päris kindlasti ei ole. /.../ Kui mul seda raha õige asja pärast vaja on ja ma saan seda raha ja kui mul sellest abi on, siis kindlasti on rahulolu selles suhtes. (54-12)

Sotsiaaltoetuse saaja enesehinnang ei muutu respondentide arvates juhul, kui sotsiaaltoetust saadakse ebaõiglaselt ning inimene on muutunud oma majandusliku olukorra parandamisel passiivseks.

See on jälle niimoodi, et kes muud ei tahagi, siis temal on väga hea, saab selle raha kätte ja ta ei püüagi eriti midagi muud. Seda siis ei mõjuta üldse mitte, ma arvan. (77-13)

Ja ilmselt on ka tegelikult selliseid, kellel on suhteliselt suva. /.../ Ei käi tööl ja on suhteliselt napsulembelised, kes tegelikult elavadki nende lastetoetuste ja asjade peal. Nendel ta ilmselt ei tõsta ega alanda, hoiab kogu aeg ühel tasemel, ja siis, kui ära võtta, siis võib olla maailm läbi poolenisti. (107-11)

Respondendid leidsid, et sotsiaaltoetuse saaja enesehinnang võib kannatada, kui tegemist on kõrge enesehinnanguga, kuid majanduslikesse raskustesse sattunud inimesega, kes ei tahaks abi paluda ega seda vastu võtta, kuid on selleks sunnitud.

Oleneb, mis toetustest me räägime, ja oleneb ka toetuse suurusest ses suhtes, et põhimõtteliselt kui see raha on naeruväärne, et on ilmselge, et see ei ole mitte mingiks abiks, siis ma ei tea, kuidas see inimest mõjutab. Tundub, et see võib olla natukene siis mitte alandav, aga siiski, et see ei ole läbimõeldult langetatud otsus ja siis selle inimese jaoks see ei lahenda midagi. Aga võib-olla mõni inimene on ka see, kes häbeneb seda toetust vastu võtta. Kuigi see ei peaks nii olema. (153-14)

Inimesed, kes on sellised hästi tagasihoidlikud, kes ei julgegi üldse küsida, ja nad saavad selle toetuse võib-olla tänu sellele, et keegi on kõrvalt läinud susima ja läinud kuskile sotsiaaltöötaja juurde ja rääkinud, et vaat', seal on selline olukord, et vaata, kuidas ta elab, et andke talle mingit toetust. Ja siis sotsiaaltöötaja läheb sinna koju ja avastab, et tõesti on nii, ja talle antakse see toetus. Nende puhul on pigem võib-olla see, et neil kohati on seda isegi häbi öelda, et nad said mingit toetust. Need on sellise kõrge enesehinnanguga inimesed, kes tahaksid sisimas ise hakkama saada, aga lihtsalt nad on elu hammasrataste vahele jäänud ja ei ole neil lihtsalt seda võimalust. Nende puhul see ilmselt alandab seda eneseväärikust. (107-11)

Intervjuude kokkuvõttena võib öelda, et respondentide meelest ei ole riikliku ja kohaliku tasandi sotsiaalpoliitika nende eluvalikuid mõjutanud ning ühtegi konkreetset sotsiaalpoliitilist tegurit, mis oleks otseselt viinud respondendi mõne isikliku eluvaliku tegemiseni, välja tuua ei osatud. Enamik respondentidest suhtus küll pooldavalt sotsiaaltoetuste olemasolusse ja nentis, et on olukordi, kus need on vajalikud, kuid rõhutati üksikindiviidi rolli olulisust toimetulekul, kuna sotsiaaltoetuste saamine võib nende saajates tekitada õpitud abitust ning motivatsioonilangust ise oma olukorda parandada. Respondentide hinnang sotsiaaltoetuste kohatise vajalikkuse kohta ja samaaegne iseenda toimetuleku olulisuse rõhutamine näitab, et sotsiaaltoetusi seostatakse pigem toimetulematuse st alaneva mobiilsusega ning iseenda aktiivsust ülenevaga. Sotsiaaltoetuste õiguspärane saamine toetab indiviidide sotsiaalmajanduslikku olukorda ja püüdlusi peamiselt juhul, kui indiviid on endale juba eesmärgid seadnud. Seega on sotsiaaltoetustel põlvkondadevahelises sotsiaalses mobiilsuses teatav ülenevat mobiilsust toetav mõju. Intervjuudest ilmnes ka noorte huvipuudus poliitiliste otsuste ja poliitika suhtes, mida võib pidada potentsiaalseks ohuks ülenevale mobiilsusele, kuna huvi oleks klassifitseeritav aktiivsuse ja soovina ise otsuste tegemises osaleda, seega püüdena parandada olukorda ja suurendada võimalust ülenevaks mobiilsuseks.

Muud mõjurid

Kaitseväeteenistus

Lisaks eelpoolmainituile ilmnes meesrespondentide puhul veel üks faktor, mis oli mõjutanud nende koolist tööle siirdumist. See oli kaitseväeteenistus, mis on Eestis kohustuslik 18-27-aastastele noormeestele. Mitmed meesrespondendid ei maininud kaitseväeteenistust intervjuudes üldse, kuid need, kes mainisid, olid selle läbinud ning suhtusid pooldavalt. Kuigi kaitseväeteenistuse ajapikenduse üks liikidest on muuhulgas ka õppimine kõrgkoolis, suhtuti respondentide poolt kaitseväeteenistusse enamasti kui paratamatusesse, mis tuli läbida kas kahe õppeasutuse vahelisel perioodil, ühest õppeasutusest akadeemilisel puhkusel olles või pärast kooli lõpetamist ning enne tööle asumist. Enamik respondentidest ei pidanud kaitseväeteenistuses käimist segavaks faktoriks oma valikutes või karjääris.

Käisin ka vahepeal sõjaväes ja lõpetasin keskkooli ära juba Pärnus. (77-13)

Kõigepealt läksime Luua kooli, kirjutasime end sisse. Astusime sisse, ütlesime, et me oleme siin kolm kuud, õpime, siis me läheme sõjaväkke. Sobis. Läksime kõik ühte kohta sõjaväkke. Vaata, kui sa vabatahtlikult lähed, siis sa saad ise kohta valida. Läksime sõjaväkke. Ja siis pärast kõik koos tagasi Luua kooli. (69-1)

Pärast kutsekat tuli aasta otsa sõjavägi ja siis tööle. (79-4)

Kui kool lõppes, siis kohe tööle ei läinud, kõigepealt sõjaväkke. Pärast seda polnud umbes pool aastat tööd, ei leidnud, aga pärast seda olen ikka kogu aeg töötanud. (57-5)

Üks respondentidest tunneb siiski, et kaitseväeteenistuses oldud periood on tema jaoks mõneti kaotatud aeg, kuna osad eakaaslastest noormehed, kes kaitseväeteenistust ei ole läbinud, on nüüdseks temast edukamad.

Ja ma ühe oma sõbraga läksin FIE-ks ja võtsin tema enda partneriks. Siis me tegelesime eraldi mingi pool aastakest või rohkem, ja siis tuli selline rõõmus asi nagu Kaitsevägi, kes koputas mu uksele ja ütles, et „Nii, 1. juuli palun Kaitseväkke.” Ja siis mul oli põhimõtteliselt 10 päeva aega enda ettevõtet likvideerida. Ja sinna ta läks. Kaitseväes olin aasta aega ja pärast tulin tagasi ja läksin ehitusele tööle. /.../ Osad, kes siin sõjaväest kõrvale hiilivad, need said ju kohe tööle minna ja kohe alustada mõnda asja. Selles suhtes olen ma endavanustest inimestest kohati... mõnest olen ma maas. (107-11)

Ühiskondlikud muutused

Oma hilisemaid haridusvalikuid suunanud mõjutegurina märkis üks respondentidest ära ka üldise taasiseseisvumisaja ühiskondlik-poliitilise olukorra 1990. aastatel, soovimata seda mõjutegurina kitsendada.

'91 oli see põhikooli lõpp. Ma ei tea, võib-olla üldse oli selline aeg, et kõik elasid sellele „Eesti asjale” võib-olla siis kaasa. Mina olin näiteks hästi suure lugemusega ja mul oli kogu aeg... Lugemusest ja üldine võib-olla lugemus ja huvi maailmaasjade vastu oli nagu hästi suur ja ma olen tagantjärele mõelnud, et võib-olla oligi siuke, noh, võib olla oligi siuke noorte vabanemise tunne. Mitte vabanemise, aga noh, kuidagi see Eesti värk oli nii uus, et võib-olla ka sealt tuli mingi õhin. (54-12)

Selle mõjuteguri mainija oli valimi vanim liige, mis annab talle nii mõnegi teise valimiliikmega võrreldes ilmselt parema mälupildi 1990. aastate taasiseseisvunud Eesti ühiskonnast. Võimalik, et just tema tollane vanus ja küpsem ealine arengutase on põhjuseks, miks mõjutas mainitud „Eesti asi“ tema valikuid toona teistest rohkem ehk miks on tema ainuke, kes sellise mõjuteguri väljatoomist vajalikuks pidas.

Eluvalikute sisemised mõjutegurid ja iseseisvate valikute langetamise võimekus

Sõltumata erinevate väliste mõjutuste esinemisest respondentide seniste eluvalikute langetamisel, avaldus intervjuudes selgelt ka motivatsiooniliste väärtuste kui sisemiste mõjutegurite rolli ning respondentide iseseisvate valikute langetamise võimekuse olulisus.

Haridusvalikud

Intervjuudest selgus, et respondendid väärtustavad haridust kõrgelt. Mitmel neist oli juba gümnaasiumis õppides eesmärgiks kõrghariduse omandamine, sõltumata oma vanemate haridustasemest. Seega võib öelda, et enesele oli püstitatud eesmärk, mille suunas ka tegutsema asuti.

Ma mõtlesin selle (kutsekooli) peale, aga samas see mõte oli ikkagi kuidagi nii, et „Aga ma lähen ju ülikooli!” Põhimõtteliselt ülikooli ajal ma olen mõelnud, et tegelt oleks ju päris vahva midagi sellist oma kätega teha ka ja osata seda, aga tegelikult ikkagi pärast gümnaasiumi ma arvasin kohe, et ma lähen ülikooli. (153-14)

Ma ise pean seda väga oluliseks, et haridust peab inimesel olema. /.../ Ma ei ole vist kunagi teistmoodi mõelnud, et ma lähen mitte majandust õppima. Mulle istusid ikka arvutid, võib-olla sellepärast ka. Majanduses ma siukest asja õppida sain. Mingit liinitööd ma ei lähe ju õppima või mingit õmblemist või... Mmmm. (154-15)

Nagu selgus eespool respondentide rahulolust oma senise kooliharidusega, peavad nad väga oluliseks iseenda tegevust ja aktiivsust hea ning nende huvidele, soovidele ja vajadustele vastava hariduse saamisel.

Kui sa tead, mida sa tahad õppida, siis ei ole igasugu mõttetuid asju mõtet õppida. (69-1)

Ma arvan, et oleneb rohkem ikka endast. Kui ise tahad hästi saada. /.../ Ma ju õpin. Selles suhtes ma ju ei olegi rahul, et ma õpin edasi. (143-2)

Nooremas koolieas ei oska õpilased koolide tasemeerinevusi veel märgata või vähemalt mitte tähtsustada, kui just vanemad sellele tähelepanu ei pööra. Seoses teadmiste ja kogemuste kasvuga, üldise ealise arenguga kaasneva analüütilise mõtlemise ja ühtlasi ka iseseisvate valikute langetamise võimekuse arenguga hakkab nooruk üha enam oma tulevikku kavandama ning on valmis langetama iseseisvaid otsuseid. Järgnevatest väljavõtetest selgub seos nooruki ealise arengu ja valikute vahel.

Mingil hetkel tuli mõistus pähe ja keskkoolis läksin jälle uude kooli. Siis oli see periood, kui sain aru, et tasemeerinevused on suured. Pärnus linnas ikka tead, milline kool on hea ja milline mitte. (116-6)

Ma mäletan ühte diskussiooni ehk arutelu oma vanematega, perega. Ja siis sealt hakkas see mõte idanema, aga ma siiski kirjutaks selle enda arvele. Ma ise tuln siia. Otsuse ma võtsin ise vastu. Mul oli võimalus ka lihtsamat teed pidi minna ja Pärnu-Jaagupisse edasi jääda. (55-7)

Haridusvalikuid tehes on mitmed respondendid siiani lähtunud sisemistest teguritest peamiselt oma huvidest kui enesemääratlemis- ja stimulatsioonivõimalusest. Juhul, kui soovitud erialale pääseti õppima ja hariduse omandamise käigus häirivaid või takistavaid tegureid ei esinenud, siis õppimise ajal eriala sobivuse üle pikemalt ei juureldud.

Samas ka selline ekstreemsus ja vilkurid on mind eluaeg „tõmmanud”. Ma ei tea, miks. Mul vahet ei ole, kas ma olen politsei, olen ma tuletõrje või olen ma kiirabi, peaasi, et vilkurid oleks autol peal. Sealt ta nagu tuli. (107-11)

(Erialavalik tulenes) isiklikest huvidest ikkagi, ma arvan. Ikka jah, isiklikest huvidest. Tagantjärele võib-olla oleks võinud midagi muud õppida, aga tagantjärele tark. (10-10)

Enamus respondente kaalus lisaks huvide teadvustamisele ka oma võimeid ja oskusi ning iseenda tulevikuväljavaateid eriala omandanuna. Mõned kasutasid selleks omaalgatuslikult ka psühholoogiliste testide jms abi (vt lähemalt Haridusinstituutsioonid – Tugisüsteemid koolis).

Sai ise kaalutleda ja valiku teha, et millisel asjal on rohkem tulevikku. See oli alates kümnendast klassist sai siis linna tulnud. Pere jäi maale. See amet oligi pigem see... Mina sel hetkel haridust veel nii väga ei väärtustanud, et pigem oli just see, et mul oleks ametipaber taskus. (79-4)

Sellepärast valisin just selle majandusteaduse eriala, kuna enne ülikooli astumist oli mul juba selge, et ma tahan sedasama personalijuhtimist õppida ja töötada sellel alal ja Eestis edendada seda ala üleüldises plaanis. (116-6)

Otsuseid suunavate tugevate väliste mõjutegurite puudumise korral võib nooruk vajada aega iseendas selgusele jõudmiseks, et läbi mõelda oma soovid, võimed ja võimalused ning mõista, milline on tema jaoks sobivaim haridusvalik.

Üks aasta oli vahel. Käisin veel kutsekoolis. See oli selline übermõtlemise aeg, et otseselt vanemad väga ei suunanud, aga ise jõudsin äratundmisele, et see ei ole päris see, mida tahad ja... Sellist mõtet küll ei olnud, et tahan nüüd hirmsasti tööle minna, et õppida ei taha. Seda ei olnud. Selline jõud on ikkagi kogu aeg taga olnud, et ma vajan midagi enamat. Ma ei mäletagi täpselt, miks ma kohe keskkooli ei läinud. See oli vist nii, et ei olnud nagu mingit hakkamist. (143-2)

Kohe ma ei läinud edasi õppima, läksin aasta pärast edasi õppima. Ei olnud kindel, mida ma tahan õppida, sellepärast. Aasta jooksul põhiliselt puhkasin, aga vahel käisin lapsehoidjaks tuttavate juures. Siis tol ajal küll tegin valiku, mis tundus õige. Täitsa ise tegin. Tegin valiku selle põhjal, millega mulle meeldis tegeleda, oma huvide ja eelistuste põhjal. See oli täiesti iseseisev. (80-8)

Intervjuudes toodi ka üks näide respondendi poolt langetatud iseseisvast haridusvalikust, mis ei tuginenud esmajärjekorras tema võimetele või huvidele, vaid hoopis haridustemaatikast üsna kaugele tingimusele.

Tartusse ma siis ei oleks tahtnud kindlasti minna õppima. Mulle ei meeldinud Tartu, siis ma tahtsin kindlasti Tallinnasse minna. (154-15)

Kohati tunnistasid respondendid senisel haridusteel tehtud vigu ja rahulolematust iseenda panuse ja valikutega.

Kui oma elu üle tagasi mõelda, ma oleksin võinud natuke targem keskkoolis olla ja rohkem õppida, et oleks ülikoolis vähe kergem selle võrra. (116-6)

Ülikooliaastad olid väga toredad, aga hiljem nüüd järgi mõeldes ma olen teinud hästi palju valesid otsuseid valedes kohtades. Tänu sellele on ta mul praegu jälle pooleli. Valed otsused isiklikus plaanis, aga kooliga seoses ka muidugi. (55-7)

Ma arvan, et mõne koha pealt oleks võinud olla natukene agaram. Aga ilmselt see on igal inimesel ilmselt niimoodi, et mõne koha pealt tundub, et kui sa koolis oled, siis mille jaoks mul seda vaja on. Aga kui sa lõpetad ja sa kuidagipidi sellega kokku puutud, siis mõtled, et kurat küll!, oleks võinud õppida. Tagantjärele on ikkagi raskem kõike seda omandada. (59-9)

Kui õppimise käigus selgub, et valitud eriala ei sobi, see on valitud valedel põhjustel või sellele suunatud lootused ja ootused on suuremad kui tegelikud tulemused, võib juhtuda, et õppimisest väsitakse. Sel juhul võetakse kõrgkoolist näiteks akadeemiline puhkus, võib-olla vaadatakse ümber tulevikuplaanid ja alustatakse näiteks töötamist. Nagu nähtub ka järgnevast väljavõttest, ei saa (ajutise) haridusliku edasijõudmatuse põhjuseks pidada alati samaaegset töötamist, vaid mõnikord on põhjused pigem sisemised.

Lõputöö ma tegin kaks aastat hiljem, kui nominaalõppeaeg lõppes. Ma arvan, et töö ei seganud, küsimus oli enese kokkuvõtmises ja lõputöö kirjutamises. Lihtsalt ei tulnud vaimu peale enne. (10-10)

Sisemised otsustustegurid ja sisemine motivatsioon hakkavad noorukite puhul suuremat kaalu omandama alles hilisemas teismeeas ja veelgi hiljem. Seetõttu võib juhtuda, et mõned haridusalased eluvalikud on väliste mõjutegurite suunamisel juba tehtud ning tagantjärele tarkusena tundub noorukile, et oleks võinud enne valikut tõsisemalt oma sammu kaaluda. Järgnevalt näide, kus väliste mõjutegurite abil oli kõrgharidusvalik küll tehtud, kuid hiljem tundus respondendile, et valitud sai valesti.

Ei lõpetanud ära. Ma olen hiljem mõelnud, et kuna ma lõpetasin keskkooli... Lõpetades olin ma 16 ja peda eksamid tegin ka 16-aastasena, võib-olla ma olin veel natuke liiga noor ja vähe elukogenud võib-olla. /.../ Samal ajal tekkis ka... Mul oli ka selline psühholoogiline kriis just nende eluaastatega, 18-aastaselt. (54-12)

Alati ei pruugi sisemiste ja väliste mõjutegurite kombinatsioon olla haridusvaliku langetamisel kõige paremaks lahenduseks, nagu nähtub järgnevast väljavõttest. Respondenti küll otseselt ei mõjutatud, kuid kindlasti ei saa ka väita, et ta tegi esimese kõrgharidusvaliku vastavalt oma teadmistele, oskustele ja hariduslikele huvidele. Nagu nähtus sama respondendi intervjuukatkest Eluvalikute välised mõjutegurid – Sõbrad osas, tegi ta oma erialavaliku „südame sunnil“, kuna seda eriala läks õppima ka tema „elu armastus“. Valiku põhjuseid võib küll pidada sisemisteks, kuid kindlasti ei ole siinkohal tegemist kaalutletud haridusvalikuga.

Sellisele järeldusele jõudis peatselt ka respondent ise, teadvustas oma tegelikke soove, tegi uue valiku ja käitus sellele vastavalt.

Ja siis ma läksin uuesti ülikooli. Ja seekord siis selle ala peale, kuhu ma tegelikult enne tahtsin minna, aga kus ma jätsin minemata tänu sellele tüdrukule. (55-7)

Lisaks valikute tegemisele astusid respondendid otsustavaid samme oma valikute elluviimise õnnestumiseks. Sellest annab tunnistust näiteks üheaegse sisseastumiseksamite tegemine mitmesse kõrgkooli.

Oma seljatagust pidi kindlustama, vähemalt ma nii arvasin. Ja sealt ma sain Tallinnasse ja siia Pärnusse proovisin ka. Aga geograafia oli ikkagi see, mida ma mõtlesin esimese asjana. Siis, kui ma sain teada, et ma olen sinna sisse saanud, siis ma enam edasi proovima ei läinud. Siis nagu vahet polnud. (153-14)

Intervjuudest selgus, et mitmetel respondentidel on plaanis oma haridust veelgi täiendada – õppida kas uut või senisest erinevat eriala või täiendada end juba omandatud erialal. Hariduse täiendamist ja õppimist kui elukestvat protsessi nähakse paljude respondentide poolt täiesti normaalse nähtusena. Praeguste haridustee jätkamise plaanide takistustena nähakse enamjaolt samu tegureid kui üle kümne aasta tagasi – soovid vs konkurents sisseastumisel ja tasuline haridus. Samuti lisandub nüüd takistusena ka ajapuudus püsiva töökoha tõttu ja loodud perekond, mistõttu eelistaksid respondendid praeguse elu- ja töökoha läheduses asuvaid õppeasutusi.

Kui Pärnus oleks õppida midagi, siis õpiks hea meelega seda. Aga ei ole hetkel plaanis. (10-10)

Aga ma mõtlen, et ma pigem õpiks Pärnus. Tallinnasse-Tartusse ma esialgu ei viitsiks nagu nii väikeste laste kõrvalt sõita. (154-15)

Konkreetsamad edasiõppimisplaanid on respondentidel, kes ei ole rahul oma praeguse haridusega. Samuti selgus intervjuudest, et hetkel ei mõjutaks sõprade ja päritoluperekonna arvamused ja suunamine respondentide haridusvalikuid enam sellisel määral nagu nooremas noorukieas. Tulenevalt vahepealsel perioodil omandatud kogemustest ja iseenda paremast tundmaõppimisest lähtutaks valikute tegemisel eelkõige enda praegustest soovidest, väärtustest ja vajadustest.

On mõningane plaan, aga ma ei ole suutnud otsustada, mis see täpselt on. Ma arvan, et... Üks plaan oli järgmisel aastal Kunstiakadeemias magistrantuuri teha restaureerimise erialal. Eks näis, kuidas see õnnestub, kuidas selle sissesaamisega seal on. (59-9)

Nüüd kindlasti, ma olen mõelnud, et näiteks Pärnu Kolledžis võiks magistrtrit edasi õppida näiteks. Miks mitte? Teaduslikku tööd... Kutsemagistrtrit ma saaksin teha ilma bakalaureuseta. Ma jõuan, ma ei ole veel vana inimene. /.../ Ma tahaks edasi õppida veel ja ma olen isegi mõelnud, et võiks eriala vahetada näiteks. Hoopis midagi muud juurde õppida ja niukest asja, et noh... Nüüd on nii palju väljakutseid, võrreldes selle ajaga, mis siis oli. Nüüd on neid koole hästi palju, erialasid. (154-15)

Viimases intervjuus avalduvad respondendi edasiõppimisplaanide selgituses stimulatsiooni kategooria väärtused – väljakutsed, mis on tema jaoks motivatsiooniliseks eesmärgiks.

Majanduslikud takistused kujundavad respondentide valikuid praegugi samamoodi kui äsja gümnaasiumi lõpetanutena üle kümne aasta tagasi, olles välise tegurina takistuseks haridustee jätkamise soovide elluviimisel. Samas on respondendid muutunud teadlikumaks ja ühtlasi ka kannatlikumaks, teades, millist eriala nad omandada tahavad ning (kõrg)kooli ei astuta lihtsalt tulevikus saadava kraadi pärast, vaid sisuliste teadmiste omandamiseks. Seetõttu on respondendid majanduslike takistuste tekkimisel valmis oma plaanide elluviimisel pigem veidi ootama, kuid ükskõik, millisele erialale õppima ei minda.

Haridusega rahul ei ole, kavatsen kindlasti minna edasi õppima. See siis oleneb sellest, kas ma raha saan. Nüüd muidugi ma olen kahe asja vahel – kas psühholoogia või juura, aga ikkagi sinnakanti jääb. (107-11)

Kui kunagi majanduslikult selline võimalus tekib, siis küll jah. Praegu ongi asi just raha taga. (80-8)

Respondendid, kellel edasiõppimisplaan ei ole, põhjendavad seda peamiselt oma piisava kompetentsusega tööl ning rahuloluga hetkeolukorraga.

Ma olen paar korda mõelnud (haridust täiendada), aga see tähendaks seda, et ma peaksin eriala vahetama. Minu erialal küll on võimalik minna ja TTÜ haridus saada või kõrgem haridus, aga ma ei näe sellel absoluutselt mingisugust põhjust. See, et sa võib-olla veel neli aastat kuskil koolipingis istuksid või kaugõpet teeks – see mind töö juures targemaks ei tee. (79-4)

Edasi õppida küll ei taha, ma juba kooliajal ei tahtnud, nüüd ammugi ei taha sellega tegeleda enam. Sellega on nüüd eluks ajaks korras. (57-5)

Üks respondentidest tõi esile ka väliste tegurite mõju tema haridustee jätkamise suunamisel, täpsustamata väliste tegurite liiki (perekonnd, sõbrad vms), kuid iseenda otsusena on ta seni

siiski jätkamisplaanidest loobunud. Pikemalt ta oma otsust ei põhjendanud, kuid sõnastusest võib aimata mõningat kahetsust.

Ümberringi olen seda kõikidelt, väga paljudelt kuulnud, et mine ikka edasi, võta uuesti paberid sisse, saad oma kutsega jätkata, aga seda ma ikkagi ei teinud. Ja vaevalt, et ma nüüd enam seda teen kümme aastat hiljem. (54-12)

Intervjuude alusel võib väita, et respondendid väärtustavad haridust ning teevad haridusalaseid otsuseid enamasti kaalutletult, otsuse langetamise hetkel olemasolevate teadmiste ja väärtuste alusel. Samuti peetakse oluliseks indiviidi enda aktiivsust hariduse omandamisel ning ei kardeta ümber otsustada ja sellele vastavalt käituda, kui tehtud haridusvalik respondentile ei rahulda. Intervjuudest selgus, et mitmetel respondentidel on plaanis oma haridust veelgi täiendada – õppida uut eriala või täiendada end juba omandatud erialal. Nüüdse valiku teeksid respondendid täiesti iseseisvalt ja intervjuudest ei selgunud, et keegi nende praeguseid valikuid mõjutada püüaks. Ainsate muutumatute takistustena respondentide püüdlustes 1990. aastatega võrreldes mainiti majanduslikke tegureid ja sisseastumistingimusi.

Tööle siirdumine ja iseseisvumine

Nagu selgus juba eelnevates alapeatükkides, on tööle siirdumine toimunud tavaliselt paralleelselt mitmete teiste suurte elumuutustega respondentide elus (õpingute alustamine kõrgkoolis, päritolukodust äraolimine) ning samaaegseid vastastikmõjusid on palju, mistõttu on keeruline neid üksteisest eristada. Töökohtade leidmiselgi osutusid sageli määravaks respondentide sõprade ja tuttavate pakkumised, kuigi otsuse konkreetse pakkumise vastuvõtmise kohta langetas lõpuks ikkagi respondent ise.

Lisaks teiste inimeste poolt tehtud tööpakkumistele on esmalt vabade töökohtade leidmisel ning seejärel ametikohale kandideerimisel ja valituks osutumisel olulised ka personaalsed faktorid, näiteks aktiivsus, julgus, ettevõtlikkus, enese presenteerimisoskus jne, mille kõik võib liigitada sisemiste tegurite alla. Tööotsinguil lähevad noored tõenäoliselt saavutuse ja enesemääratlemise kategooria sisemistest väärtustest.

Käisin kohapeal ära ja kandidaate oli palju ja kuna ma suudan endast alati sellist muljet jätta, et ma sobin igale poole, siis ma kohe tööle sain. Ei ütleks, et mingit probleemi oleks, ainult hakkamises on asi. (116-6)

Ma arvan, et ma lihtsalt hakkasin kellegagi rääkima ja siis kuulsin. /.../ Nead hakkasid tegema ja siis ma läksin juurde sinna, käisin seal mingid ideed maha, et võiks ju poe teha ja ma tuleks teile müüma jne. Ja siis, kui ma läksin, siis ma läksingi esialgu nagu müüja koha peale neile sinna. Ja muidugi sest müüjakohast suht kiiresti sai müügijuht. (107-11)

Viimaselt respondendilt ka teine näide:

Juhuslikult kuulsin, et otsitakse Norra ehitajaid. Hüppasin juurde, - julge poiss, nagu ma olen-, ütlesin, et kuule, sorry, ma nüüd kuulsin pealt, et sa siukest juttu räägid, aga muretses mulle ka see number, kes neid otsib. Helistasin, saime kokku. Pärnust kaks meest võeti. Ma olin üks õnneseen nendest, kes sai. (107-11)

Aktiivsuse, julguse ja enese presenteerimisoskuse olulisuse kohta oli ühel respondendil tuua ka isiklik negatiivne kogemus. Neid oskuseid tal äsja kõrghariduse omandanuna veel ei olnud ning vabakutselisena oli töö leidmine seetõttu eriti keeruline.

Kui koolist tuled, siis ei ole oskused... Ambitsioonid on väga tugevad, aga oskused ja siis ka võib-olla sisemus ei tule järgi asjale. See tähendab seda, et tööd ei ole piisavalt, see tähendab ka seda, et raha ei ole piisavalt. (59-9)

Järgneva respondendi kogemus näitab, et aktiivsus, enese proovilepanek ja tööturul nõ nähtavaks muutmine võib ennast hiljem ära tasuda isegi juhul, kui respondendil polnudki tegelikult plaanis seda ametikohta vastu võtta, millele ta kandideeris.

Ma kandideerisin tellerikohale – täiesti tegelikult sellisele töökohale, mida ma niikuinii ei oleks tahtnud tegema hakata, aga ma proovisin. /.../ Tahtsin ennast proovile panna. Ja muidugi ligi sada avaldust seal oli ja siis ma kogemata selle töökoha sain omale. Aga ma loobusin sellest töökohast, sest ma mõtlesin, et nagu esimesel kandideerimisel... See oli 2001 mingil ajal. Ja siis mind kutsuti hiljem ühele teisele töökohale sinna, kohe personaalselt kutsutigi osalema sellele konkursile ja siis ma sain sinna tööle ja sinna ma jäin ka. (154-15)

Üks respondentidest pidas esimese püsiva töökoha leidmiseks piisavalt motiveerivaks faktoriks ebakindlust või hirmu tuleviku ees.

Viimastel kursustel ma tegin tööd ka, aga see oli tõepoolest lihtsalt... Et ma ei tunnetanud, et ma nüüd kindlasti pean jubedalt raha teenima, aga lihtsalt see, et on vajalik ju ennast kuhugi sisse töötada ja

töökogemust on vaja ja hirm selle ees, et kui ma nüüd kooli ära lõpetan, mis must siis saab, on ka paratamatult. (153-14)

Iseseisvate valikute langetamise ja aktiivsuse kõnekaimad näited ilmnesid välismaise töökogemusega respondentide intervjuudest. Eestist väljaspool töö leidmiseks on tarvis esmalt kodusest mugavustsoonist eralduda, teha otsus üksi võõrasse riiki tööd otsima minna ja seal ka toime tulla. Stimulatsioonilistest teguritest, mis ajendasid respondente selliseks sammuks, tulid meeste puhul esile peamiselt hea sissetuleku ootus ja naisrespondendi puhul maailmanägemissoov, mida võib samuti liigitada sisemiste mõjutegurite alla.

Ma lihtsalt tundsin, et ma pean veel välismaale minema tööle. Et kui ma ei lähe, siis ma jäängi sinna ja siis ma ei saagi enam kunagi kuskile minna. Lihtsalt tahtsin veel ära minna. Läksin Iirimaale lapsi hoidma siis. Seal olin ka ühe aasta, ka väga positiivsete kogemustega. Siis lihtsalt tahtsin tagasi Eestisse. (80-8)

Mis mind kõige rohkem aitas, oli see, et ma otsustasin 2001. aastal USAsse minna. Vend oli seal ees ja ma tema kaudu sain esialgse töökoha, aga kuna seal töövõimalused kõige paremad just ei olnud, siis ma läksin ise otsima. Ja leidsin. /.../ See oli võib-olla minu kõige suurem nõ täkkesminek. See oligi see, et tuleb siin öelda „head aega” kõigile ja minna. (79-4)

Mõne respondendi puhul avaldus iseseisvate valikute langetamise võimekus ning nende alusel tegutsemine juba nooremas noorukieas.

Kui olid kodus mingisugused probleemid ja ema ja isa kaklesid, siis ema vahel kartis koju jääda üksinda, siis palus, et ma ka koju jääksin, aga ma seda kunagi ei teinud. Alati ma ütlesin, et kool on tähtsam, ja läksin kooli. (116-6)

Respondendid rõhutasid intervjuude vältel korduvalt iga indiviidi iseseisva toimetuleku olulisust, eriti juhul, kui juttu oli neist endist. Isiklikku proaktiivsust mainisid peaaegu kõik respondendid, sõltumata, kas ja millised välised mõjutegurid nende seniseid valikuid kujundanud olid.

Ma leian, see on kõik ikkagi iseendaga seotud, kuidas edasi lähed ja kuidas suudad elust läbi minna. Polegi kunagi oodanud mingit tuge siit või sealt või et miski muu kui mina ise peaks mind tõstma. (143-2)

Ja samas ka see tahe midagi ära teha, see on edasiviiv jõud, mille nimel ma kogu aeg pingutan. Mitte lihtsalt oodata ja vaadata, et mis nüüd saab, ja kiruda valitsust. (116-6)

Ma olen hästi suur egoist. Ma ei tea, miks ma selline olen. See on ilmselt eluga tulnud või kuidagi. Tänu egoismile ja ambitsioonikusele ma ise olen läbi löönud igal pool. /.../ Ma ei kiirusta asjadega ja et ma mõtlen asjad läbi ja... (107-11)

Ma arvan, et kui ise ei püüa, siis ei saavuta midagi. Eks see on kõige alus ju. Ja kui inimestega suhelda ei osata, siis ei saavutata mitte midagi. (77-13)

Ma olen väga palju siukse põhimõttega elanud, et kui kuidagi ei saa, siis kuidagi ikka saab. /.../ Ma ei tea, võib-olla ma olen ise selline hakkaja, et ma ei jää millestki ilma oma elus. Väga palju tahtmisest sõltub. Kui inimene ei taha, siis ei saa. Ükskõik, mis asjad seal on. (154-15)

Isikliku sihipärase tegevuse olulisuse väärtustamine oli respondentide puhul valdav. See annab kinnitust sisemiste tegurite tähtsusest respondentide senistes valikutes ning endale seatud eesmärkide, piisava tahtmise, töökuse ja eesmärgipärase tegevuse korral ka üleneva mobiilsuse võimalikkusest, sõltumata päritoluperekonna madalast sotsiaalmajanduslikust staatusest.

Respondentide mõtted edukuse ja sotsiaalse positsiooni mõjuteguritest

Edukus

Respondentidel paluti defineerida, mis on nende jaoks edukus, ja millest see sõltub. Enamiku respondentide arvamuse kohaselt sõltub edukus nii indiviidi keskkonnast, sotsiaalsetest suhetest ja teistest välistest mõjuteguritest kui ka sisemistest mõjuteguritest, kuna inimene on ise vastutav enda poolt tehtavate otsuste ja valikute eest. Seetõttu on individ vastutav ka iseenda edukuse või ebaõnnestumise eest ning kedagi teist selles süüdistada ei saa. Välistest teguritest mainiti edukuse puhul üllatuslikult sageli veel ka õnne või juhuse faktorit, mis respondentide enda eluvalikutes iseseisva mõjutegurina teemaks ei tulnud.

Järgnevates väljavõtetes avaldub respondentide aramus, et päritoluperekonna majanduslik olukord ei ole edukuse ja üleneva sotsiaalse mobiilsuse puhul takistuseks, kui individ on ise endale kõrgemad eesmärgid seadnud ning nende saavutamiseks ka piisavalt tööd teeb ja vaeva näeb.

Enese pealehakkamine on kõige olulisem. Kui on tahtmist ja usku. Justnimelt tahtmist. Perekondlik taust – ta ei ole nii väga määrav pikemas perspektiivis. (55-7)

Ma arvan, et see on kõik mõtlemises ehk siis oma võimetes kinni. Uskumises. Ma arvan, et seal ei ole rahaga mitte mingit pistmist. Kõik ikkagi taandub sellele, millest sa mõtled ja kuidas sa mõtled. /.../ Palju ise viitsid ja tahad ja oskad ja suudad. (59-9)

Teisi edukust mõjutavaid väliskeskkondlikke tegureid respondendid ei täpsustanud, eraldi mainiti ainult sotsiaalsete suhete olulisust.

Sotsiaalsetest suhetest sõltub kindlasti väga palju. Aga isiklik pealehakkamine on... Pealehakkamine on alati pool võitu juba käes. Ikkagi pealehakkamine kaalub rohkem üles kui sotsiaalsed suhted iseenesest. Aga teisalt, kui sul on pealehakkamist, aga see keskkond või olukord on vale või raske või kui sind võib-olla mingi grupp selles olukorras tõrjub, siis ei ole samas ka pealehakkamisest kasu tegelikult. Minu jaoks, kui ma nii seda lahkan. Kõik sõltub asjaoludest, aga ilma pealehakkamiseta on kaotus alati kiirem tulema. Pealehakkamise osakaal on suht suur. (54-12)

Tahe. Õnne peab muidugi olema, aga see on etteprognoosimatu, lihtsalt, et... Tahta midagi saavutada – see on kõige olulisem. Ja sotsiaalne suhtlus, oskus suhelda mingi eesmärgi saavutamisel kindlasti. (153-14)

Õnne/juhuse faktorit mainiti nõ möödaminnes paljude respondentide poolt, kuid üldise arvamuse kohaselt on peamiseks mõjuteguriks siiski indiviidi enda aktiivsus.

Mina arvan, et juhuse mängib ka rolli. Ma arvan, et täiesti see, kui ma esimese töökoha leidsin. Ma bussiga mööda sõites avastasin ja sinna oma CV saatsin ja niimoodi... See on täiesti puhas juhus. Õnnel on ikka mingi roll elus. Samamoodi, miks inimesed mängivad loteriid. Ikka sellepärast, et äkki joppab, äkki läheb õnneks. Ma ei tea, kas nüüd just väga suurt rolli, aga ikka mingis mõttes küll. (154-15)

Ma arvan, et enamus sõltub isiklikust pealehakkamisest. Õnn on ka mingi tegur, kindlasti on, aga ma arvan, et vähe ikkagi. Sotsiaalsed sidemed kindlasti on olulised. /.../ Pigem ikkagi ise, kui oled aktiivne, siis jõuad ka kuhugi. (10-10)

Nagu selgub intervjuude väljavõtetest, on edukuse määrajad respondentide jaoks omavahel tihedasti läbipõimunud ning lausetes räägitakse erinevatest teguritest üheaegselt. Ilmselt ongi siinkohal tegemist paljude tegurite koosmõjuga.

Rahulolu oma praeguse sotsiaalmajandusliku positsiooniga

Respondentidel paluti intervjuu käigus väljendada rahuloluastet oma praeguse sotsiaalmajandusliku positsiooniga. Enamus vastanutest oli oma sotsiaalmajandusliku

staatusega hetkel rahul, kuigi mõned korrad mainiti ka respondenti häirivaid puudujääke enda hariduses.

Kindlasti paremini rahul kui aasta tagasi. Selles mõttes nagu ei jäänud sinna... Võib-olla äkki ka kogemused... Eks see on üks selliseid... Pigem võib-olla ka õnn natukene ja firmas nagu kaasalöömine ja võib-olla need asjad. Ja kindlasti ka majanduslikult, palgad on tõusnud ju. (70-3)

Ma mõtlen, et sissetulekud on olemas, ehitame maja. Ma ei oska öelda, et mul midagi nagu hullult... Kindlasti inimene ikka tahab elus rohkem seda saada, mida tal ei ole, võib-olla võiks reisida või midagi veel teha, aga... Ma ei tea. Paljudel inimestel läheb palju kehvemini. Miks ma peaksin virisema? Ma ei ütleks, et mul midagi nagu halvasti on. Ei. (154-15)

Ainus respondent, kes oma positsiooniga rahul ei olnud, on rahulolematu küll hetkesituatsiooniga, kuid tuleviku suhtes positiivselt meelestatud.

Sotsiaalne positsioon võiks parem olla muidugi. Piisavalt vana, et võiks olla omaette elamine. /.../ Ma leian, et mul võiks olla rohkem, aga samas... Enesekriitiline, nagu ma olen, samas ei ole hullu, küll ma saan. (107-11)

Ka uuringu intervjuu-etapile eelnenud ankeetküsitlusetapis paluti respondentidel muuhulgas hinnata vanemate ja sõprade mõju oma praegusele majanduslikule ja sotsiaalsele olukorrale. Seetõttu on võimalik omavahel võrrelda kahe uuringuetapi tulemusi (vt täpsemalt käesoleva töö Lisa 3).

Ankeedis märkis üksteist respondenti viieteistkümnest, et päritolupere majanduslikul olukorral, sotsiaalsel staatusel või peresuhetel on positiivne mõju nende praegusele sotsiaalmajanduslikule olukorrale, kolmel korral mainiti negatiivset mõju ning üks respondent arvas, et mõju puudub. Intervjuudes selgus päritolupere mõju praegusele sotsiaalmajanduslikule staatusele kaheteistkümnel juhul ja kolmel korral arvasid respondendid, et mõju puudub. Uuringuetappide tulemused selle näitaja lõikes oluliselt ei erinenud ning mõlema etapi tulemuste alusel võib väita, et päritoluperekond kui tegur on avaldanud (positiivset või negatiivset) mõju respondentide praegusele sotsiaalmajanduslikule staatusele.

Suhted sõpradega liigitasid ankeetküsitluses oma praeguse sotsiaalmajandusliku staatuse lõikes positiivseks mõjuteguriks kaksteist respondenti ning kolm arvasid, et mõju puudub. Süvaintervjuude käigus mainis sõprade mõju kaheksa respondenti, kolm väitis, et sõbrad nende praegusele sotsiaalmajanduslikule staatusele mõju avaldanud ei ole, ning kuuel juhul

mõju ei selgunud. Mõlema uuringuetapi tulemustest selgub, et sõpru võib pidada üheks noorukite praegust sotsiaalmajanduslikku staatust kujundanud teguriks.

Haridus- ja tööturuinstitutsioonide tegevuse tulemusi on tabelis analüüsitud ühiselt ja andmete puudumise tõttu paralleelsele kvantitatiivsete andmetega tõmmata ei ole kahjuks võimalik. Institutsionaalset mõju oma praeguse sotsiaalmajandusliku staatuse kujunemisele on märganud kaksteist respondenti ning kolm arvab, et need ei ole mõju avaldanud.

Võrreldes respondentide hinnangute sagedust päritoluperekonnale, sõpradele ning haridus- ja tööturuinstitutsioonidele kui mõjuteguritele, selgub, et sõpradest veidi enam on respondentide praeguse sotsiaalmajandusliku staatuse kujunemisele mõju avaldanud nende päritoluperekond ning haridus- ning tööturuinstitutsioonid.

Respondentide võrdlev hinnang enda ja oma vanemate üldisele elujärjele

Intervjuu käigus esitati respondentidele palve võrrelda oma elujärge, elutingimusi, saavutusi ja sotsiaalset positsiooni oma vanemate elujärje, elutingimuste, saavutuste ja sotsiaalse positsiooniga respondentide praeguses vanuses, st umbes 24-29-aastasena. Enamus respondente arvas, et neil läheb paremini kui nende vanematel samas vanuses. Sellist arvamust võib selgitada mitmeti. Näiteks üldiste ühiskondlike muutuste kaudu, mis on toimunud alates sellest ajast, kui respondentide vanemad olid 24-29-aastased. Neid kahte ajajärku on nii sotsiaalselt, majanduslikult kui ka poliitiliselt omavahel üsna keeruline võrrelda. Respondendid tõidki oma praeguse situatsiooni eelistena välja peamiselt võimaluste rohkuse ühiskonnas, mis annab valikuvabaduse.

Ma arvan, et nad (vanemad) elasid sellisel Eesti keskmisel tasemel. Aga ma arvan, et mina elan paremini, kui nemad sellel ajal, sest ühiskond on teine ja mul on võimalik endale kindlasti rohkem asju lubada kui nendel sellel ajal. Nii et kõrgemal. (116-6)

Ma arvan, et meil on parem olukord, kui neil oli. Võimalused on teised ikkagi. (10-10)

Nende ajal ei olnud võimalusi üldse minna kuskile välismaale tööle või mida iganes või valida nii palju, mida ma teen või kus ma töotan. Rääkimata siis erinevatest palgavõimalustest ja mingitest laenudest või asjadest, mida saab. (107-11)

Ma arvan, et väga suured erinevused on juba, kuna riik on teine ja korraldus on teistmoodi kui siis. Neil oli suht palju ette määratud, mida nad tegema pidid ja juba hariduse järgi olid määratud töökohad. Minul on see valida. (77-13)

Respondentide hinnangud iseenda ja oma vanemate elujärjele sõltusid kriteeriumist, mille alusel hinnati. Lisaks vahepealsel perioodil toimunud ühiskondlike muutustega kaasnevale võimaluste paljususele võeti kriteeriumiks näiteks ametialane karjäär, sissetuleku suurus või omandi (kinnisvara) hulk.

Ma arvan, et töökohaliselt olen ma kõrgemal positsioonil kui nemad. Ametiastmeliselt. Just tööalaselt või sotsiaalselt. /.../ Ma arvan, et sissetulekud on samad tegelikult, võrreldes sellega, lihtsalt võimalusi oli tol hetkel vähem. /.../ Võimalusi oli tol ajal oluliselt vähem. Praegu saad samade sissetulekutega endale erinevamaid asju rohkem lubada. (54-12)

Ma arvan, et minul läheb paremini, sellepärast, et ma tean, et minu vanematel oli sel ajal ka juba küll neli last, mis on muidugi natukene raskem. Minul on kaks last alles. Kindlasti sellevõrra oli neil raskem, aga minu majanduslik olukord on tunduvalt parem kui nendel sel ajal, sest nemad elasid sel ajal kolmetoalises korteris, aga minul on seda kinnisvara natuke rohkem hetkel, minu enda masin jne. Ma arvan, et mul läheb tegelikult praegu paremini. (79-4)

Enda parema sotsiaalse positsiooni põhjusena toodi välja ka parem haridustase.

Mul on parem. Selles suhtes küll. Puhtalt juba sellepärast, et mul on haridus parem, mul on võimalused märksa paremad. (107-11)

Kuna enamus respondentide vanematest oli 24-29-aastaselt juba lapsevanemad, siis need respondendid, kes intervjuu hetkel veel oma peret loonud ei olnud, tõid välja ka selle erinevuse. Arvesse võeti perekonna suurus ja struktuur, tunnistades, et lapsevanemadena ja suure pere eest vastutajana oli nende vanemate majanduslik toimetulek ilmselt keerulisem kui respondentidel hetkel ilma järglasteta.

Nemad selles vanuses olid lapsevanemad, see tähendab, et vastutus oma perekonna ees oli suurem, nad pidid oma otsustes sellest lähtuma. Nad ei saanud ehk nii äkiliselt ja spontaanselt käituda nagu mina praegu. Mis puudutab elukutset, siis ilmselt on nõnda, et ma olen kõrgemal positsioonil, aga samas, kui ma mõtlen selle töö väärtust, siis mul oleks küll patt öelda, et nemad nüüd vähem väärt oleks või... Nad on tõesti sellised inimesed, kes oskavad oma eriala väga hästi. Kui selle alusel hinnata, siis ma ju ainult imetleksin neid. Nojah, sissetuleku poole pealt kindlasti mul on kergem praegu. On rohkem võimalusi. (153-14)

Kui mina olen praegu 27, siis selleks momendiks oli mu ema juba sünnitanud ja nende elu oli ikka vägagi teistmoodi ilmselt. Ma ei oska seda öelda. See oli kuidagi asisem võib-olla, nende elu. Aga ma võin eksida, ma ei tea. /.../ Majanduslikus mõttes võib-olla on minul parem mõningal määral. Ma muidugi teen ka selle jaoks ilmselt rohkem, et mul oleks parem. (59-9)

Viimasest väljavõttest nähtub, et ka võrdluses vanematega rõhutab respondent enda panust ja individuaalset võimekust oma toimetulekus ja edukuses. Iseenda teadmistesse, oskustesse ja võimetusse uskumine annab aluse positiivseks meelestatuseks tuleviku suhtes ja lootuseks edule ka edaspidi. Seda väljendasid ka respondendid.

Ma arvan, ma olen praegu paremas seisus. Kui nendel oli üle keskmise, siis mul on ikka väga hästi. Ja läheb veel paremaks, kindlasti läheb. (69-1)

Ainult kaks respondenti arvasid, et nende vanematel oli respondentide praeguses vanuses lihtsam/neil läks paremini. Seda arvamust põhjendati samuti vahepealsel perioodil toimunud ühiskondlike muutustega, kuid respondendid tajusid muutusi enda jaoks negatiivsetena ning vanemate noorukiea aegset ühiskonnakorda indiviidi jaoks toetavamana kui praegu.

Ma usun, et neil läks paremini, sest... Ma arvan niimoodi, ma ei tea, miks, aga... Isa oli suhteliselt heal järjel ja ema oli ja... Nendega, kui nad tööl käivad või käisid siis tol ajal, nendega põhimõtteliselt midagi juhtuda ei saa. Ei saa niimoodi, et lastakse lahti või mis iganes. Praegu on nii, et kui ikka ei lähe tööle, siis nelja päeva pärast pead ikkagi lahkuma või lahkumisavalduse kirjutama, ma usun. Praegu nagu peab kogu aeg võitlema selle nimel. (70-3)

Praegu on tunduvalt raskem. Tol momendil uue elu alustamine, oma elu alustamine, endale jalgade alla saamine oli lihtsam kui praegu. Kulutused olid tol ajal väiksemad nii eluasemele kui kaupadele-teenustele. Olid väiksemad. Sissetulekud... Ma ei ole seda küll kunagi niimoodi arvutanud, aga mulle on kuskilt meelde jäänud, et võrreldes väljaminekutega olid suuremad sissetulekud. See on ka minu meelest ainuke vahe. (55-7)

Ka intervjuudele eelnenud ankeetküsitluses paluti respondentidel hinnata enda praegust elujärge vanemate omaga respondentide praeguses vanuses. Ankeetküsitluse ja intervjuude tulemustes märgatavat erinevust ei ole (vt täpsemalt käesoleva töö Lisa 2), vaid kolm respondenti on vahepealsel perioodil oma arvamust muutnud. Üks neist hindab oma olukorda vanematega võrreldes nüüd halvemaks kui ankeetküsitluse toimumise ajal, kahe hinnangul läheb neil vanematega võrreldes paremini, kuigi eelnevas uuringuetapis nad nii ei arvanud.

Nagu öeldud, arvas enamus respondente, et neil läheb paremini kui nende vanematel samas vanuses. Enim põhjendati oma arvamust vahepealsel perioodil toimunud ühiskondlike

muutuste kaudu, mille tulemusena on respondentidel tegutsemiseks rohkem valikuvõimalusi, kui oli nende vanematel. Elujärge hinnati ka ametialase karjääri, sissetuleku suuruse, haridustaseme, omandi (kinnisvara) hulga või pereloomelise käitumise abil. Need respondendid, kes hindasid oma elujärge vanemate omast paremaks, tõid esile ka iseenda panuse ja individuaalse võimekuse selle saavutamisel. Viieteistkümnest respondentist kaks pidasid enda elujärge vanemate omast madalatasemelisemaks. Põhjuseks pidasid nad samuti ühiskondlikke muutusi, kuid arvasid, et praegune ühiskonnakord ei soosi noorte edukat toimetulekut samamoodi kui respondentide vanemate noorukieas.

Lapsepõlves kogetud vaesuse mõju noorukite edukusele

Intervjuude käigus küsiti respondentidelt muuhulgas, millised on nende meelest vaesest perest pärit laste võimalused edaspidiseks edukuseks. Vaesuse definitsiooni, toimetulekupiiri või elatusmiinimumi respondentidele ette ei antud ning küsimusele vastamisel lasti neil endal määratleda, milline on vaene pere. Esmalt tõstatasidki osad respondendid vaesuse definitsiooni küsimuse, väites, et vaesust ei peaks mõõtma ainult majanduslikel alustel ning vaesus on ka mitterahuldavad sotsiaalsed suhted, hälbiv käitumine, puudulikud normid ja väärtusmaailm. Emotsionaalne, sotsiaalne, kultuuriline ja käitumuslik vaesus võib respondentide sõnul viia täiskasvanueas isegi tõsisemate probleemideni kui majanduslik ilmajäetus.

Lapsepõlves kogetud vaesus seab edasistele isiklikele püüdlustele teatud piirangud ning enamus respondente arvas, et majanduslikus mõttes vaesest perekonnast pärit lapsel on valikuvõimalusi vähem kui rikkamast perekonnast pärit lapsel. Näitena toodi majanduslikud takistused hobidega tegelemisel, vabaajategevuste piiratum hulk, tasulise hariduse omandamise keerukus või võimatus. Kõik see võib piirata sotsiaalmajanduslikku edukust ühiskonnas ja ülenevat mobiilsust tulevikus.

Kui inimene tahab midagi õppida, siis ta läheb kindlasti seda õppima, aga kui tal raha ei ole, siis ta ei saa minna. (69-1)

Koolide kihistatus, kes mis kooli satuvad, kui palju kooliraha makstakse, alates esimesest klassist. Sealtmaalt sa ei kuulu enam seltskonda. /.../Vaesest perest tulnud inimese jaoks mingid asjad on normaalsed, mida tema võib-olla tarvitab või mida tema igapäevaselt teeb. Võib-olla teine grupp, sotsiaalne grupp absoluutselt sedasama toodet näiteks ei tarvita või... Siin erinevad arusaamad on

kindlasti. Sellevõrra tas on võib-olla vähem nahaalsust, selles vaesemast perest tulnud inimesel. /.../ Selles mõttes ma arvan, et need, kes on tulnud rikkast perekonnast, neil on põhjust vähem kõrvale põigelda või mingeid lisateid otsida. See otsetee on võib-olla lihtsam käia kuidagi. Ma arvan, et pigem rikkal on kergem kui vaestel inimestel. (54-12)

Kui igapäevaselt pead mõtlema selle peale à la ülikooli ajal, et kuidas suudaks oma üüri ära maksta ja siis ikka tahaks süüa ka ja kui see mõte kogu aeg raha ümber keerleb, siis on suhteliselt keeruline vist keskenduda teadustööle ja nendele tegemistele, kui need materiaalsed mured nii suured on. See mõjubki frustrerivalt. (153-14)

Mainiti ka sotsiaalmajanduslikult vaese kasvukeskkonna negatiivset mõju laste enesehinnangule.

Kuigi ega see on ikkagi igäihe enda kätes, aga mingil määral kindlasti on raskem, ma arvan. Väikesed alaväärsuskompleksid ja sellised... (70-3)

Oleneb ka lapsest. Paljud ei ole valmis pingutama, kes kohanevad selle vaese keskkonnaga ja arvavad, et see ongi... et nii peabki olema. (116-6)

Tuginedes iseenda kogemusele, nägi üks respondent vaesest perest pärinemisel ka positiivset külge.

Positiivne on kindlasti see, et minusugusel on eluga märksa kergem toime tulla kui rikkast perekonnast inimesel. Noh, tänapäeval on asi natukene teistmoodi, aga kes samal ajal oli rikkas perekonnas kui mina, siis praegusel hetkel nad on kogunud, mis nad on. Siis, kui tuleks mingisugune ühiskonnamuutus, siis mina tulen märksa kergemini toime kui tema, sest ta on olnud kogu aeg peo peal poputatud ja siis ta järsku kukub vette ja siis ta ei oska ujuda. Mina, kes ma kogu aeg olin seal vee sees, mina ujun kaldale. /.../ Aga üldjuhul toimetulek kui selline on parem minul. (107-11)

Enamus respondente rõhutas ka selles alateemas iga indiviidi enda rolli oma elutee kujundamisel. Avaldati arvamust, et endale seatud eesmärkide, piisava tahtmise, töökuse ja eesmärgipärase tegevuse korral on võimalik ka vaesest perest pärit noorel edukaks saada.

Kindlasti peab pingutama rohkem koolis, aga see ei ole võimatu. Mul endal on sõpru, selliseid näiteid, kes on väga vaesest perekonnast pärit ja praegu elavad väga head elu. Aga ainult õppetöö tulemusena. (10-10)

Kindlasti on selles suhtes, et ta peab ise tegema rohkem tööd. /.../ See on nii individuaalne, kuidas keegi tunneb, mis on tema edu. (143-2)

Kui sa ka haridust pole saanud, aga sa ise oled ettevõtlik inimene, siis sa tegelikult töötad ennast ikkagi üles. Sa haarad hästi asju ja sa saad kõigele kähku pihta ja siis sa nagu organiseerid ja mõtled välja

ükskõik, mida. Sa ikkagi mõtled midagi välja, millest elatist teenida, ja nuputad ikka kõike. Ma arvan, et see on väga palju inimese loomuses. (154-15)

See ei olene, ma arvan, sellest tasemest, kui rikas või vaene sa oled, kuigi võib-olla, kui sa oled vaesem, siis on see motivatsioon suurem. (69-1)

Nagu mainisid osad respondendid ka iseenda päritoluperekonna tugevusena, on kasvukeskkonna (sh perekonna) toetus ja edastatavad väärtused nooruki arengul ja kujunemisel oluliseks teguriks. Isegi, kui majanduslikult toimetulekult võib perekonda pidada vaeseks, võivad sealsed hoiakud, väärtustesüsteem ja üksteist emotsionaalselt toetav suhtumine mõjutada noorukit positiivses suunas.

Nii vaesest kui keskmisest, mitte siis sellisel heal elujärjel olevast perest tuleval lapsel, samamoodi ka vanematel, see oleneb perekonnast tegelikult. Oleneb, mida seal perekonnas väärtustatakse. See on nagu üks asi. Vaene perekond on näiteks see, kus on mõlemad vanemad padujoodikud, sealt ei saagi midagi tulla. See peab olema väga tugeva isiksusega laps, kes sealt välja tuleb, ja tuleb normaalne inimene välja. (107-11)

Kui inimesel on hästi tugevat pealehakkamist ja tuge just inimeste näol kõrval, kes suudavad talle eneseusku sisendada, et sa oled andekas ja püüa ja kui sa seda tõeliselt tahad, siis ikkagi tee, siis on võimalik. Aga tihti peale lihtsalt kasinate materiaalseste võimalustega perekondadel võib küll olla, et ei ole lihtsalt seda tuge kõrval ja üksinda elu on raske. (153-14)

Kokkuvõttes võib öelda, et respondendid ei taju otsest seost päritoluperekonnas kogetud vaesuse ja iseseisvas elus edukuse saavutamise vahel. Lapsepõlves kogetud vaesus seab edasistele isiklikele püüdlustele küll teatud piirangud ning enamus respondente arvas, et majanduslikus mõttes vaesest perekonnast pärit lapsel on valikuvõimalusi vähem kui jõukamast perekonnast pärit lapsel. Samas mainiti kasvukeskkonna emotsionaalse toetuse olulisust nooruki kujunemisel ja rõhutati iga indiviidi enda tegevuse tähtsust oma edukuse määrajana.

ARUTELU

Uurimistulemused seniste teadmiste kontekstis

Uurimuse teoreetilise raamistikuna kasutatud elutee teooria kohaselt on individid Clauseni (1991) sõnul aktiivsed tegutsejad ning neil on võimekus langetada iseseisvaid valikuid ja tegutseda eesmärgipäraselt. See paistis ka käesoleva uurimuse käigus hästi silma. Horrocks (2002, lk 326-327) selgitab, et elutee teooria võimaldab indiviidi eluteed vaadelda kolmel erineval tasandil: indiviidi tasandil (käesolevas töös noorukid koos oma ealiste/arenguliste iseärasustega ning sisemiste teguritega, mis on valikute tegemisel määravaks osutunud); sotsiaalsel tasandil (käesolevas töös välised mõjutegurid, mis on uuringusse kaasatud noorukeid valikutes suunanud); ning ajaloolisel tasandil (ühiskondlik kontekst).

Valikute langetamise ja eesmärgipärase tegutsemise kaudu loob individ ise oma elutee, kuid tema valikuid mõjutavad erinevad sisemised ja välised tegurid – indiviidi sotsiaalne ja perekondlik taust, tema haridustee, olulised teised, väärtused jne. Seega on tegemist erinevate tegurite koosmõjuga, mille tulemusel võib indiviidi sotsiaalne positsioon kujuneda tema vanemate omast erinevaks ehk tekib põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus. Käesoleva uurimuse seisukohalt oli oluline jälgida nii mobiilsuse üleneva kui ka alaneva suuna kujunemist, samuti päritoluperega võrreldes samale positsioonile jäämise tagamaid. Analüüsi tulemusena selgus üheselt raskesti määratletav muster.

Nagu on rõhutanud Evans ja Kelley (2004), moodustub inimese hinnang oma subjektiivsele sotsiaalsele positsioonile erinevatest faktoritest. Neid hinnanguid mõjutavad kultuuris valitsevad väärtushinnangud ja inimese kogemus ühiskonnas. Oluline on ka riigi ja tema institutsioonide tegevus inimese tajutud sotsiaalse positsiooni mõjutamisel.

Enamus respondente hindas ennast subjektiivsetel alustel vanematest sotsiaalmajanduslikult paremal positsioonil olevaks st nad on kogenud ülenevat mobiilsust, kuigi objektiivsete valimi koostamise aluseks olnud andmete kohaselt üleneva mobiilsuse grupp nii suur ei ole. Oma hinnangu põhjustena mainiti näiteks vanematest kõrgemat haridustaset, paremat sissetulekut, ametialast karjääri, suuremat kinnisvara hulka, aga paljudel juhtudel toodi esile ka vahepealsel

perioodil toimunud suuri ühiskondlikke muutusi, mis asetab respondendid oma kujunemisaastatel sotsiaalmajanduslikult märgatavalt teistsugustesse tingimustesse kui nende vanemad samas vanuses. Toimunud on hariduse ekspansioon, muutunud on tööturutingimused ja sotsiaalsüsteem, mis mõjutavad iga indiviidi elustandardit ja sotsiaalmajanduslikku staatust. Toimunud ühiskondlikke muutuseid võib osaliselt pidada ka väärtusorientatsioonide teisenemise aluseks.

Üks suure subjektiivse üleneva mobiilsuskogemusega respondentide arvu põhjuseid võib peituda ka psühholoogilises nüansis. Nimelt lähtutakse praegustes hinnangutes ju sellest, mida ise väärtustatakse ning mille poole on püüeldud, mistõttu tundub enda poolt saavutatu olevat parem/hinnalisem/kõrgematasemelisem ja selle alusel otsustades tundub hindajale, et on toimunud põlvkondadevaheline ülenev mobiilsus.

Subjektiivse alaneva mobiilsuskogemusega respondendid, kes hindasid oma praegust ühiskondlikku positsiooni oma vanemate omast halvemaks, pidasid põhjuseks samuti toimunud ühiskondlikke muutusi. Sel juhul tajuti muutusi negatiivselt. Väljendati arvamust, et ühiskond ei toeta indiviidi samamoodi kui eelmise põlvkonna kujunemisaastatel ning hoolimata valikuvõimaluste paljususest, on üksikindiviidil keeruline sotsiaalmajanduslikult edukaks saada.

Subjektiivselt end vanematega võrdväärsle positsioonile hindavaid respondente oli intervjuude alusel vaid üks. Temagi ütles, et vanematega võrreldes erinevust ei ole, kuna tegemist on kahe erineva ühiskonnaga. Seega võib öelda, et siirdeperioodil toimunud ühiskondlikud muutused on mõjutanud toimunud põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse mustreid, kuid inimeste hinnangud mõju suunale on äärmiselt erinevad. Samas peab silmas pidama, et päritolupere sotsiaalmajandusliku positsiooni hindamisel lähtuvad respondendid oma mälestustest teismeliseeast ja tol hetkel lapsena meelde jäänud üksikutest detailidest, kuid iseenda hetkeolukorda on võimalik hinnata siin ja praegu juba täiskasvanuna ja komplekssemalt, mis võib samuti hinnangut mõjutada.

Päritoluperekonda kui mõjutegurit ei saa vaadelda üheselt. Tuginedes Colemanile Paasi (2005) vahendusel, tuleks eristada vähemalt kolme komponenti: perekonna majanduslik kapital (jõukus, sissetulek), inimkapital (vanemate haridus) ja sotsiaalne kapital (suhted ja toetus).

Arvukad uurimused (nt Saar, 1998; Titma, 1999) on kinnitanud, et sotsiaalne keskkond, kus laps on kasvanud, on üks määravamaid faktoreid tema hilisema elutee kujundajana ning elutee teooria autori Elderi mitmete uurimuste (nt 1995, 1999, 2001) tulemused näitavad, et lapsed ja noorukid kogevad ühiskondlikku konteksti just oma vanemate kaudu. Käesolevast uuringust selgus, et tulenevalt erinevatest kohanemisstrateegiatest ühiskondlike muutustega, ei toiminud erinevate kapitalide varasemad ülekandeviisid päris samal viisil enam ka perekonnasiseselt, vaid vaadati ümber vastavalt teisenenud väärtushinnangutele.

Eelnevad uuringute tulemused (Murd & Saar, 2007) on näidanud, et nii kultuuriline kui majanduslik kapital omandasid siirdeühiskonna-Eestis suurema rolli kui varem. Ka käesoleva uuringu tulemused kinnitasid, et päritoluperekonna kui mõjuteguri roll noorukite haridusvalikutele avaldus eelkõige majanduslikus ja psühholoogilises toetuses nooruki poolt iseseisvalt langetatud valikutele. Intervjuudest nähtus, et perekonna toetust peeti respondentide poolt oluliseks.

OECD raporti (2001) andmetel nähtub õpilaste valikutest, et on olemas väga selge eelistus astuda gümnaasiumisse. Nii oli ka käesoleva uurimuse respondentide puhul. Sõltumata oma vanemate omandatud haridustasemest ja toimunud põlvkondadevahelise mobiilsuse suunast, väitis enamik respondentidest, et nende päritoluperekonnas väärtustati haridust ja haritust kõrgelt. Hariduse väärtustamine vanematekodus kujundab noorukite väärtushinnanguid, mis toetavad teise ja kolmanda taseme hariduse omandamist. See omakorda loob soodsad tingimused ülenevaks mobiilsuseks, kuna haridust peetakse nüüdisaegsetes ühiskondades olulisimaks sotsiaalse seisundi determinandiks ning sotsiaalse mobiilsuse eelduseks, nagu kinnitavad Lindemann ja Saar (2010).

Haridusinstituutide mõju respondentidele oli võimalik vaadelda makro- ja mikrotasandil - ühiskondlikust ja isiklikust vaatenurgast. Osaliselt said käesolevas uuringus kinnitust Titma (1999) uuringutulemused, mille kohaselt toimus siirdeühiskonnas kahe generatsiooni vahel märgatav hariduse akumulatsioon, st tõusis laste haridustase vanemate haridustasemega võrreldes, ning isadega võrreldes avaldasid suuremat mõju emade sotsiaal-demograafilised tunnused. Antud valimi puhul ei olnud kummagi vanema sotsiaal-demograafiliste tunnuste suuremat mõju lapse haridustasemele märgata, kuid nagu juba eelnevalt öeldud, hinnati end vanematest paremal sotsiaalmajanduslikul positsioonil olevaks muuhulgas ka parema haridustaseme tõttu.

Esimese ja teise kooliastme puudusena mainisid respondendid probleeme õpetajate ja kaasõpilastega, mis lahendust leidmata ja akumul eerudes võivad saada takistuseks ülenevale mobiilsusele. Laiemat järel dust sellekohase info vähesuse tõttu intervjuudes siinkohal kahjuks teha ei ole võimalik. Lisaks märgiti üldhariduskoolide tugipersonali ja nõustamise ebapiisavust edasiste haridusvalikute tegemiseks. Sama kinnitab ka OECD riiklike hariduspoliitikate ülevaade (2001), millest selgus, et Eesti koolide nõustamis- ja suunamisteenused on puudulikud, kuigi Haridus- ja Sotsiaalministeerium on tunnistanud vajadust karjäärinõustamise järele. Samas analüüsis täheldati positiivse aspektina internetis kättesaadavaid võimalusi noortele eneseanalüüsiks. Neid oli respondentide poolt ka kasutatud, mis annab tunnistust iseseisvast eesmärgipärasest tegevusest oma haridusvalikute langetamisel.

Riikliku hariduspoliitika mõju respondentidele mainiti intervjuudest enamikus. Isiklikud valikud on tehtud riikliku hariduspoliitika raames, mistõttu haridusinstitu tsioonidest rääkides puudutasid respondendid peamiselt kõrgharidusteemat ja 1990. aastatel kõrgharidusmaastikul toimunud muutusi.

Avatult ja positiivselt suhtuti seoses hariduse ekspansiooniga tekkinud haridusvõimaluste paljususse, kuid põlvkondadevahelist mobiilsust kohati piirava faktorina toodi korduvalt esile tasuline kõrgharidus. Seda nii üldiselt-arutlevalt kui ka isiklikust kogemusest lähtudes. Positiivsena nähti erakõrgkoolide avamise ja avalike-õiguslike ülikoolide juurde tasulise õppe loomise juures asjaolu, et see andis õppimisvõimaluse ka kasina õppeedukusega noortele, kes soovisid siiski kõrgharidust omandada. Samas kritiseeriti tasulist kõrgharidust kui valikutes kohati takistavat faktorit isegi juhul, kui ise oldi sellest takistusest üle saanud, kuna päritolukodust eemale kõrgkooli tasulisele erialale siirdudes lisanduvad õppeteenustasule veel elamiskulud. Vaesemast päritoluperekonnast üliõpilase jaoks võib see osutada tasulist õpet välistavaks teguriks, kui perekonnal ei ole teda võimalik majanduslikult toetada, vanemate tagatisest õppelaenu käendamiseks ei piisa ning üliõpilase enda sissetulek kõiki väljaminekuid ei kata (mis on vähemalt äsja gümnaasiumi lõpetanud noore puhul tõenäoline). Rääkimata sellest, et täistööajaga töötamine võib muutuda takistuseks nominaalajaga ülikooli lõpetamisel jne. Intervjuudest selguski, et haridusinstitu tsioonid mõjutavad respondentide töölemineku algust peamiselt juhul, kui on tegemist tasulise õppe finantseerimisvajadusega või iseenda ülalpidamisega päritoluperekonnast eraldi elades. Ka Täht jt sõnul (2008) on kõrghariduse

omandamisega üheaegselt töötamine muutunud tavaliseks. Väline surve kombineerida haridust ja tasustatud tööd on tunduvalt tugevnenud, kuna enam kui pool üliõpilastest omandab kõrgharidust tasulises õppes. Toetudes uuringutulemustele, leian, et Eestis oleks vajalik läbimõeldum majanduslike toetuste süsteem kõrgharidust omandavatele noortele. Samasugune toetustesüsteem peaks olema kutseharidustasemel.

Riiklikult tagatud õppelaenus nägid respondendid väga tänuväärset kõrghariduse omandamist soodustavat tegurit, kuid õppelaengi ei ole alati lahendus, kuna seda on võimalik võtta ainult täiskoormuses õppivatel üliõpilastel. Ka Eesti kolmanda taseme hariduse temaatilise ülevaate (2007) koostanud grupp leidis, et õppelaenutingimused on probleemiks vaesematest päritoluperedest üliõpilaste jaoks. Respondentide iseseisvate valikute langetamise võimekus ja eesmärkide poole püüdlemine avaldus siinkohal selgesti. Iseendast rääkides leidsid mitmed tasulise hariduse omandanutest, et ka riikliku õppelaenu võimaluse puudumise korral ei oleks soovitud kõrgharidus saamata jäänud, vaid nad oleksid pidanud lihtsalt ise rohkem majanduslikus mõttes pingutama, milles väljendub taaskord sisemine motiveeritus ja otsustavus.

Käesoleva uuringu tulemused haakuvad Ellu Saare (2009) uurimistulemustega, mille kohaselt 1990. aastatel toimunud (kõrg)hariduse ekspansioon ei toonud kaasa hariduslike võimaluste võrdsustumist, vaid kasvas oluliselt sotsiaalse päritolu mõju omandatud haridusele. Ühe põhjusena mainib ka Saar tasuliste haridusvõimaluste lisandumist, mis jäid vaesematest päritoluperedest laste jaoks kättesaamatuks. Seega tõi just sotsiaalse päritolu mõju suurenemine omandatud haridusele kaasa põlvkondade vahelise sotsiaalse mobiilsuse vähenemise.

Sõprade mõju laad noorukite valikutele tundub intervjuude alusel otsustades sõltuvat nooruki vanusest. Kuna sõbrad toimivad noorukieas referentgrupina ning nad on enamasti samamoodi vanuse poolest oma kujunemisaastates, siis kujundatakse oma väärtushinnangud sageli end nendega võrreldes. Varases noorukieas tegutsetakse ka „kambavaimu“ alusel, nagu ilmnes intervjuudes, vahetades sõprade õhutusel üheskoos kooli või leides uusi huvialasid. Mitmed respondendid osutasid sõprade mõjule nende õppeedukusele, mis positiivse mõju korral loob omakorda eelduse ülenevaks mobiilsuseks tulevikus – tekkinud õppimisharjumus, kasvanud ambitsioonid ja konkurentsivõime, suurem tõenäosus pääseda õppima soovitud erialale kõrgkoolis jne. Negatiivse mõju korral võib sellest saada aga ülenevat mobiilsust takistav

faktor. Steinbergi (1989) sõnul võib sõprade roll olla küll väiksem kui vanemate või õpetajate oma, kuid sellegipoolest mõjutavad sõbrad noorukite haridus- ja tööalaseid valikuid kahtlemata.

Sõprade mõju respondentide valikutele ilmnas selgesti ka hilisemas noorukieas tööturule siirdudes. Tööturule siirdutakse küll pigem iseenda soovil ja/või praktilisest vajadusest, kuid ülekaalukalt mainiti sobivate vabade töökohtade leidmist sõprade-tuttavate kaudu. See on iseloomulik siirdeühiskondadele, kus suhtevõrgustikud ja sotsiaalne kapital omandavad tööturule siirdumisel olulise rolli ning siire ei sõltu nii palju päritolulistest teguritest, nagu näitas ka Kazjulja (2002) sellesisuline uuring.

Intervjuudest selgus, et riikliku ja kohaliku tasandi sotsiaalpoliitikal nähakse oma eluvalikutes väikest mõju. Respondentide meelest ei ole sotsiaalpoliitilised otsused nende eluvalikuid mõjutanud, selle vastu ei tunda huvi ning ühtegi konkreetset sotsiaalpoliitilist tegurit, mis oleks otseselt viinud respondendi mõne isikliku eluvaliku tegemiseni, välja tuua ei osatud. Sellest teemavaldkonnast püüti end esialgu pigem distantseerida, mida võib käsitleda potentsiaalse ohuna ülenevale mobiilsusele, kuna huvitatus näitab indiviidide soovi osaleda otsustusprotsessis, st püüdu parandada üldist olukorda ja selle kaudu suurendada võimalust ülenevaks mobiilsuseks.

Võimalik, et respondentide jahe suhtumine teemasse tulenes asjaolust, et intervjuude käigus neile abistavat loetelu sotsiaaltoetuste liikide kohta vms ei esitatud ning esimese mõtte ajel viis enamus respondente jutu toimetulekutoetusele, millest võib järeldada, et sotsiaaltoetus on inimeste argiteadvuses toimetulekutoetuse sünonüümiks. Domineeris arvamus, et sotsiaaltoetuste taotlemise tingimused peaksid olema rangemad ja toetuste saamine paremini kontrollitud, et ei kujuneks õpitud abitust ja motivatsioonilangust iseenda olukorra parandamiseks. Rõhutati, et oluline on eelkõige indiviidi iseenda panus ja otsused oma elutee kujundamisel. Respondendid märkisid korduvalt ka sotsiaaltoetuste väikest kasutegurit nende liiga väikese suuruse tõttu.

Respondentide hinnang sotsiaaltoetuste kohatise vajalikkuse kohta ja samaaegne iseenda toimetuleku olulisuse rõhutamine näitab, et sotsiaaltoetusi seostatakse pigem toimetulematuse st alaneva mobiilsusega ning iseenda aktiivsust ülenevaga. Kuigi sotsiaaltoetuste õiguspärane saamine toetab indiviidide sotsiaalmajanduslikku olukorda ja selle kaudu ka püüdlusi, täidab

see oma ülesande peamiselt juhul, kui indiviid on eesmärgid endale eelnevalt juba seadnud. Seega on sotsiaaltoetustel põlvkondadevahelises sotsiaalses mobiilsuses teatav ülenevat mobiilsust toetav mõju, kuid respondentide hinnangutest oma eluvalikute mõjuteguritele see ei selgunud.

Kõikide käesoleva magistritöö aluseks olevate intervjuude läbivaks jooneks olid väärtused, seda nii respondentide sisemise mõjuteguri ja valikute suunajana kui ka mitmete väliste mõjutegurite lõikes. Vanematel on isiklikud ja kollektiivsed väärtushinnangud, mille alusel nad oma lapsi kasvatavad, mida kasvatuse käigus edasi anda püüavad ja millest lähtudes ka mõju avaldavad. Väärtustel põhineb ka sõprade kui mõjuteguri tegevus. Indiviid kui tegutseja ja oma elutee kujundaja lähtub valikutes eelkõige isiklikest (ja jagatud kollektiivsetest) väärtushinnangutest, millest haridus- ja karjäärialaste valikute kujundajana domineerivad ilmselt enesemääratlemise, stimulatsiooni ja saavutuse valdkonna väärtused.

Seostades tulemusi Kaisa-Kitri Niidu poolt 1999. aastal läbi viidud Eesti üliõpilaste väärtuste uuringuga (Niit, 2002), võib näha ilmselgeid sarnasusi. Eesti üliõpilaste väärtuste uuringu tulemuste kohaselt on saavutuse valdkonna väärtused – võimekus, edukus, intelligentsus ja auahnus üliõpilaste seas kõrgelt hinnatud ning noorukid teavad juba iseseisvat elu alustades, milliste väärtuste abil oma eesmärgi saavutada. Tollasest uuringust selgus veel, et enesemääratlemist hinnatakse kõrgelt ning noored peavad hariduse omandamist väga oluliseks. Sama selgus ka käesolevast uuringust – respondendid väärtustasid haridust kõrgelt, mis oli eeldatavasti ka üheks põhjuseks, miks kuus neist olid tänaseks omandanud kõrghariduse ning praegusest haridustasemest sõltumata väitsid mitmed, et neil on plaanis edasi õppida. Respondendid pidasid väga oluliseks iseenda tegevust ja aktiivsust hea ning nende huvidele, soovidele ja vajadustele vastava hariduse saamisel. Seega võib intervjuude alusel kokkuvõttes öelda, et indiviidide sisemistel mõjuteguritel on nende eluvalikute kujundamisel olnud suurem roll kui välistel mõjuteguritel.

Tuginedes eelnevalt tutvustatud Breeni ja Jonssoni (2007) käsitlusele, kus juhul, kui põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus sõltub pigem indiviidist endast (tema saavutatud haridustasemest, ametialasest karjäärist), võib ühiskonda pidada avatuks, võib ka Eesti siirdeühiskonna käesoleva uurimuse alusel hinnata avatuks.

Tulles tagasi Ellu Saare uuringu (2009) juurde, mis väidab, et viimaste aastate põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse uuringute tulemused on näidanud, et 30-aastaste põlvkonna võrdluses oma vanematega on mobiilsus vähenenud ning eriti on kahanenud just ülenev mobiilsus, siis käesoleva uuringu andmete alusel võiks seda seletada eelkõige indiviidide eesmärgipärase tegevusega eluvalikute langetamisel ja nende järgimisel. Samuti võib põhjuseks olla päritolupere vaesus, mis seab piirangud haridusvalikutele, või sõprade negatiivne mõju.

Kaks viimast, esmapilgul vastuolulisena tunduvat käsitlust tegelikult üksteist ei välista. Ühiskonda võib eelmise põlvkonna sotsiaalse keskkonnaga võrreldes pidada küll avatuks, valitseb võimaluste paljus, eriti noorte jaoks, kuid valikud on siiski piiratud erinevate asjaolude poolt (näiteks noore enda otsustamatus, päritoluperekondlikud sotsiaalmajanduslikud tegurid, hariduslik ebavõrdsus jne). Sotsiaalmajanduslik ebavõrdsus tekitab ebavõrdsust ka noorte valikutes, ning olgugi, et ühiskonnas üldiselt on valikuvариante rohkem kui eelmise põlvkonna jaoks, ei ole need kõigi jaoks ühtmoodi ligipääsetavad. Üldise sotsiaalse kihistumise taustal on see oodatav tulemus.

Käesoleva uurimuse paigutumine uurimismaastikul

Iga sotsiaalse nähtuse uurimine hõlmab laiemat ühiskondlikku konteksti, mis annab nähtusele omamoodi raamistiku – mõjutab nii nähtust ennast kui ka mõjutab selle tajumist. Sotsiaalse mobiilsuse uurimine puhul antud valimi alusel on oluliseks kontekstuaalseks faktoriks Eesti ühiskondlik situatsioon viimastel aastakümnetel, nn murranguaastad ja siirdeperiood. Sellised suured ühiskondlikud muutused majanduses, sotsiaalvaldkonnas, haridussüsteemis jne mõjutasid kahtlemata tugevalt ka uuritava vanusegrupi kujunemisaastaid – just seda perioodi, mis nende jaoks oli määrava tähtsusega oma tuleviku jaoks oluliste otsuste tegemisel.

Indiviidide sotsiaalsed probleemid ei tulene mitte igast üksikust indiviidist, vaid keskkonnast ehk suhetevõrgustikust, mille osaline indiviid on. Teisisõnu, mitte keegi meist ei ela vaakumis, vaid on vastuvõtlik meid ümbritsevatele muutustele ja mõjutustele. Kui sotsiaaltöö kliendiks on inimene, kellel on sotsiaalsed probleemid, siis vastavalt 2001. aastal Rahvusvahelise Sotsiaaltöötajate Assotsiatsiooni ja Rahvusvahelise Sotsiaaltöökoolide

Assotsiatsiooni poolt kinnitatud uuele sotsiaaltöö definitsioonile², on selle inimese käekäik mõjutatud struktuurasetest probleemidest. Sotsiaaltöötaja ülesanne on küll aidata probleemides klienti, kuid see eeldab, et sotsiaaltöötajal on selleks olemas vajalikud taustateadmised - teadmised nii konkreetse indiviidi, tema probleemide, suhtevõrgustike ja mõjutegurite kohta, aga ka teadmised üldistest ühiskonnas toimuvatest protsessidest.

Nagu ütleb Judit Strömpl (2008, lk 149): „Kliendi aitamine nõuab sotsiaaltöötajalt tundlikkust ja teadlikkust ühiskonnas toimuvatest sotsiaalsetest protsessidest ning nende mõjust indiviidile. Ta peab nägema seoseid ühiskonna struktuuri ja inimese positsiooni vahel selles struktuuris või suhete süsteemis. /.../ Sotsiaaltöötaja vajab sügavaid analüütilisi teadmisi tema tegevusvaldkonnas ja ka laiemalt ühiskonnas toimuva kohta. Informatsiooni oma erialal toimuvast annavad talle uurimused, mille eesmärgiks on välja selgitada indiviidide seotus sotsiaalsete probleemidega ning probleemide seotus üldisemate ühiskondlike ja riigipoliitiliste protsessidega.“

Kuigi antud uurimus võib tunduda esmapilgul mitte otseselt sotsiaaltöö professiooni puudutav, ei ole see nii. Tegemist on just selle taustateadmise, millest võib sotsiaaltöötajale probleemides kliendi aidamisel kasu olla. Samuti on respondentide senist eluteed ja valikuid kujundanud mõjutegurite analüüsi tulemusel võimalik teha ettepanekuid nii üksikutele organisatsioonidele (näiteks koolidele) noorukite efektiivsemaks toetamiseks nende valikutes. Samahästi võib antud töö olla üheks väikeseks sammuks kohaliku või lausa riikliku tasandi sotsiaalpoliitika kujundamisel või lihtsalt mõtlemisaineks Eesti noorte eluvalikute tagamaadest.

² „Sotsiaaltöö eriala tegeleb sotsiaalsete muutustega, probleemide lahendamisega inimsuhetes ning inimeste jõustamisega, suurendamaks nende heaolu. Toetudes käitumis- ja sotsiaalsete süsteemide teooriatele, sekkub sotsiaaltöö seal, kus toimub inimese ja teda ümbritseva keskkonna vaheline interaktsioon. Sotsiaaltöös on põhjaneva tähtsusega inimõigused ja sotsiaalne õiglus”. (Hare, 2007, lk 53)

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö keskendus noorukite eluvalikute mõjutegurite uurimisele, lähtudes uuritavate endi kogemustest ja hinnangutest. Täpsemalt analüüsiti indiviidide sisemisi ja väliskeskkonnast tulenevaid mõjutegureid, mille tegevuse tulemusel langetatud eluvalikud põhjustavad põlvkondadevahelist sotsiaalset mobiilsust.

Töö teoreetiliseks raamistikuks on elutee teooria (*life course theory*), mille kohaselt konstrueerivad indiviidid oma eluteed iseseisvate valikute langetamise ja tegutsemise kaudu, kuid on valikute langetamise protsessi käigus vastuvõtlikud erinevate väliste tegurite mõjule.

Uurimuse eesmärgiks oli määratleda noorukite eluvalikute välised mõjutegurid ja nende toime ning iseseisvate valikute langetamise võimekuse (*agency*) kui sisemise mõjuteguri roll põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse protsessis, kasutades selleks Euroopa Liidu 6. raamprogrammi poolt rahastatud rahvusvahelise projekti PROFIT – Põlvkondadevahelise päritud ebavõrdsuse leevendamisele suunatud poliitikad (*Policy Responses Overcoming Factors in the Intergenerational Transmission of Inequalities*) viimase uuringuetapi käigus 19. septembrist 6. oktoobrini 2006. aastal kogutud andmeid.

Töös kajastatud põhiseisukohad:

- Põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse suunda mõjutavad indiviidi poolt eluteel tehtavad haridus- ja karjäärivalikud. Indiviidide sisemistel mõjuteguritel on nende eluvalikute kujundamisel olnud suurem roll kui välistel mõjuteguritel.
- Indiviid kui tegutseja ja oma elutee kujundaja lähtub valikutes eelkõige isiklikest (ja jagatud kollektiivsetest) väärtushinnangutest, millest haridus- ja karjäärilaste valikute kujundajana domineerivad enesemääratlemise, stimulatsiooni ja saavutuse valdkonna väärtused.
- Perekondliku sotsiaalse, majandusliku ja inimkapitali piisav tase pakub indiviidile valikuks rohkem variante, ebapiisav kapitalitase kitsendab valikut. Seega suunab kapitalitase mobiilsust.

- Hariduse väärtustamine vanematekodus kujundab noorukite väärtushinnanguid, mis toetavad teise ja kolmanda taseme hariduse omandamist. See omakorda loob soodsad tingimused ülenevaks mobiilsuseks, kuna haridus on oluline põlvkondadevahelise sotsiaalse mobiilsuse eeldus.
- 1990. aastatel toimunud hariduse ekspansioon ja võimaluste paljusid loovad eelduse ülenevaks mobiilsuseks, samas kitsendab tasuline haridus piiratud majanduslike võimalustega päritoluperedest noorte valikuid, mis omakorda takistab ülenevat mobiilsust. Seega ei ole haridusvõimalused võrdsustunud.
- Sõbrad kui mõjutegur avaldab nooremas noorukieas mõju peamiselt ühistegevuste kaudu, vanemas noorukieas kasutatakse sõpru sageli sotsiaalse kapitalina vakantsete töökohtade otsingul.
- Riikliku ja kohaliku tasandi sotsiaalpoliitilistel otsustel on indiviidide eluvalikutele väike mõju.
- Sotsiaalmajanduslik ebavõrdsus tekitab ebavõrdsust ka noorte valikutes, ning olgugi, et ühiskonnas on eelmise põlvkonna sotsiaalse keskkonnaga võrreldes valikuvariante rohkem, ei ole nad kõigi jaoks ühtmoodi ligipääsetavad.

Antud töö pakub taustateadmist Eesti noorte eluvalikute mõjuteguritest nii sotsiaaltöötajale probleemides kliendi abistamiseks, noorukitega tegelevatele organisatsioonidele nende efektiivsemaks toetamiseks, aga ka sotsiaalpoliitika kujundajatele antud teema paremaks mõistmiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

Breen, R. (toim.). (2004). *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Breen, R. & Jonsson, J. O. (2007). Explaining change in social fluidity: educational equalization and educational expansion in twentieth-century Sweden. *American Journal of Sociology* (112), 1775–1810.

Bryman, A. (2004). *Social Research Methods* (2nd ed). Oxford: Oxford University Press.

Bukodi, E. & Goldthorpe, J. (2008). *Market versus meritocracy: Hungary as a critical case*. University of Oxford: Seminar presentation at Nuffield College.

Burr, V. (1995). *Social Constructionism* (2nd ed). London, New York: Routledge.

Clausen, J. A. (1991). Adolescent Competence and the Shaping of the Life Course. *American Journal of Sociology* (96), 805–842.

Creswell, J. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches* (2nd ed). Thousand Oaks: Sage.

Devine, D. (2004). *Class Practices. How Parents Help Their Children Get good Jobs* . Cambridge: Cambridge University Press.

DiPrete, T. & Grusky, D. B. (1990). Structure and trend in the process of stratification for American men and women. *American Journal of Sociology* (96), 107–143.

Dsiss, H. & Kenkmann, P. (2005). Kodu ja üldharidus kui ressursside allikad noore põlvkonna elluastumisel. rmt: P. Kenkmann & J. Saarniit (toim-d), *Põlvkonnad muutuvad ajas* (9-44). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Elder, G. (2001). Families, Social Change, and Individual Lives. *Marriage and Family Review* (31 (1/2)), 177-192.

- Elder, G. (1999). *Children of the great depression: social change in life experience*. Boulder, CO: Westview Press.
- Elder, G. (1995). The life course paradigm: social change and individual development. rmt: P. Moen, G. Elder & K. Luscher (toim-d), *Examining Lives in Context*. Washington, DC: American Psychological Society.
- Evans, M. D. & Kelley, J. (2004). Subjective Social Location: Data from 21 Nations. *International Journal of Public Opinion Research* (16 (1)), 3–38.
- Flammer, A. & Alsaker, F. (2006). Adolescents in school. rmt: S. Jackson & L. Goossens (toim-d), *Handbook of adolescent development* (223-245). Hove, New York: Psychology Press.
- Fontana, A. & Frey, H. J. (1998). Interviewing: The Art of Science. rmt: N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln, *In Introduction: Entering the Field of Qualitative Research*. Sage Publications Inc.
- Ganzeboom, H. B., Luijkx, R. & Treiman, D. J. (1989). Intergenerational class mobility in comparative perspective. *Research in Social Stratification* (8), 3–84.
- Gerber, T. P. & Hout, M. (2004). Tightening up: declining class mobility during Russia's Market Transition. *American Sociological Review* (69), 677–703.
- Gergen, K. (1999). *An Invitation to Social Construction*. London: Sage.
- Gergen, K. (1997). *Realities and Relationships. Soundings in Social*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Giddens, A. (2002). *Sociology* (4th ed). Cambridge: Polity.
- Gill, R. (2000). Discourse Analysis. rmt: M. W. Bauer & G. Gaskell, *Qualitative researching with text, image and sound: a practical handbook* (173-187). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Goossens, L. (2006a). Adolescent development: Putting Europe on the map. rmt: S. Jackson & L. Goossens (toim-d), *Handbook of adolescent development* (1-10). Hove, New York: Psychology Press.

Goossens, L. (2006b). Theories of adolescence. rmt: S. Jackson & L. Goossens (toim-d), *Handbook of adolescent development* (11-29). Hove, New York: Psychology Press.

Grusky, D. (2001). The Past, Present and Future of Social Inequality. rmt: D. Grusky (toim.), *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective* (1-53). Boulder; Colorado: Westview.

Hare, I. (2007). Sotsiaaltöö määratlemine 21. sajandiks. *Sotsiaaltöö* (2), 52-58.

Heath, A. F. & Payne, C. (2000). Social mobility. rmt: A. H. Halsey (Toim.), *Twentieth Century British Social Trends* (254–281). London: MacMillan.

Helemäe, J., Saar, E. & Võormann, R. (2000). *Kas haridusse tasus investeerida? Hariduse selekteerivast ja stratifitseerivast rollist kahe põlvkonna kogemuse alusel*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Horrocks, C. (2002). Using Life Course Theory to Explore the Social and Developmental Pathways of Young People Leaving Care. *Journal of Youth Studies*, 5 (3), 325-336.

Huisman, J., Santiago, P., Högselius, P., Lemaitre, M. & Thorn, W. (2007). *OECD kolmanda taseme hariduse temaatiline ülevaade. Eesti*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.

Hunt, S. (2005). *The life course: A sociological introduction*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Jonsson, J. O. & Mills, C. (1993). Social mobility in the 1970s and 1980s: a study of men and women in England and Sweden. *European Sociological Review* (9), 229–248.

Kasearu, K., Kutsar, D. & Trumm, A. (2010). Determinants of Social Exclusion among the Young in Estonia, Germany and the United Kingdom. rmt: J. L. Wörsching (toim.), *Youth in Contemporary Europe*. New York, Oxon: Routledge.

Kasearu, K. & Trumm, A. (2008). Tajutud sotsiaalse tõrjutuse põlvkondlik edasikandumine Eestis, Saksamaal ja Suurbritannias. rmt: A. Rämmer (toim.), *Vaateid teelahkmelt* (65-86). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kazjulja, M. (2002). Kuidas saada hea töö: sidemete olulisus sajandilõpu tööturul. rmt: E. Saar (Toim.), *Trepist alla ja üles: edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis* (108–125). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Kenkmann, P. & Saarniit, J. (toim-d). (2005). *Põlvkonnad muutuvajajas*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kogan, I. & Unt, M. (2005). Transition from school to work in transition economies. *European Societies* (7(2)), 219 - 253.
- Kuurme, T. (2007). Kooli dilemmad ja paradoksid. rmt: A. Pulver (toim.), *Interdistsiplinaarsus sotsiaalteadustes* (80-100). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: M.-L. Laherand.
- Lauristin, M. (2004). Eesti ühiskonna kihistumine. rmt: V. Kalmus, M. Lauristin & P. Pruulmann-Vengerfeldt (toim-d), *Eesti elavik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia. tulemustest* (31–43). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lila, M., Van Aken, M., Musitu, G. & Buelga, S. (2006). Families and adolescents. rmt: S. Jackson & L. Goossens (toim-d), *Handbook of adolescent development* (154-174). Hove, New York: Psychology Press.
- Lindemann, K. (2007). The Impact of Objective Characteristics on Subjective Social Position. *Trames: Journal of the Humanities and Social Science* (1), 54–68.
- Lindemann, K. & Saar, E. (2010). Sotsiaalne kihistumine inimeste subjektiivsetes hinnangutes. rmt: R. Võõrmann (toim.), *Eesti inimarengu aruanne 2009* (75-78). Eesti Koostöökoogu.
- Mayer, K.-U. & Aisenbrey, S. (2007). Variations on a theme: trends in social mobility in (West) Germany for cohorts born between 1919 and 1971. rmt: S. In Scherer, R. Pollak, G. Otte & M. Gangl (toim-d), *From Origin to Destination. Trends and Mechanisms in Social Stratification Research* (126–154). Frankfurt (Main)/New York: Campus.

Mitchell, B. A. (2010a). *Life Course Theory - Historical Development*. Kasutamise kuupäev: 03.08.2010. a., allikas <http://family.jrank.org/pages/1071/Life-Course-Theory-Historical-Development.html>

Mitchell, B. A. (2010b). *Life Course Theory - Key Principles And Concepts*. Kasutamise kuupäev: 03.08.2010. a., allikas <http://family.jrank.org/pages/1072/Life-Course-Theory-Key-Principles-Concepts.html>

Moen, P., Elder, G. H. & Lüscher, K. (1995). *Life Course Theory - Historical Development*. Kasutamise kuupäev: 3. august 2010. a., allikas Family, History, Life, Development, Age, Family, Change, Historical, Social, and Perspective: <http://family.jrank.org/pages/1073/Life-Course-Theory-Selected-Research-Applications.html>

Mørch, S. & du Bois-Reimond, M. (2006). Learning in Times of Modernization. rmt: M. du Bois-Reymond & L. Chisholm (toim-d), *The Modernization of Youth Transitions in Europe* (lk 23-25). San Fransisco: Wiley Periodicals, Inc.

Murd, M. & Saar, E. (2007). The transition of inequality from generation to generation. rmt: M. Toomse (toim.), *Social Inequality* (34-40). Tallinn: Statistics Estonia.

Müller, W. & Pollak, R. (2004). Social mobility in West Germany: the long arms of history discovered? rmt: R. Breen (toim.), *Social Mobility in Europe* (77–113). Oxford: Oxford University Press.

Narusk, A. & Pulkinen, L. (1994). Parental relationship and adolescents' conceptions of their interaction with significant others. *European Journal of Psychology of Education* , IX (3), 203-213.

Niit, K.-K. (2002). Eesti tudengite väärtused 1990. aastatel. rmt: A. Valk (toim.), *Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis: kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust* (42-59). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

OECD. (2001). *Riiklike hariduspoliitikate ülevaated*. Tartu: EV Haridusministeerium.

Paas, T. (2005). Sotsiaalse võrgustiku piirjooni lähimas tutvusringkonnas. rmt: P. Kenkmann & J. Saarniit (toim-d), *Põlvkonnad muutuvad ajas* (259-279). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Payne, M. (1995). *Tänapäeva sotsiaaltöö teooria: kriitiline sissejuhatust*. Tallinn.
- Pettai, I. (2002). Kihistumine kui probleem. rmt: R. Vetik (toim.), *Kaks Eestit*. Tallinn: TPÜ kirjastus.
- Price, S. J., McKenry, P. C. & Murphy, M. J. (toim-d). (2000). *Families across Time: A Life Course Perspective*. Los Angeles: Roxbury.
- Profit Project Summary*. (2004). Kasutamise kuupäev: 22.07.2010. a., allikas PROFIT – Policy Responses Overcoming Factors in the Intergenerational Transmission of Inequalities: <http://www.profit.uni.lodz.pl/index.php?idk=183>
- Pungar, A. (2006). *Sotsiaaltöö praktika sotsiaalse ebavõrdsuse leevendamisel Pärnu noorte näitel*. Tartu.
- Roberts, K. (1998). School-to-Work Transitions in Former Communist Countries. *Journal of Education and Work* (111), 221-238.
- Roosma, K. & Täht, K. (2001). Sõjajärgse põlvkonna sotsiaalne mobiilsus. rmt: M. Titma (toim.), *Sõjajärgse põlvkonna elutee ja seda kujundanud faktorid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Rubini, M. & Palmonari, A. (2006). Adolescents' relationships to institutional order. rmt: S. Jackson & L. Goossens (toim-d), *Handbook of adolescent development* (264-283). Hove, New York: Psychology Press.
- Rämmer, A. (2005). Soolisi ja rahvuslikke erinevusi kahe kümnendi Eesti keskkoolilõpetajate tööväärtustes. rmt: P. Kenkmann & J. Saarniit (toim-d), *Põlvkonnad muutuvast ajast* (45-81). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Saar, E. (2010). Põlvkondadevaheline sotsiaalne mobiilsus. rmt: R. Võõrmann (toim.), *Eesti Inimarengu Aruanne 2009* (82). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Saar, E. (2009). Changes in intergenerational mobility and educational inequality in Estonia: comparative analysis of cohorts born between 1930 and 1974. *European Sociological Review* (5), 1-17.

Saar, E. (2000). Noorte sotsiaalne kihistumine haridussüsteemis. rmt: *Eesti Noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade (182-192)*. Tallinn: Haridusministeerium: Euroopa Nõukogu.

HYPERLINK

"javascript: __doPostBack('ctl00\$ContentPlaceHolder1\$PortaalIsikuCV1\$CVView1\$FormView1\$GridViewPublications\$ctl81\$LinkButton1','")" Saar, E. (1998). Keskkariduse järgsed õpingud (Longituuduuringu "Ühe põlvkonna eluteed" andmeil). rmt: P. Kenkmann; J. Saarniit, (toim.). *Longituuduuringused: kogemusi ja tulemusi* (126 - 152). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Saar, E. & Lindemann, K. (2008). Estonia. rmt: I. Kogan, M. Gebel & C. Noelke (toim-d), *Europe enlarged: a handbook of education, labour and welfare regimes in Central and Eastern Europe* (151–182). Bristol: The Policy Press.

Scholte, R. & Van Aken, M. (2006). Peer relations in adolescence. rmt: S. Jackson & L. Goossens (toim-d), *Handbook of adolescent development* (175-199). Hove, New York: Psychology Press.

Schulz, S. (2007). Sotsiaalne kapital, haridus ja erinevused haridustulemuste realiseerimisel töajõuturul. rmt: A. Pulver (toim.), *Interdistsiplinaarsus sotsiaalteadustes* (222-239). Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Sewell, W. & Hauser, R. (1993). *A Review of the Wisconsin Longitudinal Study of Social and Psychological Factors in Aspirations and Achievements 1963-1992*. Kasutamise kuupäev: 08.08.2010. a., allikas <http://www.ssc.wisc.edu/cde/cdewp/92-01.pdf>

Steinberg, L. (1989). *Adolescence*. New York etc: McGraw-Hill.

Strenze, T. (2008). Eesti koolide kvaliteet ja selle mõju õpilaste õppetulemustele. rmt: A. Rämmer (toim.), *Vaateid teelahkmelt* (87-102). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Strömpl, J. (2008). Tundlike teemade käsitlemise eetilise-metodoloogilised küsimused sotsiaaltöö-uuringute kontekstis Eesti näitel. rmt: A. Rämmer (Toim.), *Vaateid teelahkmelt* (143-166). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Strömpl, J. (2004). Kvalitatiivsete meetodite kasutamise võimalustest sotsiaaltöö uurimisel. *Sotsiaaltöö*, 2, 30-32.

- Strömpl, J. (2001). Sotsiaaltöö uurimisest: konstruktsionistlik lähenemine. *Sotsiaaltöö*, 1, 15-18.
- Talts, L. & Malken, M. (2007). Normid ja piirid erineva sotsiaalmajandusliku taustaga noorukite kasvatustegelikkuses. rmt: A. Pulver (Toim.), *Interdistsiplinaarsus sotsiaalteadustes I* (338-355). Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Titma, M. (1999). *Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree*. Tartu/Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Titma, M., Tuma, N. B. & Roosma, K. (2003). Education as a Factor in Intergenerational Mobility in Soviet Society. *European Sociological Review* (19), 281–297.
- Titma, M., Tuma, N. & Roots, A. (2007). Adolescent Agency and Adult Economic Success in a Transitional Society. *International Journal of Psychology* (42(2)), 102 - 109.
- Trumm, A., Kutsar, D. & Kasearu, K. (2005). Research on the intergenerational transmission of inequalities and policy responses in Estonia. rmt: W. Warzywoda-Kruszyńska (toim.), *European Studies on Inequalities and Social Cohesion* (5-42). Łódź: Łódź University Press.
- Täht, K. (2004). Koolist tööle: töökogemuse mõju noorte tööturule sisenemisele. rmt: R. Vöörmann (toim.), *Noorte siirdumine tööturule: probleemid, vastuolud, kitsaskohad* (40 - 58). Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Täht, K., Saar, E. & Unt, M. (2008). Changing mobility regime in Estonia? Young people's labor market entry and early careers since the 1980s. rmt: H.-P. Blossfeld, S. Buchholz, E. Bukodi & K. Kurz (toim-d), *Young Workers, Globalization and the Labor Market. Comparing Early Working Life in Eleven Countries* (311 - 332). Edward Elgar Publishing.
- Unt, M. (2007). *Transition from school-to-work in enlarged Europe*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Veisson, M., Ruus, V.-R. & Ots, L. (2007). Eesti õpilaste ja õpetajate akadeemilised toimetulekumustrid. rmt: A. Pulver (toim.), *Interdistsiplinaarsus sotsiaalteadustes* (101-113). Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Yow, V. R. (1994). *Recording oral history: a practical guide for social scientists*. New York: SAGE publications.

LISA 1. Intervjuude läbiviimisel kasutatud vestluskava

Päritoluperekonna töö- ja haridusalane taust ning peresuhted

- Palun kirjeldage veidi oma lapsepõlve: Milline see oli? Kes kuulusid Teie perekonda?
- Milline on Teie vanemate haridus?
- Kellena Teie vanemad töötasid?
- Kas Teie vanemad on kunagi olnud töötud?
- Millised olid Teie pere sissetulekuallikad?
- Kas Teie pere on kunagi saanud mingeid sotsiaalseid toetusi või -abi? Milliseid?
- Millised olid elamistingimused Teie lapsepõlvekodus?
- Millised olid Teie pere omavahelised suhted?
- Kas Teie vanemad leidsid Teie jaoks piisavalt aega?
- Kuivõrd Teie vanemad haridust väärtustasid? Milles see ilmnis?

Kooli ja eriala valik ning rahulolu omandatud haridusega

- Milline on hetkel Teie haridus(-tase)?
- Millise eriala Te olete omandanud? Miks Te just selle eriala valisite?
- Mille põhjal valiti kool, kuhu Te esimesse klassi läksite?
- Mis määras kooli, kus Te omandasite põhihariduse?
- Mis määras kooli, kus Te omandasite keskhariduse/kutsehariduse?
- Mis määras kooli, kus Te omandasite kõrghariduse?
- Kuidas Teil koolis üldiselt läks?
- Kas Te olete rahul oma praeguse haridusega?
- Kas Te olete mõelnud oma haridust veelgi täiendada? Millisel tasemel? Millisel erialal?

Huvialad ja nende valik

- Kas Teil oli kooliajal mingeid hobisid? Millised täpsemalt?
- Kuidas Te nende hobide juurde jõudsite?

- Kas Teie pere majanduslikud võimalused piirasid kuidagi Teie võimalusi hobidega tegeleda? Kui jah, siis kuidas?

Töökoht ja selle leidmine

- Milline oli Teie esimene töökoht ja kuidas Te selle leidsite?
- Milline on Teie praegune töökoht? Kellena Te töötate?
- Kuidas Te leidsite oma praeguse töökoha?
- Kas Te olete oma praeguse tööga rahul?
- Kas Te oleksite nõus sobiva töö tõttu ka Pärnust ära kolima? Miks?
- Kas Te olete kunagi töötanud olnud?
- Kas Te olete täiskasvanuna saanud kunagi mingeid sotsiaalseid toetusi või –abi? Milliseid?

Respondendi praegune pere

- Kes kuuluvad Teie praegusesse peresse?
- Kas Teie abikaasa/elukaaslane töötab? Kellena?
- Milline haridus on Teie abikaasal/elukaaslasel?

Respondendi sotsiaalmajandusliku positsiooni võrdlus päritoluperekonnaga

- Kuivõrd rahul Te olete üldiselt oma praeguse eluga, pidades silmas näiteks olemasolevaid elamistingimusi, töökohta ja staatust ühiskonnas?
- Palun võrrelge oma elu ja elutingimusi oma vanemate elutingimustega samas vanuses, kus Teie praegu olete.
- Mil määral on olukord Teie lapsepõlvkodus Teie meelest avaldanud mõju Teie praegusele elule ja sotsiaalsele positsioonile? Kuidas täpsemalt?
- Kas Te oskate nimetada mõnda poliitilist otsust või seadust, mis on Teie elu või otsuseid mõjutanud?

Üldine hinnang päritoluperekonna vaesuse ja edukuse seoste

- Mis on teie hinnangul edukus? Kes on edukas inimene?
- Millest edukus Teie arvates sõltub? Mis määrab edu?
- Kas vaesest perest pärit lastel on Teie arvates kuidagi raskem elus edu saavutada?

- Kas ja millist mõju avaldab Teie hinnangul erinevate sotsiaalsete toetuste saamine nende saajatele?

LISA 2. Vanemate ja respondentide sotsiaalmajandusliku olukorra hinnang

Respondent			Ankeet				Vrdl *	Süvaintervjuud
			Vanemate staatus		Respondendi staatus			Respondentide võrdlev hinnang enda ja oma vanemate üldisele elujärjele
Nr	Sugu	Sünd	Haridus (isa; ema)	Maj oluk**	Haridus	Maj oluk**		
1	M	1979	keskh; kõrgh	3	keskh	4	2	Parem kui vanematel ja läheb järjest paremaks.
2	N	1978	algh; algh	2	keskh	4	5	-
3	M	1978	kõrgh; keskh	2	kõrgh	4	4	Vanematel oli parem olukord (töökoht kindlustatud).
4	M	1977	kõrgh; keskh	3	keskh	4	5	Majanduslik olukord on parem.
5	M	1977	algh; algh	2	kutseh	4	6	-
6	N	1977	algh; algh	1	keskh	3	5	Läheb paremini kui vanematel.
7	M	1981	keskh; keskh	4	keskh	3	2	Vanemate olukord oli parem. (Sel ajal oli iseseisva elu alustamine lihtsam. Igapäevased kulutused eluasemele, kaupadele ja teenustele olid väiksemad.)
8	N	1979	algh; algh	2	keskh	3	4	Suur erinevus. Läheb paremini kui vanematel.
9	N	1979	keskh; keskh	3	kõrgh	4	5	Parem majanduslik olukord, kui vanematel oli.
10	M	1981	keskh; keskh	6	kõrgh	3	5	Parem kui vanematel võimaluste tõttu.
11	M	1981	keskh; keskh	3	keskh	3	4	Parem kui vanematel võimaluste, valikute ja parema hariduse tõttu.
12	M	1977	keskh; keskh	3	keskh	3	4	Tööalane positsioon on parem kui vanematel.
13	M	1977	kõrgh; kõrgh	3	kõrgh	3	3	Ühiskond on teine ja seetõttu on nüüd rohkem valikuid.
14	N	1980	keskh; keskh	3	kõrgh	3	4	Parem tööalane positsioon.
15	N	1977	kõrgh; kõrgh	3	kõrgh	3	3	Ei ole erinevust, sest ei ole võrreldav (kaks erinevat ühiskonda).

* Vrdl = Respondendi olukord võrreldes vanematega: *Palun võrdle enda praegust elujärge oma vanemate elujärgiga, kui nad olid sama vanad kui sina praegu:*

1. Palju madalam, 2. Madalam, 3. Sama, 4. Kõrgem, 5. Palju kõrgem, 6. Ei oska öelda

** Maj oluk = Majanduslik olukord: Milline järgmistest kirjeldustest vastab kõige täpsemalt sinu vanemate pere tollasele / sinu pere praegusele majanduslikule olukorrale?

1. Me ei saanud oma põhivajadusi rahuldada. 2. Me pidime oma raha väga ettevaatlikult kulutama. 3. Me pidime suuremate ostude jaoks raha koguma. 4. Saime endale palju lubada eriliselt säästmata. 5. Saime endale teatud luksusi lubada. 6. Ei oska öelda.

LISA 3. Respondentide praeguse sotsiaalmajandusliku positsiooni kujunemise mõjutegurid kahe uuringuetapi andmete võrdluses

Respondent			Ankeedis				Süvaintervjuudes ilmnunud mõjutegurid *								
			Praeguse sotsiaal-majandusliku olukorra mõjurid **				Vanemate pere			Institutsioonid			Sõbrad		
Nr	Sugu	Sünd	Maj oluk	Sots staat	Pere suht	Suht sõpr	Jah	Ei	?	Jah	Ei	?	Jah	Ei	?
1	M	1979	5	3	5	5	X			X			X		
2	N	1978	2	2	2	5		X		X			X		
3	M	1978	5	5	4	5	X			X					X
4	M	1977	5	5	4	3		X		X					X
5	M	1977	3	3	3	5			X	X					X
6	N	1977	2	2	3	4	X			X			X		
7	M	1981	4	4	4	5	X			X			X		
8	N	1979	3	3	4	4	X			X			X		
9	N	1979	4	4	5	5	X				X		X		
10	M	1981	4	4	4	3	X				X				X
11	M	1981	4	3	4	4	X			X				X	
12	M	1977	2	2	2	5		X		X			X		
13	M	1977	3	3	4	3	X			X					X
14	N	1980	4	4	5	5	X				X		X		
15	N	1977	5	5	4	5	X			X					X

* Jah = respondent mainis selle mõju, Ei = respondent väitis, et see ei avaldanud mõju, ? = seda mõjurit ei mainitud, ei hinnatud.

** Palun hinda järgmiste tegurite mõju oma praegusele majanduslikule ja sotsiaalsele olukorrale.

Sinu vanemate pere majanduslik olukord, kui sa olid teismeline.

Sinu vanemate sotsiaalne staatus, kui sa olid teismeline.

Suhted perekonnas, kui sa olid teismeline.

Suhted sõpradega, kui sa olid teismeline.

1. Negatiivne mõju, 2. Pigem negatiivne mõju, 3. Mõju puudub, 4. Pigem positiivne mõju, 5. Positiivne mõju.